

socialno delo

letnik 36 - junij 1997 - št. 3

visoka šola za socialno delo
ljubljana

socialno delo

Izdaja Visoka šola za socialno delo Univerze v Ljubljani

Vse pravice pridržane

Izdajateljski svet

Vika Bevc

Vito Flaker

Anica Kos

Blaž Mesec (predsednik)

Pavla Rapoša Tajnšek

Marta Vodeb Bonač

Marjan Vončina

Glavni in odgovorni urednik

Bogdan Lešnik

Uredništvo

Darja Zaviršek (knjižne recenzije)

Srečo Dragoš (raziskave)

Jo Campling (mednarodni stiki)

Naslov uredništva

Topniška 33, 1000 Ljubljana
tel. (061) 13-77-615, faks 13-77-122
e-pošta socialno.delo@uni-lj.si

Strokovni svet

Franc Brinc

Gabi Čačinovič Vogrinčič

Bojan Dekleva

Andreja Kavar Vidmar

Zinka Kolarič

Mara Ovsenik

Jože Ramovš

Tanja Rener

Bernard Strith

Časopis Socialno delo objavlja teoretske članke, poročila o raziskavah s področja socialnega dela, interdisciplinarne študije in prispevke z drugih znanstvenih in strokovnih področij, kritike in komentarje, poročila o strokovnih srečanjih in dogodkih, pisma, knjižne recenzije in druge prispevke, relevantne za teorijo in prakso socialnega dela. Časopis izhaja v šestih številkah na leto.

Znanstveni prispevki so recenzirani (anonimno).

Rokopisi: teoretski članki, raziskovalna poročila in druge poglobljene študije so lahko dolgi do ene avtorske pole (30.000 znakov); daljši so lahko le izjemoma in s privoljenjem uredništva. Druga besedila imajo lahko do pol avtorske pole. Kako naj bo urejeno besedilo za objavo, piše na zadnjih straneh časopisa. Rokopisi so lahko vrnjeni avtorju ali avtorici v dopolnitev ali popravek z uredniškimi in/ali recenzentskimi pripombami.

Avtorske pravice za prispevke, poslane uredništvu, pripadajo časopisu Socialno delo. Uredništvo si pridržuje pravico preurediti ali spremeniti dele v objavo sprejetega besedila, če tako zahtevata jasnost in razumljivost, ne da bi prej obvestilo avtorja ali avtorico.

Knjige za **knjižne recenzije** v Socialnem delu je treba pošiljati v dveh izvodih na naslov: Darja Zaviršek, VŠSD, Topniška 33, 61000 Ljubljana, s pripisom: Za recenzijo v Socialnem delu.

Oglasi: za podrobne informacije pokličite ali pišite na uredništvo. Oglas, ki naj bo objavljen v naslednji številki, je treba poslati uredništvu vsaj mesec dni pred napovedanim izidom številke. Če je oglas že oblikovan, ga oddajte (nezloženega) na formatu A4.

Naročnik na Socialno delo postanete, če se s pismom uredništvu naročite nanj. Na enak način sporočite morebitno spremembo naslova in druge spremembe. Študentje imajo popust, zato priložite dokazilo.

Avtorica fotografije na naslovnici: **Meta Krese** (1996).

Povzetki člankov so vključeni v naslednje podatkovne baze (ki vključujejo tematsko indeksiranje, klasifikacijske kode in popolne bibliografske navedbe): *Sociological Abstracts*, *Linguistics & Language Behavior Abstracts*, *Social Planning/Policy & Development Abstracts*, *Mental Health Abstracts*.

Časopis finančno podpirata Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve in Ministrstvo za znanost in tehnologijo.

Po mnenju Ministrstva za znanost in tehnologijo (415-1/93, 28. 1. 1993)
sodi ta izdelek med tiste, za katere se plača 5% davek od prometa.

Tisk: Paco, Ljubljana

Srečo Dragoš

POLITIČNA ZGODOVINA REVŠČINE NA SLOVENSKEM

1991

... in prispelke ...

Tablica 5
Delovni učinki ...

...
...
...

Iz urednikove beležke

Pričujočo številko vpeljuje Srečo Dragoš z nadaljevanjem svoje politične analize situacije v Sloveniji med obema vojnoma. Najbolj presentljivo v njegovih opažanjih je nemara to, na kako nenavaden način se zgodovina ponavlja...

Poklicna skrivnost je v našem prostoru nedvomno nekaj razmeroma novega. Zdravniki in odvetniki jo sicer že dolgo poznajo, socialni delavci in delavke pa se morajo – skupaj z vrsto drugih poklicev, npr. učitelji – šele prav navaditi, da imajo pravzaprav opraviti z vrsto zaupnih podatkov, in da tega njihovega statusa ne regulira zgolj etika, temveč tudi kazenska zakonodaja. A stvar ni brez protislovij, kakor v svojem prispevku opozarja Damjan Korošec.

Za posebno protislovje so poskrbeli uporabniki in uporabnice psihiatrije, ki so s tem, da so se organizirali, sami pretrgali z molkom in skrivnostjo. Ko so stopili v javnost in postali prepoznavni, je postalo očitno, kako zelo je bil odnos ljudi do psihiatričnih pacientov, pacientk nabit s predsodki in strahom, in oboje se je pokazalo kratko malo nepotrebno. Toda to je le ena plat boja, ki so ga začeli; druga zadeva urejanje razmerij z institucijo, saj so vsaj pri nas zaradi samega načina dela te institucije še vedno tudi njena žrtev. Za to številko je Tanja Lamovec prispevala raziskavo, ki jo je opravila o ciljih in dejavnostih organizacij uporabnikov iz različnih držav. Ti cilji in dejavnosti so seveda vedno v tesni zvezi s položajem, ki ga imajo uporabniki v svojih državah.

Slovenija je glede odnosa do nezakonitih drog zanimiva dežela. Videti je namreč, kakor da imajo še najbolj liberalno stališče policaji, se pravi, nekateri kriminalisti, ki opozarjajo, da ni policija tista, ki bi morala v prvem koraku posredovati, in zavračajo množično kričanje, da je treba v vsakem primeru takoj represivno ukrepati, še zlasti ne v primeru, ko gre za mlade, priložnostne uživalce (ki tako postanejo stigmatizirani in so dobesedno potisnjeni v »delinkvenco«). Socialno delo seveda ni v položaju, da bi ukrepalo represivno, saj je njegova naloga v prvi vrsti pomoč, in Peter Stefanoski razvija dobre ideje o socialnodelavskih izhodiščih za delo z uživalci drog.

In za konec bomo iz prispevka Viktorije Bevc izvedeli še o njenih izkušnjah s pripravljanjem zakoncev na nadomestno starševstvo.

Srečo Dragoš

POLITIČNA ZGODOVINA REVŠČINE NA SLOVENSKEM

II. DEL

V prejšnjem delu prispevka so bila obravnavana politična dogajanja, ki so imela odločilen vpliv na položaj delavstva pred drugo svetovno vojno. V poglavju Politični dejavniki sem se osredotočil na tri poudarke:

- na nastanek glavnih političnih akterjev (ob koncu prejšnjega stoletja) in njihovo strankarsko formiranje,
- na pomen političnih razcepov za razvoj sindikalnih gibanj in
- na vlogo države pri regulaciji delovnih razmerij.

Iz tega je razvidno, zakaj že v naslovu celotnega prispevka govorim o *politični* zgodovini revščine. To poglavje pa je namenjeno gospodarskim dejavnikom, tj., kaj je revščina pomenila v takratnem času in kakšna je bila njena materialna dimenzija v obdobju med obema svetovnima vojnama na Slovenskem.

GOSPODARSKI DEJAVNIKI

Gospodarstvo je tisto pomembno okolje, v katerem se sklepajo kolektivne pogodbe, v katerem se izvajajo sindikalni pritiski in v katerega intervenira država. Država je posegla v urejanje delovnih odnosov v treh fazah (v začetku dvajsetih let, v začetku tridesetih in v sredini¹ tridesetih let). Podobno lahko tudi sklepanje kolektivnih pogodb razdelimo v tri obdobja, ki se skoraj pokrivajo s tremi obdobji sindikalne moči (cf. Kresal 1977: 51).

Tabela 5
Delež sindikalno organiziranega delavstva in kolektivne pogodbe (dosežene) v Sloveniji

v času od:	pogodbe	množičnost sindikalnih gibanj
1920 - 1923	27	1/3 zaposlenih včlanjena v sindikate
1923 - 1931	15	upad članstva absolutno in relativno
1931 - 1941	76	porast na 1/4 vseh zaposlenih

Prva faza sklepanja kolektivnih pogodb sovпада z množičnostjo sindikalno organiziranega delavstva, v gospodarskem smislu z inflacijo, z druginjo, s povojno obnovo ekonomije, s porastom zaposlovanja in s prvimi pomembnejšimi ukrepi države na socialnopolitičnem in ekonomskem področju (normalizacija gospodarstva v letih 1924/25). Sredi dvajsetih let se utrdi druga faza, ki sovпада s krizo sindikalnih gibanj in z gospodarsko konjunkturo ter se konča z drugim državnim posegom v delovna razmerja; tretja faza kolektivnih pogodb pa se začne z gospodarsko krizo in aktivizacijo sindikatov (po njenem koncu) in s korporativno intervencijo države.

Medtem je splošna značilnost življenjskih razmer delavstva v celotnem obdobju *revščina*. Za dvajseta in trideseta leta je bilo značilno, da več kot polovica delavcev s svojimi mezdami ni mogla zadovoljiti minimalnih življenjskih stroškov, dobra desetina ga je lahko pokrila le, če je zanj namenila celotno mezdo, le tretjina delavstva pa si je

lahko z mezdo privoščila še kaj več (in samo to tretjino lahko uvrstimo v standard, ki je omogočal preživetje nad življenjskim minimumom). Pri tem kot minimalne življenjske stroške razumemo: stroške za hrano, obleko, stanovanje, gretje in razsvetlavo in druge najnujnejše izdatke (cf. Kresal 1977: 48).

Tabela 6

Struktura delavstva glede na standard (v letih 1921 do 1940)

Življenjski minimum	POD NJIM revščina	NA NJEM žvotarjenje	NAD NJIM preživetje
Delavstvo	54%	12%	34%

Pod pragom revščine je bila torej večina delavstva, medtem ko je takratni standard omogočal preživetje² le slabi tretjini delavcev. Ta socialna slika (zaposlenega) delavstva se skozi čas ni bistveno spreminjala. Tudi v tem je razlog, da se je razvoj raznih združnih in konsumnih organizacij nadaljeval še po prvi vojni (vse do velike gospodarske krize). Podobno kot za sindikate je bila tudi za delavske zadružne in konsumne organizacije značilna razcepljenost po političnih taborih (organizirali jih niso le liberalci, ker za socialno vprašanje delavstva niso imeli posluha). Nekako v času, ko začenjajo tovrstne organizacije stagnirati, pa se sindikati vse bolj preusmerjajo na socialnopolitična vprašanja in na zahteve po zakonski določitvi minimalnih mezd.

Za razumevanje tovrstnih zahtev sindikatov (in njihovih učinkov) je koristno pogledati gibanje revščine po posameznih letih, dinamiko povprečnih mezdnih prejemkov in življenjskih stroškov, število zavarovanih delavcev, obseg stavekajočih oz. število stavek in (ne)uspešnost borz dela pri iskanju zaposlitve nezaposlenim. Kljub nepopolnosti podatkov lahko iz tega razberemo glavne razvojne trende, ki so pomembni za položaj delavstva na trgu delovne sile v posameznih letih. Iz tega lahko posredno sklepamo tudi o pomenu sindikalnih gibanj za takratni čas. Podatke (cf. Kresal 1968/69: 129, 132, 145; 1970a: 92; 1970c: 226; 1977: 48) bom povzel v

tabeli 7, kjer pomenijo črkovne oznake njenih stolpcov tole:

Legenda:

A zaslužek: povprečna nominalna mesečna mezda (din) v Sloveniji.

B minimum: eksistenčni minimum za eno osebo (v din), potreben za mesečno kritje izdatkov za prehrano, obleko, stanovanje (s kurjavo in razsvetlavo) in za druge najnujnejše izdatke v Sloveniji.

A-B: povprečen mesečni primanjkljaj (din), ki ga mora prejemnik povprečne mezde pokriti iz dodatnih virov za svoje preživetje v Sloveniji.

C zavarovanci: tisti zaposleni, ki so bili zavarovani pri Okrožnem uradu za zavarovanje delavcev v Ljubljani (ki je pokrival celo Slovenijo). Tu so bili zavarovani vsi zaposleni, razen tistih, ki so imeli svoje lastno zavarovanje ali pa sploh niso imeli pravice do socialnega zavarovanja (zaposleni v poljedelstvu, osebe iz poboljševalnic in zaporov, priložnostno zaposleni v »hišnem gospodarstvu«, tj. ddnarji). Podatki so zaokroženi v tisočih.

D odpuš.: število delavcev, ki so izgubili zaposlitev in niso dobili nove.

+brezpo.: število dodatnih brezposelnih, nastalo zaradi naravnega prirastka prebivalstva in vključitve v trg dela zaradi pavperizacije kmetijstva (gre za oceno). Podatki, zaokroženi v tisočih, se nanašajo na Slovenijo.

E uspeh borze: delež (v %) prijavljenih delavcev na javnih borzah dela, ki so jim borze uspešno posredovale zaposlitev (gre za vse javne borze dela v Jugoslaviji).

F stavekajočt.: število (v tisočih) vseh stavekajočih delavcev v Jugoslaviji (po različnih podjetjih). Številke tistih, ki so vključeni v mezdna gibanja, so znatno večje, vendar gre za enak trend, zato ga ne navajam.

V oklepaju je (za leta 1921-1925 in 1934-1940) navedeno absolutno (*a*) število stavek v Sloveniji.

G revščina: količnik med povprečno nominalno mezdo (*A*) in povprečnim mesečnim stroškom, potrebnim (samo!) za hrano ene osebe v Sloveniji.

Tabela 7

Položaj delavstva na trgu delovne sile

leto 19-	A zasluzek (din)	B minimum (din)	A-B (din)	C zavarovanci (v 000)	D odpuš. brezpo. (v 000)	E uspeh borze (%)	F stavkajoči v 000 (α)	G revščina (kol)
19	/	/	/	25,0*	/	17	/	/
20	/	/	/	42,0	/	/	/	/
21	409	715	-306	50,5	/	/	17,9 (21)	2,00
22	825	1260	-435	62,3	/	/	40,5 (22)	2,29
23	1023	1337	-314	73,9	/	/	18,2 (17)	2,68
24	1032	1298	-266	74,3	/	34,0	7,4 (1)	2,78
25	980	1137	-157	72,8	/	27,3	10,2 (3)	3,02
26	925	1099	-174	75,3	/	12,6	15,7	2,95
27	/	/	/	82,5	/	11,8	8,5	/
28	868	984	-116	88,9	/	18,4	5,6	2,74
29	847	1010	-163	94,9	/	22,1	2,4	2,83
30	871	950	-79	97,7	/	28,4	4,9	2,90
31	856	891	-35	91,8	8,9+14	26,0	0,3	3,14
32	704	783	-79	77,7	25,0+36	14,3	1,4	2,95
33	520	670	-150	75,6	28,0+45	11,4	2,5	1,99
34	510	620	-110	79,0	25,3+48	8,5	6,8 (10)	2,20
35	556	619	-63	79,3	24,4+52	/	25 (16)	2,60
36	586	622	-36	85,9	17,8+51	/	*** (28)	2,70
37	611	665	-54	94,5	9,0+48	/	(8)	2,63
38	644	703	-59	98,8	/	/	(6)	2,62
39	654	719	-65	100,0	/	/	(2)	2,61
40	806	799	+7	/	/	/	(9)	2,89

* Podatek je nezanesljiv, gre za oceno.

** Povprečna dolžina stavk v tem letu v Jugoslaviji je 8,5 dni.

*** Čeprav se podatki o številu stavk v Sloveniji za to leto razlikujejo (28, 29 ali celo 36), gre nedvomno za vrhunec stavkovnega vala; največja stavka tega leta je bila stavka 8.500 tekstilnih delavcev, ki je trajala skoraj dva meseca (Stiplovšek 1989: 85).

Iz tabele se vidi, da povprečne mezde nominalno rastejo do leta 1924, ko se začne njihovo upadanje, ki traja vse do konca svetovne gospodarske krize v sredini tridesetih let, nato pa od l. 1935 počasi spet rastejo. To pa realno (glede na minimalne življenjske stroške) pomeni, da je bil v celotnem medvojnem času povprečno plačani delavec vseskozi v minusu pri preživljanju samega sebe – celo ob predpostavki, da mu ni bilo treba z mezdo vzdrževati družinskih članov. Edino leta 1940 se mu je prvič zgodilo, da je lahko s

povprečno mezdo preživel samega sebe in mu je ostalo pičlih 7 din plusa (pri čemer ni imel sreče, saj se je takrat začela vojna).

Delavstvo je torej v celotnem času živelo v veliki revščini, kar velja celo v primeru, da prag revščine opredelimo po zelo strogem kriteriju, tj., kot tretjino povprečne mezde, potrebne zgolj za kritje mesečnih stroškov samo za hrano enega delavca (stroški za hrano so občutno manjši od stroškov življenjskega minimuma)³. Če torej definiramo kot reveže samo tiste, ki porabijo za hrano nad tretjino svoje mezde,

potem je povprečni delavec dosegel prag revščine samo leta 1925 in 1931 (ko mu je šlo »najbolje«!) – medtem ko je v vseh ostalih letih živel *pod* tem pragom. V letih 1925/26 je namreč šlo za normalizacijo gospodarskih razmer, ko so dokončno presežene negativne ekonomske posledice prve svetovne vojne in je premagana inflacija iz let 1923/24 (ko je takratni nominalni mezdni zaslužek štirištevilen). Razlogi za stabilizacijo dinarja so v uravnoteženju državnega proračuna in v kombinaciji protinflacijskih ukrepov, kjer je bila najpomembnejša okoliščina lepo vreme v Jugoslaviji: ugodne klimatske razmere so namreč omogočile izjemno dobro žetveno letino, medtem ko so vremenska naključja drugod v svetu prav v istem času povzročila zelo slab pridelek. Posledica: celotni jugoslovanski presežek pšenice se je lahko vnovčil po zelo ugodnih cenah. Tako se je lahko »blaginja« zaposlenega delavstva za kratek čas zgodila prav v prvih letih gospodarske krize, saj je bil padec drobnoprodajnih cen živil večji od sicer konstantno padajočih nominalnih mezd.

Ta situacija se radikalno spremeni na vrhuncu gospodarske krize (ki je pri nas za kakšno leto poznejša kot v svetu): l. 1933 je namreč delavec porabil več kot polovico povprečne mezde samo za prehranbene artikole (količnik revščine: 1,99)! Prav tega leta so poskušali sindikati rešiti to kritično situacijo z določitvijo minimalnih mezd, tj., z državno določeno mejo, pod katero mezda ne sme pasti v nobenem primeru, a so bili v tem neuspešni. Uredba o minimalnih mezdah je bila sprejeta šele l. 1937, to je v času, ko je gospodarstvo po končani krizi okrevalo že nekaj let in je bil primanjkljaj (gl. A-B) za pokritje minimalnih življenjskih stroškov dvoštevilen in ne več troštevilen (kot na vrhuncu krize).

Pri obravnavi političnih dejavnikov je bilo rečeno, da je imela Uredba o določanju minimalnih mezd politično konotacijo (korporativizem), medtem ko je bila njena določitev minimalne mezde praktično nepomembna. Slednje se dobro vidi tudi iz podatkov o številu stavkajočih (stolpec F tabele 2): število stavkajočih in število stavk se prvič radikalno zmanjša leta 1924, ko

vlada prepove delovanje »neodvisnih« oz. komunističnih sindikatov (po trboveljskem spopadu z Orjuno) in ko protinflacijski ukrepi že povečujejo brezposelnost. Drugo, znatno daljše zatišje mezdnoofenzivnih pritiskov sodi v zadnjo tretjino dvajsetih let (oživljanje gospodarstva, šibkost sindikatov zaradi majhnega števila članstva in politične razcepljenosti, začetek diktature) in v čas gospodarske krize. Največji upad stavkovne aktivnosti je prav v letih 1931-1933, kar postavlja običajne domneve, da se delavski boji zaostrujejo v ekonomsko kriznih razmerah, na glavo: ravno narobe je res, takrat jih je najmanj.⁴

S krizo ekonomije se namreč povečuje brezposelnost, brezposelni pa so kategorija, ki se najtežje organizira, hkrati pa se zaposleni delavci prav v kriznih razmerah najbolj bojijo za svojo zaposlitev. V zvezi s sindikalno (ne)aktivnostjo zaposlenih so ob tem verjetno pomembni še naslednji dejavniki: da je bila, kot rečeno, revščina zaposlenih najmanjša prav v začetku tridesetih let (1931/32); da se je v strukturi zaposlenih med gospodarsko krizo vidno zvečal delež ženske delovne sile zaradi večjega odpuščanja moških (ker so bili dražji od žensk); in da se je z odpuščanjem zmanjševala kvalifikacijska struktura zaposlenih.

Takoj po vrhuncu gospodarske krize, ki je hkrati vrhunec revščine, se začne naglo oživljanje mezdnih gibanj in stavk, ki ob koncu gospodarske krize celo po moči preseže stavkovni val z začetka dvajsetih let (razlog je v povečevanju zaposlenosti in s tem večji možnosti delavskega organiziranja ter v pametnejši sindikalni politiki komunistov) – in prav na tovrstno sindikalno ofenzivnost je reagirala država z *oktroiranim korporativizmom* (tj., z Uredbo o določanju minimalnih mezd... 1937). Predstavniki oficialnega katolicizma (solidarističnega koncepta) na to niso reagirali.

Minimalna mezda, določena s to uredbo, je torej prišla vsaj štiri leta prepozno, pri čemer je bila nepomembna tudi zato, ker je bila postavljena občutno prenizko glede na takratne postkrizne gospodarske razmere. Uredba je namreč določila višino minimalne mezde 2 dinarja na uro, kar je dejansko pomenilo njen razpon od 1,35 do

3 dinarjev na uro (glede na banovino in urbaniziranost področja in na starost delavcev; več o tem gl. Kresal 1968/69: 171).

Zdaj pa primerjajmo to zagotovljeno minimalno višino mezd iz leta 1937 s tistimi mezdami, ki so jih prejeli delavci neposredno po koncu gospodarske krize, tj., pred letom 1937, ko se je že začelo oživiljanje gospodarstva in s tem manjšanje odpuščanja delavcev (cf. Kresal 1977: 52).

Tabela 8

Struktura delavstva glede na mezдне prejemke v letu 1935 v Jugoslaviji

din/dan	% delavcev	število delavcev
do 8	13,5	78.133
8 - 24	47	280.440
24 - 34	17	100.560
34 - 48	11	66.218
nad 48	11,5	68.984

Dnevni eksistenčni minimum za enega delavca za leto 1935:⁵

- jugoslovanski: 24 din/dan
- slovenski: 28 din/dan

Istege leta je imelo v Sloveniji kar 26,5% (zavarovanih) delavcev manj kot 1,5 dinarja na uro oz. manj kot 12 dinarjev na dan. To ni zadoščalo niti za kritje polovice dnevnega eksistenčnega minimuma enega delavca! Glede na jugoslovanski eksistenčni minimum (ki je bil za 4 dinarje nižji od slovenskega) pa je – kot vidimo iz prejšnje tabele – več kot 60% delavstva živelo pod to ravni (13,5%+47%).

Primerjava pokaže, da bi imela zagotovitev minimalne meзде iz l. 1937 pozitiven učinek le, če bi bila v tej višini sprejeta najpozneje l. 1935, saj bi takrat koristila dobri polovici jugoslovanskega delavstva, ki je živela v revščini (ker ni zaslužila niti 24 dinarjev na dan, kar je zagotavljala Uredba nekaj let pozneje – računano po njeni zgornji meji). To je bila zadnja priložnost, da bi zaradi državnega posega v minimalno mezdo večino delavstva dvignili

iz revščine vsaj na prag preživetja. Uredba je torej prišla prepozno, ker so se mezde zaradi oživiljanja gospodarstva začele zviševati brez državne intervencije že od 1934/35 naprej⁶ in je zato predpisovanje minimalne meзде z Uredbo ostalo brez učinka, ostala njena določila pa so bila za sindikate škodljiva.

V zvezi z gospodarskimi dejavniki naj opozorim še na izkoriščanje žensk. Posledica gospodarske krize iz tridesetih let je bila za industrijo v tem, da se je začela modernizirati, kar se je zgodilo pri tistih podjetjih, ki so bila finančno zmožna za to (najbolj tovarna papirja v Vevčah, Trboveljska premogokopna družba in tekstilna industrija). Prav na primeru tekstilne industrije pa je najbolj vidno, na čigav račun se je intenziviralo delo.

V začetku gospodarske krize je pri nas prišlo do klasičnega paradoksa, ko je zaradi pomanjkanja dela in redukcije delovnega časa – dela več in ne manj. Gre za pojav, ki je izumljen že v štirinajstem stoletju in ki so ga tovarniški nadzorniki v Angliji formulirali (1860) v ugotovitvi, da so časovni »trenutki elementi profita«. To dobro ponazarja akordna mezda, ki se je pri nas uveljavila prav na začetku tridesetih let. Ta mehanizem je dobro povzel že Marx:

Krize, v katerih se produkcija prekine in se dela samo »malo časa«, samo po nekaj dni v tednu, seveda niti malo ne spremenene težnje po podaljšanju delovnega dneva. [...] Kolikor manj časa je mogoče delati, toliko več mora biti presežnega delovnega časa. (Marx 1961: 271, 273.)

To na primeru tekstilne industrije pomeni naslednje (vsi podatki povzeti po Kresal 1977: 50).

Tabela 9a

Delavstvo glede na intenziviranje dela v slovenski tekstilni industriji

LETO	ČASOVNA MEZDA	AKORDNA MEZDA
1928	53,60%	46,40%
1930	42,70%	57,30%

Tabela 9b

Intenziviranje dela v slovenski tekstilni industriji glede na spol in kvalifikacijo (leta 1930)

SPOL	ČASOVNA M.	AKORDN- A M.	NEKV.	POLKV.	KV.
moški	76,86%	23,14%	29%	52%	19%
ženske	28,87%	71,13%	16,6%	83,4%	0%

Tabela 9a kaže, da leta 1930 že prevladuje plačevanje mezde po učinku, ne pa glede na čas – kar je ravno narobe kakor v prejšnjem obdobju. Iz tabele 9b pa je razvidno, da so imele ženske slabšo kvalifikacijsko strukturo od moških⁷ in so delale na slabše plačanih mestih. Zato jih je večina delala po akordni mezdi (torej narobe kot moški). To pomeni, da so bile ženske v razmerah, ko so bili vsi izkoriščani, bolj izkoriščane od ostalih izkoriščanih.

Skratka, vpliva gospodarskih dejavnikov na sindikalna gibanja ne gre iskati neposredno v socialnoekonomskih razmerah delavstva (revščina, izkoriščanje), pač pa posredno v stagnaciji ekonomije, ki učinkuje obratnosorazmerno (in ne premosorazmerno) na možnosti sindikalnega delovanja.

Iz prvega dela članka je razvidno, da so se stranke konstituirale⁸ okrog nedorečenih programskih poudarkov, ki so se ob tem še bistveno spreminjali od enih do drugih volitev (na prehodu stoletja). S političnim konstituiranjem se vzpostavijo trije konkurenčni tabori, od katerih je zlasti za prva (klerikalnega in liberalnega) značilno, da jima je v prvem obdobju njuna vloga na gospodarkem in političnem področju precej nejasna; na kulturnem področju je šlo pri klerikalcih za ekskluzivno držo, pri liberalcih pa za nekakšno »polovičarstvo« v tem smislu, da so zavračali idejno prenapetost v kulturi, hkrati pa so deklarativno zatrjevali, da ostajajo znotraj katoliškega kulturnega programa, čeprav se dejansko z njim sploh niso ukvarjali (na strankarski ravni).

S tem so se liberalci znašli v kulturnem smislu v defenzivni držbi, ki jih je zaradi

pritisikov konkurentov kmalu zapletla v kulturni boj. To ohlapnost so skušali kompenzirati s poudarjanjem slovenskega narodnega »programa«, kjer so šli v ofenzivno držo, ki jim je tudi prinesla politične točke (ker so bili prvi), njihova nenačelnost pa se je kmalu pokazala ob prvih odločilnih političnih korakih (volilni pakt z Nemci). Zadrega slovenskih liberalcev je bila namreč v tem, da so liberalne ideje v avstro-ogrskem okviru zrasle na nemškem terenu, ki je bil meščanski, v narodnostnem smislu pa protiautonomistično usmerjen. Z vidika nemštva ni bilo z liberalizmom nikakršnih zadreg, saj se je lahko dosledno uveljavljal kot internacionalna meščanska svobodomiselnost, ki se ji ni bilo treba ozirati na vprašanje (zlasti zapostavljenih, nenemških) narodov. V slovenskem okviru pa sta manjkala ravno ta dva pogoja: obstoj slovenskega meščanstva in urejeno narodnostno vprašanje. Ker je bilo treba oboje šele vzpostaviti, so morali liberalci – da bi ostali zvesti slovenstvu – zaostri narodnostno vprašanje nasproti Nemcem; hkrati pa so se morali, če so hoteli postati napredni, zgledovati prav pri njih.

Od tod nekakšno polovičarstvo slovenskih liberalcev, ki so s parolo narodne avtonomije zmagali na tistih volitvah, na katerih so se hkrati povezali z nemškimi predstavniki kapitala – vse to pa v razmerah, ko se je zaradi uveljavljajočega kapitalizma zaostrovalo socialno vprašanje, za katerega so bili liberalci manj občutljivi od drugih strank. Verjetno je v tem glavni razlog, da liberalna stranka ni mogla izoblikovati razpoznavnega družbenega koncepta, ki bi bil jasno liberalno profiliran in *hkrati* slovensko aktualen, pač pa se je z vsemi štirimi oklenila oblasti in taktizirala za njeno ohranitev (bila je proti volilni reformi ipd.). V tem smislu je verjetno res, da so bili – kot se je izrazil Ivan Cankar – slovenski liberalci »hinavski«, saj je bilo značilno, da niso imeli

niti toliko iskrenosti, da bi nastopili za svoje ideje – kolikor jih ima [slovenski liberalci] – temveč laže svojim nasprotnikom, laže svojim pristašem, laže sam sebi v svoj lastni nos, laže na desno in levo, dokler se mu ne

bo naposled za zmirom zaletelo (Cankar 1900: 76-77).

Ta Cankarjeva prognoza iz leta 1900 se je »za zmirom« uresničila sedem let pozneje.

Medtem je klerikalna stranka hitro izkoristila svojo opozicionalno držo (po 1895), ko se je – v nasprotju z liberalci – usmerila zlasti v socialno-organizacijski aktivizem, ki je bil realen odgovor na takratne kmečke in tudi delavske probleme. S tem se je klerikalna stranka vse bolj preusmerjala iz reakcionarne kulturne ofenzivnosti in neprofilirane defenzivnosti (na ostalih področjih) v držo, ki je poudarjala konservativno socialno profiliranost in vsestransko organizacijsko sposobnost. Pri tem v kulturnem boju z liberalci ni izgubila ničesar, saj je bila protifarška gonja liberalcev za stopnjo bolj neokusna kot mahničevski rigorizem (ki je poskušal biti vsaj teoretsko podprt).

Na teh osnovah se oblikuje krščansko-solidaristični koncept, ki se ga oficialni katolicizem oprijema v vseh naslednjih desetletjih. Njegova značilnost je v tem, da gre po eni strani za mehčanje integrističnega koncepta, ki ga je vpeljal Mahnič s kulturnim bojem in okrog katerega se je klerikalna stran na začetku politično organizirala, po drugi strani pa se kot prenovitvena stranka nasloni na večinski (kmečki) sloj, ki mu je lahko ponudila tudi kaj konkretnega (tj., Krekov program). Ta prednost krščanskega solidarizma pa se, kot je bilo že omenjeno, po prvi svetovni vojni izgubi zaradi naslednjih razlogov:

- združniškemu gibanju se ne posreči do kraja realizirati koncepta, iz katerega je zraslo (več o tem gl. Dragoš 1994a),
- Krek kot oblikovalec tega koncepta umre,
- SLS kot tipična oblastniška stranka izgublja poslušnost za nove socialnoekonomske ideje, ki nastajajo v njenem taboru,
- radikalizacija delavstva v svetovnem merilu vse bolj odmeva tudi pri nas.

Od koncepta krščanskega solidarizma, ki ga je v danih razmerah uspešno eksploatiral Krek, ostane zdaj le še organicistična metafora o telesu in udih, katerih glava je katoliška cerkev, duša so katoliške ideje,

srce pa volja, ki te ideje poganja po udih (stanovih)⁹. Po tem konceptu je tudi jasno, kaj lahko najbolj ogrozi družbo in državo: to so napačne (nekatoliške, liberalistične, materialistične) ideje, ki učinkujejo enako kot kuga na telo. Znotraj tega pristopa seveda ni bilo mogoče razmišljati o banalnostih, kakršno je vprašanje (omejitve) lastnine, vprašanje profita, obrestovanja, delovanja ekonomskih zakonitosti, socialne pravičnosti, socializacije ipd. Oficialni katolicizem je vse to obravnaval najprej kot Moralno Vprašanje (podobno kot danes), hkrati pa je toleriral krščanski delavski sindikat (JSZ), ki se je od takega moraliziranja distanciral, praktično pa se vse bolj radikaliziral.

Z odporom do oblastniške okostenelosti SLS kot matične stranke in z odporom do neaktualnega in nebuloznega solidarističnega koncepta se je sindikat JSZ vse bolj nagibal k marksističnemu družbenemu konceptu, iz katerega so najprej pobrali ekonomsko teorijo in z njo tudi egalitarni utopiji in protikapitalistični boj, nazadnje pa še razredno revolucijo. Vseskozi so ohranjali le katoliški nazor (razen posameznih prebežnikov v dialektični materializem, med katerimi je bil tudi Fajfar kot vrhovni krščansko-socialistični predstavnik v OF).

Sindikati, ki so se na Slovenskem formirali v času institucionalizacije političnih konfrontacij, so torej izbirali med naslednjimi konkurenčnimi koncepti: krščanski solidarizem, socialdemokratski reformizem (Gosar), marksizem in korporativizem. V nasprotju s solidarističnim se je marksistični koncept pokazal pri nas za nefunkcionalnega šele po drugi svetovni vojni, ko se je prvič realiziral na slovenskih tleh, medtem ko je pred drugo vojno vse bolj privlačil krščansko social(istično) JSZ, ker je prvi koncept zavrnila, lastnega pa ni imela. Pri tem je pomembno tudi to, da so akterji komunističnega koncepta (»neodvisni«, tj., komunistični sindikati) prav iz komunistične utopije črpali svojo sindikalno ofenzivnost, ki je bila dejansko potrebna in je tudi zato postala simpatična JSZ (zlasti po tistem, ko so komunistični sindikati nehali sektašiti). JSZ je namreč kot najvplivnejši

sindikata katoliške proveniencije vseskozi stala pred istimi vprašanji, ki sem jih že omenjal v zvezi s Tomincem. Ta vprašanja so:

1. kako radikalno preseči kapitalistično ureditev oz. dokončno razrešiti boj med delom in kapitalom;

2. kako narediti korak naprej od krščanskega solidarizma, ki so ga zagovarjali oficialni predstavniki katolicizma v navezavi s SLS, od katere se je JSZ vse bolj oddaljevala;

3. kako hkrati zavreči tudi model korporativizma ter ne zaiti v boljševidistični kolektivizem.

Socialdemokratski reformizem za JSZ ni bil privlačen, ker ni bil dovolj radikalen (v prvi točki), hkrati pa so njegovi predstavniki težili k monopoliziranju sindikalnega prostora. Zato se je zdela odrešljiva marksistična varianta, ki bi – združena s katoliškimi načeli – pripeljala do socialne harmonije (kar je navsezadnje obljubljal že stari krščanski solidarizem), to pa na način, podprt z ekonomsko teorijo in izveden z udarno delavsko (katoliško) avantgardo, kar je oficialni solidarizem zavračal. Na ta način si je JSZ »izdelala« koncept, brez katerega gotovo ne bi mogla razviti ofenzivnosti, s kakršno je postala najmočnejša sindikalna sila na katoliški strani oziroma drugi najmočnejši sindikat na Slovenskem. Taka konceptualna rešitev pa je bila hkrati z vidika sindikalnega gibanja problematična zaradi vsaj štirih razlogov:

1. ker je izhajala iz zgrešene predpostavke, da se lahko na marksističen način vzpostavi nemarksističen režim;

2. ker je šlo za avantgardistično utopičen koncept;

3. ker koncept ni bil nikoli teoretsko elaboriran;

4. ker je po nepotrebnem radikaliziral ideološki razcep znotraj katoliškega tabora: po eni strani do klerikalcev, ki so v taki usmeritvi JSZ videli dodaten argument za oživljanje mahničevske logike (»ali-ali«) in za formiranje novih, profašističnih sindikatov; po drugi strani pa so krščanski socialisti izrinili tudi Gosarja iz svojih vrst, ki bi sindikalizmu JSZ lahko koristil s svojo obsežno študijo, ki je izšla prav v tistem času.

Posledica te konfrontacije s klerikalci je bila ustanovitev omenjene ZZD, ki je kmalu postala na sindikalnem terenu nevarna konkurenca JSZ in je dodatno razcepila slovenski sindikalni prostor. Da vpliv ZZD med katoliškim delavstvom ni bil majhen in tudi ne zgolj »umetno« vzdrževan (zaradi režimske podpore), dokazuje številčna rast tega sindikata (cf. Stiplovšek 1989: 75-76) in koncept, na katerega se je navezal.

Tabela 10
Primerjava članstva JSZ in ZZD

leto	1935/36	1937	1938	1939	1940
JSZ	6044	7908	/	4820	5500
ZZD	250	2150	5000	9000 +1672*	9000 +1672 +12000**

* številčnost sindikata viničarjev, ki je tega leta izstopil iz JSZ in pristopil k ZZD.

** številčnost sindikalne Zveze poljedelskih delavcev, ki je pristopila k ZZD.

JSZ se je torej po ustanovitvi ZZD celo okrepila, od l. 1938, ko se je JSZ vključila v ljudskofrontno gibanje (spodbujeno od KPS), pa je začela slabeti, medtem ko je članstvo ZZD pospešeno raslo. Zelo verjetno je eden glavnih razlogov uspeha ZZD tudi korporativistični koncept, ki so ga pri nas podpirali država, vladajoča stranka, zlasti pa *oficialno usmerjeni katoliki*.

Tovrstni (oktroirani) korporativizem je regulativno funkcijo v delovnih odnosih razumel na avtoritaro-planski, ne pa na intervencijski način, pri čemer so poskušali koncept korporacij uporabiti za totalni princip organiziranja družbe na vseh področjih. S tem naj bi se (teoretično) odpravila razredna razcepljenost, praktično pa bi se ukinil pluralizem v politiki. Šlo je za iluzorno predpostavko, po kateri naj se

organizacije, ki so bile do sedaj enostranske zastopnice razrednih koristi podjetnikov in delavcev, preuredijo v skladne ude stanov-

skih korporacij ter podredijo svoje partikularne koristi skupnim stanovskim gospodarskim in kulturnim ciljem. [...] V jedrnih interesih stanu ni razrednega nasprotstva, ampak skupnost, zato je napačno, če je stanovska korporacija zgrajena primarno iz delodajalskih in delojemalskih sindikatov, ker sindikalni sistem podtalno vnaša razredno borbo (Jeraj 1941: 55-56).

Avtor zgornjih predlogov je zato npr. zagovarjal tudi odpravo Delavske zbornice kot samostojne ustanove, čeprav je bila prav ta ena osrednjih pridobitev medvojnega delavstva.

Temu je nasprotoval, kot rečeno, zlasti Gosar. Kar ga razlikuje od drugih nasprotnikov korporativizma, je to, da ni bil popolnoma odklonilen do korporativizma, ampak ga je skušal uporabiti znotraj svojega koncepta (krščansko-socialnega aktivizma); to pa seveda ni imelo nič več skupnega z oktroiranim korporativizmom. Bistvo Gosarjevega načina povzemam v naslednjih alinejah:

- organiziranost korporacij na samoupraven način (od spodaj navzgor, toda ne na način, da bi odločali vsi o vsem),
- združljivost korporacij zlasti s parlamentarno demokracijo in tržno ekonomijo,
- prilagojenost korporacij specifičnim slovenskim razmeram, ne pa sistemom, kakršni so se uveljavili drugod,
- ne uvajati umetnih organizacijskih oblik na račun že obstoječih in utečenih (»Izključeno je namreč, da bi mogli brez škode posegati v naravni tok življenja tam, kjer v resnici ni za to nikake prave potrebe«),
- s korporacijami se *ne* rešujejo temeljna družbena vprašanja, ki zahtevajo zlasti ekonomske in socialne reforme, saj tega s korporacijskim reorganiziranjem ne moremo nadomestiti,
- korporativna urejenost ne sme biti v zvezi z dušenjem delavskih interesov, ampak narobe, »delavec mora priti po svojih zastopnikih do besede enkrat kot *udeleženc in interesent* tiste gospodarske panoge (n. pr. železne industrije), kjer je zaposlen, drugič pa kot *delavec* brez ozira na to, kje in kaj dela« (podč. A. G.),

- glede cerkve: korporacijskega načrta *ni* mogoče izpeljati iz papeških okrožnic, ker so presplošne (»Zato je tudi v interesu cerkve potreba v teh stvareh več previdnosti in opreznosti«),

- te vrste korporacijsko organiziranje naj bo dolgoročni razvojni trend, ne pa enkratna generalna reorganizacija (vse iz Gosar 1934b).

Zgornji predlogi so bistveno različni od sistema, kakršnega je uvajal državno-klerikalni režim pred drugo vojno in kardeljanški sistem po njej. Gosarjeva varianta gre bolj v tisto smer, ki bi ji danes rekli *neokorporativizem*, saj ne temelji ne na državni avtoriteti ne na ideologiji državne stranke, pa tudi ne na režimskih sindikatih. Ker pa so klerikalci (kakor tudi opozicionalci iz vrst JSZ) Gosarja ignorirali, se je kot edina alternativa (boljševizmu) uveljavljal fašistični korporativizem režimsko podprte ZZD, kar je imelo med katoliškim delavstvom izreden odmev. S tem je ZZD izpolnila pričakovanja klerikalcev ravno v tistem namenu, s katerim je bila ustanovljena – v konfrontaciji s krščanskim socializmom. In to konfrontacijo je gradila ravno na tistih točkah, kjer je bila JSZ dejansko najšibkejša – na njenem *družbenem konceptu*.

V populistični brošuri z naslovom »Zakaj nismo krščanski socialisti?« je ZZD anatemižirala krščanske socialiste z nazornim prikazom njihovih citatov, ki jih sicer ni zmogla teoretsko zavrtni, jih je pa učinkovito konfrontirala s papeževimi izjavami. Kljub demagogiji (ki se je najbolj videla v tem, da so krščanskim socialistom odrekli krščanskost, kar seveda ni bilo nikoli res) je bil tak pristop učinkovito razdiralno orožje, saj se je osredotočal na naslednje šibkosti JSZ (navajam *naslove* poglavij iz omenjene brošure, kakor so razvrščeni v kazalu):

1. zmeta: vrednostna teorija
2. zmeta: materialistično umevanje vse zgodovine
3. zmeta: razredni boj
4. zmeta: socialna revolucija
5. zmeta: diktatura proletariata
6. zmeta: socialistična družba - kolektivizem
7. zmeta: brezrazredna družba (Perinšek 1937).

Brošura ZZD se konča s tipičnim pozivom, da je potrebna enotnost krščanskega delavstva, a s *podčrtanim* dostavkom: »*Toda povzročiti neslogo, s katero se uniči zla sloga, namreč iz zle volje, je hvalevredno.*« Prava enotnost je namreč samo ena: »Samo tisto edinstvo je pristno, ki je brezpogojno edinstvo s papežem.« In samo v tem smislu, poudarja ZZD, »hočemo načelno jasnost, naš pogled v bodočnost je jasen, naše delo zasleduje le cilj: odrešitev proletarcev!« (*ibid.*: 99-101). Jasno je, da na takih osnovah tudi ni bila mogoča združitev med JSZ in ZZD, ki je bila nekaj časa dejansko v igri. Namesto tega se je konflikt še poglobil in JSZ usmeril v narodnoosvobodilni boj, ZZD pa v sodelovanje s fašisti.

SKLEP

Na Slovenskem so si torej sindikalna gibanja med seboj konkurirala že od svojega nastanka, ki je sovpadal z institucionalizacijo (političnih konfrontacij) klerikalcev, liberalcev, socialdemokratov in (pozneje) komunistov. Značilnost sindikalnih gibanj pred drugo svetovno vojno je v tem, da so bila močno razvita (glede na jugoslovanski prostor), hkrati pa močno razcepljena – v idejnem, organizacijskem in akcijskem smislu. Povezovanje različnih sindikatov ob posameznih akcijah je bilo občasno in s skromnimi učinki (glede na njihov številčni ter organizacijski potencial). Čeprav se je prvi večji uspeh v smeri delavske enotnosti zgodil šele neposredno pred drugo vojno, ko so se najmočnejši sindikati organizacijsko uskladili tudi na najvišji vodstveni ravni, je ostalo sindikalno organizirano delavstvo še naprej razcepljeno, njihova različnost pa pozneje odpravljena s komunističnimi Enotnimi sindikati.

Moč sindikalnih gibanj, združena z idejnimi nasprotji med njimi, je rezultirala zlasti v močnejših idejnih nasprotjih – to je osnovna značilnost sindikatov iz prve polovice tega stoletja. Naslednja značilnost tega obdobja pa so neugodne gospodarske in politične razmere, v katerih je bilo za doseženo socialno zakonodajo značilno dvoje: da je bila izsiljena zlasti s sindikalnimi

pritiski in da je ostala glede zaščite delavstva nezadostna. Ker sindikalna gibanja (zlasti njihova vodstva) niso bila sposobna pri navezavi na politične stranke *razmejiti* sodelovanje z njimi in odvisnost od njih, so se slabosti političnih akterjev neposredno odražale tudi v sindikatih. Gre zlasti za družbene *koncepte*, ki so bili nazorsko izključujoči in rigidni, v soočanju s procesi modernizacije pa preveč nedodelani. Konflikti, ki jih je povzročil prenos teh vzorcev družbenega razvoja na sindikalno polje, so po eni strani vzdrževali trajno napetost med sindikalnimi gibanji, po drugi pa slabili pogajalske pozicije delavstva do delodajalcev. Ko so se ti konflikti pri nas najbolj zaostri (po koncu velike gospodarske krize), je na grozečo politično nestabilnost in povezovalne težnje revitaliziranih sindikatov država reagirala z oktroiranim korporativizmom, ki so ga na Slovenskem podprli klerikalci kot vodilna politična sila. S tem so še bolj onemogočili razvoj prav katoliške JSZ, ki je bila edini sindikat (izmed najvplivnejših), ki se je dokončno osamosvojil od strankarske naveze (s SLS) ter ohranjal značaj delavskega gibanja *brez* vzpostavitve posebne politične organizacije.

Iz tega izhaja, da glavnih razlogov revščine, v kateri je živelo delavstvo v celotnem obdobju med obema vojnoma, *ne moremo iskati v izkoriščanju* kot *nujni* posledici nekakšne »inherentne logike« kapitalističnega gospodarstva, kjer eni neizbežno bogatijo na račun drugih. Da je najhujša revščina dejansko sovpadala z utrditvijo kapitalizma na Slovenskem – to ne pomeni, da jo je povzročil kapitalistični sistem gospodarstva; tudi ne pomeni, da bi jo bilo mogoče odpraviti z zavrnitvijo takega sistema. Iz prikazanega je razvidno, da je nastanek revščine omogočila predvsem kombinacija neslednjih dejavnikov:

- politični razcep strankarskih akterjev, ki je prerastel v nepomirljiv konflikt,
- blokada sindikalnih gibanj zaradi monopoliziranja političnega prostora (v razmerah nekonsolidirane parlamentarne demokracije) in njihova prevelika navezava na politične stranke,
- nefunkcionalni posegi države v

posredovanju med delom in kapitalom, zanemarjanje socialne zakonodaje in nagibanje v smeri oktroiranega korporativizma (od zgoraj navzdol).

Mislim, da je ta predvojna izkušnja poučna tudi za današnji čas. Problemov ne povzroča »kapitalistični« sistem sam po sebi — sprožajo jih tisti, ki sistema ne znajo uravnati v pravo smer.

Opombe

¹ V to tretjo fazo bi lahko uvrstili poleg omenjene Uredbe o določanju minimalnih mezd (1937) tudi dve uredbi, ki sta bili sprejeti že ob koncu gospodarske krize (novembra 1934) in sta omogočali odpoved posamičnih ali kolektivnih pogodb ter zniževanje plač v tistih podjetjih, ki zaradi posledic gospodarske krize niso mogla kriti stroškov proizvodnje (več o tem gl. Kresal 1968/69: 120).

² Z izrazom »preživetje« označuje standard, ki je višji od življenjskega minimuma — a le pod pogojem, da delavcu ni bilo treba z njegovo mezdo vzdrževati še družine.

³ Povprečne mesečne prehrabene stroške za eno osebo gl. v Kresal 1977: 48.

⁴ Na to opozarjajo tudi npr. novejša stavkovna gibanja v Veliki Britaniji. V času, ko so prišli na oblast konservativci, se je končal zadnji veliki stavkovni val, ki je bil neuspešen zaradi kombinacije vladnih ukrepov, zaradi splošne recesije ter strahu pred izgubo delavnih mest — in ne samo zaradi Thatcherjeve (navsezadnje je njeno uveljavitev omogočil ravno neuspeh laburistične stranke, ki je padla zlasti zaradi ofenzivnega nastopa sindikatov). Od takrat naprej je upadla sindikalna aktivnost in tudi članstvo (za polovico), situacija v gospodarstvu pa se je izboljšala. Danes (poletje 1996), ko so možnosti za povečanje plač realnejše, pa so že znamenja ponovne oživitve stavkovnih aktivnosti (uslužbenci londonske podzemne železnice, poštni uslužbenci, piloti British Airways idr.). Stavke so torej znamenje boljših gospodarskih razmer.

⁵ Ta podatek je za leto 1935 in je vzet iz Kresal 1970a: 96 (preračunan na dan).

⁶ Gl. stolpec A-B v tabeli »Položaj delavstva na trgu delovne sile«.

⁷ V času krize nasploh velja, da so moške rajši odpuščali iz dela kot pa ženske, kljub temu pa je bila tekstilna industrija edina panoga v Sloveniji, v kateri je tudi v času gospodarske krize naraščalo število zaposlenih. Seveda so zaposlovali zlasti nekvalificirano žensko silo.

⁸ Gl. tabelo 1: »Slovenski politični akterji pred sto leti« iz prvega dela članka (v prejšnji številki *Socialnega dela*).

⁹ Najboljša ilustracija tega, kako dobesedno so razumeli to analogijo s telesom, je že omenjeni članek iz dvajsetih let, v katerem se npr. pokrajine primerjajo z dihali, teritorialna okrožja in okraji z nosom, goltancem, grlom, družine s pljučnimi mehurčki, posamezniki s pljučnimi celicami, sloji prebivalstva z okostjem in mišičjem (pokrajine z večinskim deležem delavstva so gibalni organi, pokrajine brez delavstva pa možgani, jetra in druge nemišične žleze), trgovina in promet sta kri in krvni obtok, državna obramba so bela krvna telesa itn. itn. (cf. Breclj 1924/25).

Literatura

- ATOM (Angelik Tominec) (1931), Ali je to res nespremenljivo? *Delavska pravica* 9: 3.
- T. BILTON, K. BONNETT, P. JONES, D. SKINNER, M. STANWORTH, A. WEBSTER (1996), *Introductory Sociology*. London: Macmillan Press.
- I. CANKAR (1970), *Zbrano delo* 26. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- N. ČERNIGOJ-SADAR, A. BREŠAR (1996), Kakovost življenja v različnih življenjskih obdobjih. V: I. SVETLIK (ur.), *Kakovost življenja v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 265-286.
- S. DRAGOŠ (1993), Karitas na Slovenskem. V: DRAGOŠ, MESEC (ur.), *Socialna Slovenija; Socialno delo* 32, 5-6: 163 - 197.
- (1994), J. E. K. *Razgledi*, 10. VI. 1994, št. 12, str. 12-13.
- F. ERJAVEC (1923), *Slovenci*. Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna.
- (1928), *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*. Ljubljana: Prosvetna zveza.
- A. GIDDENS (1993), *Sociology*. Oxford: Polity Press.
- A. GOSAR (1987), Glas vpijočega v puščavi. »2000«, 37/38/39: 85-133.
- (1934), Stanovska ideja in ureditev družbe. *Dom in svet* 47, 5: 261-271.
- R. HYMAN, A. BUCHNER-JEZIORSKA (1994), Labour conflict. V: H. MOEREL, *Labor relations in transition*. Nijmegen: Institute for Applied Social Sciences, 225-246.
- J. JERAJ (1941), *Korporacijski red in družabna reforma Jugoslavije*. Maribor: Tiskarna sv. Cirila.
- J. E. KREK (1925), *Izbrani spisi, III zv.* Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna.
- F. KRESAL (1968/69), Pregled razvoja delavsko zaščitne zakonodaje in ustanov delavske zaščite v Sloveniji med obema vojnoma. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja VIII-IX*, 1-2: 103-189.
- (1969), Delavski zaupniki v stari Jugoslaviji. *Kronika XVII*, 3: 180-183.
- (1970a), Delavstvo med gospodarsko krizo na Slovenskem. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja X*, 1-2: 81-99.
- (1970b), Delavsko združništvo na Slovenskem. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja X*, 1-2: 67-79.
- (1970c), Začetki in razvoj delavskega zavarovanja v Sloveniji med obema vojnoma. *Zgodovinski časopis XXIV*, 3-4: 209-345.
- (1975), Socialnopolitični in materialni položaj delavstva v Sloveniji 1921-1925. *Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921-1924* (zbornik), Ljubljana: Partizanska knjiga, 57-79.
- (1977), Delavstvo in njegov ekonomski položaj v Sloveniji 1918-1941. V: F. Kresal idr. (ur.), *Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS*, Ljubljana: ČZP Komunist, 35-68.
- (1991), Zgodovina kolektivnih pogodb na Slovenskem. *Teorija in praksa XXVIII*, 12: 1455-1469.
- M. NOVAK, R. KYOVSKY, I. JURANČIČ (1992), *Sindikalno pravo*. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
- O delavskih voditeljih (1931). *Delavska pravica*, 2.
- A. OGRIS (1926), *Politične stranke*. Ljubljana: samozaložba.
- T. PARSONS (1978), *Action Theory and the Human Condition*. New York: The Free Press.
- (1991), *Društva*. Zagreb: August Cesarec.
- F. PERINŠEK (1937), *Zakaj nismo krščanski socialisti?* Ljubljana: Zveza združenih delavcev.
- Poročilo o II. slovenskem katol. shodu* (1901), Ljubljana: Katoliška tiskarna.

- Rezultati empirične javnomnenske raziskave o sindikatih* (1994). Ljubljana: ČZP Enotnost.
- SL-92 = *Statistični letopis Republike Slovenije 1992*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za statistiko.
- SL/95 = *Statistični letopis Republike Slovenije 1995*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- H. SLOMP (1990), *Labor Relations in Europe*. United States of America: Greenwood Press.
- M. STIPLOVŠEK (1979), *Razmah sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918-1922*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- (1989), *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem*. Maribor: Založba Obzorja.
- A. TOMINEC (1925), *Sonce in senca*. Prevalje: Družba sv. Mohorja.
- M. TRBANC (1996), Socialna izključenost: koncept, obseg in značilnosti. V: I. SVETLIK (ur.), *Kakovost življenja v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 287-310.

Damjan Korošec

POKLICNA SKRIVNOST V SLOVENSKI KAZENSKI ZAKONODAJI

MED PREPOVEDJO IN DOLŽNOSTJO IZDAJE PODATKA

UVOD

Pričujoči pregledni prispevek o fenomenu, imenovanem poklicna skrivnost, naj omejim na slovensko kazensko pravo. Meje, ki si jih na ta način zastavljam, hkrati določajo pristop k problematiki, vire in uporabljano izrazje. Konkretnije: najprej mi (shematična) narava prikaza onemogoča, da bi se nadrobneje ukvarjal s pravno-filozofskimi izhodišči veljavnega Kazenskega zakonika Republike Slovenije¹ (v nadaljevanju: KZ RS 95) in Zakona o kazenskem postopku² (v nadaljevanju: ZKP RS 95), še zlasti z vprašanji koncepcije protipravnosti, vloge resnice v kontradiktornem kazenskem postopku in značaja človekovih pravic. Omejevanje na kazenskopravne vidike mi nadalje narekuje, da ostajam na parketu javnega prava in se ne poglobljam v smisel in pomen razlikovanja javnega od zasebnega v pravu. V celoti se odpovedujem zlasti odškodninskim (zasebnopravnim, civilnopravnim) vidikom nedopustnega ravnanja s poklicnimi skrivnostmi. Prav tako pa mi končno obseg in narava prispevka dopuščata le skromne in površne ekskurze v tuje zakonodaje, kazenskopravne teorije in tudi zgodovinski razvoj varovanja fenomena, imenovanega poklicna skrivnost.

MEJE KAZNIVOSTI PO KZ RS 95

Prikaz poklicne skrivnosti skozi oči kazenskega pravnikarja bo koristno začeti z nekaterimi po svojem bistvu nespornimi trditvami in se v nadaljevanju posvetiti njihovi splošni vsebinski analizi.

Trditev 1: Poklicna skrivnost je podobno kot uradna skrivnost objekt kazenskopravnega varstva praktično vseh modernih držav.

Trditev 2: V teh državah se kazenskopravno sankcionira zgolj neupravičena oziroma protipravna izdaja poklicne skrivnosti (medtem ko izdaje poklicnih skrivnosti v določenih okoliščinah ne veljajo za kazniva dejanja).

Trditev 3: *Kdaj je izdaja poklicne skrivnosti neupravičena oz. protipravna, je treba presojati od primera do primera in je praviloma zapleteno pravno vprašanje.*

SPLOŠNO O POKLICNI SKRIVNOSTI V MATERIALNEM KAZENSKEM PRAVU

V mednarodni, pa tudi domači teoriji kazenskega prava danes v glavnem ni sporno, da skrivnost ni nikoli vrednota sama po sebi, temveč je vrednota prej varovanje skrivnosti – poklicna molčečnost v širšem smislu. A tudi molčečnost je v bistvu le sredstvo za varovanje višjih in pomembnejših vrednot ali skupin vrednot. Pri klasični poklicni molčečnosti je taka vrednota človekova zasebnost.³ Z vidika kriminalitetne politike je skratka represivno, to je, kazenskopravno podprto varstvo poklicne skrivnosti utemeljeno z zelo temeljno osebnostno, človekovo, ustavno in kazenskopravno pravico vseh in vsakogar do lastne zasebnosti.⁴ *Ratio legis* takega varstva je po svojem bistvu preprost: država mora zagotoviti, da informacije zasebne narave, ki jih posameznik razkrije pravnemu zagovorniku, odvetniku, zdravniku, duhovniku, socialnemu

delavcu, psihologu, predstojniku na delovnem mestu in ne nazadnje tudi pripadnikom velike večine drugih možnih poklicev in dejavnosti, ostanejo zasebne, da jih torej ti ne smejo nekaznovano kar povprek raznašati in razglašati naprej. S temi zagotovili, in to bi želel posebej poudariti, je v bistvu kazenskopravno varovan tudi pomemben element številnih drugih pomembnih pravic človeka, npr. pravice do zdravstvene pomoči in zdravja, pozitivne verske svobode, osebne varnosti in podobno. Kdor bo tvegala, da bo zaradi obiska pri odvetniku, zdravniku, spovedniku, psihologu itn. že isti dan vpleten v različne davčne, odškodninske, politične, disciplinske, kazenske in podobne postopke, oziroma, da bodo o njegovih izjavah takoj poročala sredstva (zlasti tako ali drugače »rumenega«) javnega obveščanja, ta bo pač prisiljen temeljito premisliti, preden bo odvetnika, zdravnika, spovednika, psihologa ipd. sploh obiskal in prosil za pomoč. Zlasti medicina bi se s splošnim zanikanjem varstva poklicne skrivnosti znašla v nevhvaležni vlogi podaljšane roke policije, kar bi brez dvoma zelo neposredno ogrozilo njeno temeljno poslanstvo pomagati do zdravja. Povedano preprosteje: številnih poklicev z vidika varstva omenjenih »drugih človekovih pravic« načeloma ni dopustno siliti v vlogo podaljšane roke represivnih organov.

Ne preseneča torej, da na načelni ravni niti v mednarodni pravni teoriji niti v Republiki Sloveniji⁵ z vidika varstva zasebnosti in drugih človekovih pravic ni sporno, da poklicna skrivnost sodi med objekte, na katere ogrožanja in poškodbe se mora država odzivati tudi s kazenskim pravom – inkriminacijo in konkretnim pregonom izdaje poklicne skrivnosti. V slovenski kazenski zakonodaji je osrednja inkriminacija v KZ RS 95. Gre za »Neupravičeno izdajo poklicne skrivnosti« (153. člen), ki jo zakonik umešča v poglavje z naslovom »Kazniva dejanja zoper človekove pravice in svoboščine« (XVI. poglavje: členi 141-160)⁶. V citiranem členu (prvem odstavku) pravi: »Kdor neupravičeno izda skrivnost, za katero je zvedel kot zagovornik, odvetnik, zdravnik, duhovnik, socialni delavec, psiholog ali kot kakšna druga oseba pri

opravljanju svojega poklica, se kaznuje z denarno kaznijo ali z zaporom do enega leta«. ⁷ S tako dikcijo Kazenski zakonik Republike Slovenije ne odstopa bistveno od večine sodobnih kazenskih zakonikov po svetu. A kaj konkretno za slovensko kazensko pravo sploh je »poklicna skrivnost«?

Poklicna skrivnost je po kazenskopravni teoriji in slovenski sodni praksi vsak podatek osebne narave (primerjaj tudi definicije v veljavnem Zakonu o varstvu osebnih podatkov, UL RS, št. 8/90 in 19/91), ki ni znan širšemu krogu ljudi in glede katerega obstaja upravičen interes po skrivanju pred javnostjo. Gre za podatke o mladoletnih in polnoletnih živih osebah, pa tudi tistih, ki so umrle že pred razkritjem skrivnosti.

Kaj natančno šteje za poklicno skrivnost, tega kazenska zakonodaja v Sloveniji ne pove izrecno. Te definicije iščemo v zakonodajah s področja zdravstva, socialnega varstva, javnega obveščanja, šolstva ipd., konkretizira pa jih tekoča sodna praksa. Področne zakonodaje lahko poklicno skrivnost definirajo formalno (naštejejo določene vrste in oblike podatkov, ki štejejo v vsakem primeru za poklicno skrivnost) ali formalno-materialno (naštejejo določene vrste in oblike podatkov, od katerih za poklicno skrivnost razglasijo le tiste, ki ob izdaji lahko škodujejo varstvu zasebnosti posameznikov).

Teorija javnega prava opozarja na možnost in dopustnost, da področne zakonodaje določene podatke v zvezi z mladoletno osebo štejejo za poklicno skrivnost s tako veliko težo, da nosilec prepovedo celo razkritje teh podatkov staršem ali skrbnikom mladoletne osebe (npr. zdravnik, ki je 17-letnemu dekletu zakonito opravil umetno prekinitev nosečnosti, tega dejstva brez soglasja prizadete mladoletnice ne sme sporočiti njenim staršem ali skrbnikom). Vsaj teoretično bi bila v takem (sicer redkem) primeru informacija staršem ali skrbnikom nedovoljena in kazniva izdaja poklicne skrivnosti.

Nasploh je lahko po KZ RS 95 v okviru kaznivega dejanja »neupravičene izdaje poklicne skrivnosti« kaznivo izdajanje tistih skrivnosti, za katere je storilec izvedel pri opravljanju poklicnega dela (tudi če se

skrivnost nanaša na kakšno tretjo osebo, o kateri dobi storilec podatke v zvezi s svojim poklicnim delom). Kot storilec kaznivega dejanja neupravičene izdaje poklicne skrivnosti (kot t. i. aktivni subjekt tega kaznivega dejanja) se lahko načeloma pojavlja ne le zagovornik, odvetnik, zdravnik, duhovnik, socialni delavec in psiholog, ampak tudi npr. medicinska babica, lekarnar, veterinar, negovalec, strokovnjaki v svetovalnih ustanovah (za spolno izobraževanje, zakonsko posvetovanje...) in načeloma seveda tudi novinarji.⁸ Samo izvršitveno dejanje izdaje je kakršnakoli naklepna dejavnost človeka (storitvene ali opustitvene narave, to je, zavestna aktivnost ali pasivnost), ki omogoči, da se s skrivnostjo seznanijo ena ali več ne-pooblaščenih oseb. Zgolj malomarna izdaja poklicne skrivnosti po slovenski kazenski zakonodaji ni kazniva.⁹

Naj podčrtam, da mednarodna kazenskopravna teorija glede zasebnih podatkov – poklicne skrivnosti – priznava osebi, na katero se ti podatki neposredno nanašajo, neomejeno razpolagalno sposobnost, vključno s pravico drugega odvezati molčečnosti v dani zadevi (pooblastiti ga za izdajo teh podatkov).¹⁰ Takoj pa je treba pristaviti, da določeni podatki v praksi pogosto zadevajo zasebnost več oseb hkrati – v takem primeru je načeloma potrebno soglasje vseh prizadetih, šele skupno strinjanje z razkritjem podatka bo temu odvzelo pravni značaj skrivnosti in s tem njegovi izdaji tudi kaznivost.¹¹

O razkritju zasebnih podatkov mladoletnikov oziroma o razkritju podatkov, ki posegajo v zasebnost mladoletnika, načeloma odločajo njegovi starši oziroma skrbniki. Pri tem so po pravilih družinskega prava in prava osebnostnih pravic dolžni zasledovati mladoletnikovo korist.¹² Relevantna je dolgoročna korist, ki jo je treba presojati celovito in od primera do primera.

Zlasti zanimivo in v praksi vedno znova aktualno je vprašanje, ali lahko za poklicno skrivnost v smislu KZ RS 95 štejejo tudi tiste podatke osebne narave, ki se nanašajo na katerokoli konkretno kaznivo dejanje, zlasti na njegovo žrtev ali storilca. Če namreč zgoraj v pričujočem prispevku navedeno pravnoteoretično definicijo

poklicne skrivnosti (podatek osebne narave, ki ni poznan širšemu krogu ljudi, in glede katerega obstaja upravičen interes po skrivanju pred javnostjo), razumemo zelo ozko, potem podatek, da je bilo storjeno kaznivo dejanje, že po definiciji ne more biti poklicna skrivnost. V resnici je konstrukt javnega (!) interesa po skrivanju podatka v zvezi s kaznivim dejanjem pred javnostjo precej nenavaden in miselno zahteven. Pa vendar se zdi, da vsaj slovenska kazenskopravna teorija med poklicne skrivnosti (na ravni tako imenovane biti kaznivega dejanja) potencialno šteje ne le podatke o storilcu in žrtvi, temveč tudi o vseh ostalih t. i. relevantnih dejstvih v zvezi s posameznimi kaznivimi dejanji, da torej pravni pojem poklicne skrivnosti ne omejuje aprioristično togo. Z drugimi besedami: glede na poudarjanje (ne)upravičenosti¹³ izdaje poklicne skrivnosti tudi v zvezi s konkretno storjenimi kaznivimi dejanji se zdi, da lahko celo te podatke načeloma subsumiramo pod zakonski termin poklicna skrivnost. Še drugače: vsebina kazenskopravnega pojma poklicna skrivnost ni odvisna od dejstva, ali se določen podatek nanaša na t. i. relevantna dejstva v zvezi s kakšnim kaznivim dejanjem. Kaznivost (ne)razkritja takih podatkov se presoja po drugačnih, vrednostnih merilih, ki jih kazenski pravniki imenujemo merila izključene protipravnosti (glej spodaj).

KAKŠNA JE RAZLIKA MED POKLICNO IN URADNO SKRIVNOSTJO IN V ČEM JE POMEN TEGA RAZLIKOVANJA?

Za razumevanje t. i. biti kaznivega dejanja »neupravičene izdaje poklicne skrivnosti« pa je vendarle pomembno poznati tudi še neko posebno skupino podatkov, ki jo slovensko kazensko pravo imenuje *uradna tajnost*.¹⁴ Pojem definira KZ RS 95 in sicer z določilom III. odstavka 266. člena: »Za uradno tajnost se štejejo podatki, ki so z zakonom, z drugim predpisom, splošnim aktom ali s sklepom pristojnega organa, ki so izdani na podlagi zakona, razglašeni za uradno tajnost in so tako pomembni, da so z njihovo izdajo nastale ali bi lahko nastale

hujše škodljive posledice za službo« (formalno-materialna definicija). Osebnost se ne bi želel spuščati v opredeljevanje razmerja (specialnosti oziroma komplementarnosti) med poklicno skrivnostjo in uradno tajnostjo. Opozorim naj le, da kaznivo dejanje »izdaje uradne tajnosti« (266. člen KZ RS 95) ni umeščeno v poglavje »Kazniva dejanja zoper človekove pravice in svobojščine«, temveč v poglavje z naslovom »Kazniva dejanja zoper uradno dolžnost in javna pooblastila« (XXVI. poglavje: členi 261-272), kar je pomembno za razlago varstva obeh kazensko-pravnih dobrin, tako poklicne skrivnosti kot uradne tajnosti.

Določilo člena 266/I KZ RS 95 se glasi: »Uradna oseba ali druga oseba, ki v nasprotju s svojimi dolžnostmi varovanja uradne tajnosti sporoči ali izroči komu podatke, ki so uradna tajnost, ali mu kako drugače omogoči, da pride do njih, ali zbira take podatke z namenom, da jih izroči nepoklicani osebi, se kaznuje z zaporom do treh let.« Če je dejanje storjeno iz malomarnosti, se storilec kaznuje z zaporom do enega leta (člen 266/IV KZ RS 95). Naj poudarim, da je predmet kazensko-pravnega varstva tukaj uradna dolžnost in ne v prvi vrsti zasebnost posameznika.¹⁵ V ospredju je zaupanje javnosti v varnost posebej kvalificiranih, zelo občutljivih podatkov, s katerimi lahko praviloma razpolagajo le posebej kvalificirani pripadniki določenih poklicev. Posebna, uradna dolžnost teh oseb varovati tajnost tovrstnih podatkov je strožja od splošnejše dolžnosti varovanja poklicne skrivnosti v smislu 153. člena KZ RS 95; kaznivo dejanje »izdaja uradne tajnosti« šteje za objektivno hujše od tistega iz 153. člena KZ RS. Tako stališče zakonodajalca in sodne prakse je več ali manj nesporno in po moje ne potrebuje nadrobnejše utemeljitve. Naj se raje posvetim vprašanju, kaj konkretno za slovensko kazensko pravo sploh je uradna tajnost in kdo vse so uradne osebe.

Uradna tajnost bo v praksi skoraj vedno materializiran dokument (pisna listina, podatki na magnetnih, optičnih in podobnih nosilcih, zlasti v računalniških omrežjih ipd.), pri čemer smiselno ni izključeno, da bi bil za uradno tajnost razglašen določen zapisnik o opažanjih, razgovoru, ogledu

določene vrste, narave ali oblike in podobno. Ali se lahko za uradno tajnost razglasi gola zvočna (ustna) informacija, je lahko teoretično sporno, praktično pa je taka formalno-pravna razglasitev malo verjetna. Vsekakor ni potrebno, da bi se za uradno tajnost razglasili zgolj osebni podatki v smislu že citiranega Zakona o varstvu osebnih podatkov.

Brez dvoma je v skladu z veljavnim slovenskim pravom za uradno tajnost razglasiti tudi določene podatke v zvezi s konkretnimi storjenimi kaznivimi dejanji. Podatki iz kazenske evidence obsojenih so v Republiki Sloveniji (kakor tudi drugod po svetu) klasičen primer uradne tajnosti, še bolj izrazito podatki iz kazenske evidence mladoletnih oseb in še številni drugi podatki in zbirke podatkov, ki se prav tako nanašajo na storjena kazniva dejanja.¹⁶

Manj jasno kot to, kaj je uradna tajnost, je na abstraktni ravni svojstvo uradne osebe. Materialni zakon – KZ RS 95 uradno osebo v II. odstavku 126. člena definira kot (1) poslanca v državnem zboru in člana državnega sveta, (2) osebo, ki pri državnem organu opravlja uradne dolžnosti na podlagi pooblastil, ki jih ji dajejo zakon ali na podlagi zakona izdani predpisi, (3) drugo osebo, ki opravlja določene uradne dolžnosti na podlagi pooblastil, ki jih ji dajejo zakon ali na podlagi zakona izdani predpisi, in (4) vojaško osebo, ki je kot taka določena s posebnimi predpisi, kadar gre za posebna kazniva dejanja, pri katerih je navedena uradna oseba, pa niso določena kot kazniva dejanja zoper vojaško dolžnost. Kdaj je pripadnik določenega poklica oziroma delavec na določenem delovnem mestu uradna oseba v smislu kazenske zakonodaje, je vprašanje, ki ga mora reševati sodna praksa od primera do primera. Pri tem izhaja iz področnih zakonodaj in narave dela na posameznih delovnih mestih.¹⁷ Enako velja tudi za svojstvo t. i. »drugih oseb« iz 266. člena KZ RS 95, ki so glede odgovornosti za varovanje uradne tajnosti (kazensko)pravno izenačene z uradnimi osebami.

Vprašanje, kdaj ima določena oseba svojstvo t. i. »druge osebe« po 266. členu KZ RS 95, je v bistvu vprašanje, kdo sicer ni

uradna oseba, ima pa posebne (v bistvu uradne) dolžnosti varovanja uradne tajnosti.¹⁸ Kakor koli že, za kazensko odgovornost za izdajo uradne tajnosti sta potrebna tako določena posebna formalna dolžnost varovanja tajnosti kot tudi dejstvo, da je imel konkretni izdani podatek status uradne tajnosti. Le pod temi pogoji pripadnik določenega poklica oziroma delavec v določeni dejavnosti odgovarja strožje, kot bi odgovarjal zgolj za izdajo »navadne« poklicne skrivnosti po 153. členu KZ RS 95.

A zakaj je potemtakem sploh pomembna delitev na uradne osebe in »druge osebe«, o katerih govori 266. člen KZ RS 95? Ali ni delitev nepotrebna že zato, ker so uradne osebe in omenjene »druge osebe« po določilih 266. člena glede odgovornosti za varovanje uradne tajnosti kazenskopravno pač izenačene? Odgovor nam razkrije šele nadrobnejša analiza posebnega dela kazenskega zakonika v celoti, še zlasti pa inkriminacij, ki jih s skupnim imenom imenujemo kazniva dejanja zoper pravosodje (XXVIII. poglavje KZ RS 95). Dikcija 268. člena KZ RS 95 (»Opustitev ovadbe kaznivega dejanja ali storilca«) npr. pomembno soopredeljuje meje protipravnosti izdaje poklicne skrivnosti in uradne tajnosti nasploh. Z drugimi besedami: šele poznavanje slovenske kazenskopravne ureditve v zvezi z opustitvijo ovadb in tamkajšnje različno obravnavanje uradnih in neuradnih oseb daje popolnejšo sliko poklicne in uradne molčečnosti na področju protipravnosti. Tem problemom naj se posvetim v nadaljevanju.

PROBLEMI IZKLJUČENE PROTIPRAVNOSTI

Kdaj je izdaja poklicne skrivnosti neupravičena (in s tem kazniva), je kompleksno pravno vprašanje. Drugi odstavek 153. člena KZ RS 95 pravi, da se ne kaznuje, kdor »izda skrivnost zaradi splošne koristi ali zaradi koristi koga drugega, če je ta korist večja kakor pa ohranitev skrivnosti«. Kaj konkretno zakon misli s sintagmo »se ne kaznuje«, pravno-dogmatično ni nujno povsem jasno: v pošteveh prihaja izključenost protipravnosti, izključenost krivde, lahko pa gre tudi le za določbo kaznovalne narave

(ob sicer prisotni protipravnosti ravnanja in krivdi storilca – torej ob obstoju kaznivega dejanja). Še najbolj verjetno se zdi, da zakon namiguje na izključenost protipravnosti (naslov člena posebej poudarja neupravičenost, kar je razumeti kot protipravnost)¹⁹; kakorkoli pa že, zakon pravosodju pri odločanju o kaznivosti dopušča tehtanje interesov v konkretnem primeru, to pa celo mimo meril silobrana in skrajne sile iz 11. in 12. člena KZ RS 95, kar je sicer v t. i. posebnem delu materialne kazenske zakonodaje redek pojav. Pravna teorija poudarja, da bo splošna korist pri prijavi kaznivega dejanja vedno večja od koristi tistega, ki je dejanje storil, pa ga niso ovdili²⁰, da torej v primeru kaznivega dejanja nikoli ne more obstajati upravičen (!) interes po skrivanju pred državnimi represivnimi organi, da je torej izdaja podatkov o storjenem kaznivem dejanju vsaj organom državne represije kot naslovnikom (o javnosti glej spodaj) vedno upravičena, vedno v skladu s pravom, nikoli protipravna. Tako stališče je po mojem mnenju apodiktična fikcija z zanimivimi filozofskimi, zlasti pa viktimološkimi razsežnostmi, ki pa jih tukaj ne morem in ne želim nadrobneje analizirati. Zapišem naj le mnenje dela slovenske kazenske teorije (in moje osebno mnenje), da je treba upravičenost (ne)izdaje poklicne skrivnosti tudi v zvezi z (ne)ovadbo kaznivih dejanj kazenskopravno presojsati od primera do primera ob skrbnem in viktimološko poglobljenem tehtanju vseh dejanskih okoliščin in predvidljivih škod in koristi za vse vpletene posameznike. Problematika poklicne in uradne molčečnosti je preveč zapletena in večplastna, da bi jo lahko reševali s preveč enodimenzionalnim in kratkovidnim merilom »koristi države«. Po mojem ta trditev velja – pa četudi s posebnimi dodatnimi omejitvami v korist žrtve – celo v primerih, kadar se nam kot žrtev določenega kaznivega dejanja kaže mladoletnik oziroma otrok. Celo v takih primerih ni izključeno, da je z vidika dolgoročnih koristi mladoletnika v posameznem konkretnem primeru viktimološko sprejemljivejša opustitev ovadbe kaznivega dejanja (neizdaja poklicne skrivnosti), kot pa odpiranje predkazenskih in kazenskih

postopkov z vsemi neizbežnimi škodljivimi posledicami vred.²¹ Četudi je v praksi res najnaravnejša predpostavka, da je kazenski pregon in kaznovanje storilcev kaznivega dejanja tudi v korist žrtev, vključno z mladoletnimi žrtvami oziroma otroci, sem osebno vseeno mnenja, da preveč hermetično zaupanje v tako domnevo ni vedno koristno. Slednje še zlasti velja za kazenski pregon za t. i. manj huda kazniva dejanja, kjer si v dani zadevi ni obetati resnejših kazni, ali pa je verjetna celo razglasitev dejanja za bagatelnega v smislu 14. člena KZ RS.

Razpravljanje o neupravičenosti izdaje poklicne skrivnosti, kot rečeno, ne more biti popolno brez analize 285. in 286. člena KZ RS 95, ki pa kot t. i. pravi opustitveni dispoziciji ljudem implicitno nalagata kazenskopravno dolžnost podati ovadbo za določena kazniva dejanja. Kaznivo dejanje »neupravičene izdaje poklicne skrivnosti« in dispozicije, ki inkriminirajo tako ali drugačno opustitev ovadbe kaznivega dejanja, so tesno povezani. Podatki o kaznivem dejanju, še zlasti o žrtvi in o storilcu kaznivega dejanja, so lahko, kot že rečeno, tudi podatki, ki so objektivno gledano zajeti v okviru kazenskopravnega pojma »poklicna skrivnost« (in s tem v t. i. biti določenega kaznivega dejanja), pa četudi je treba problem protipravnosti (in krivde) obravnavati ločeno. Posebej zanimiv je v tem smislu zlasti 286. člen (»Opustitev ovadbe kaznivega dejanja ali storilca«), ki se v prvem odstavku omejuje na najhujša kazniva dejanja (kvalificirani – posebno hudi umori, nekatera najtežja kazniva dejanja zoper človečnost in mednarodno pravo ipd.), ko pravi: »Kdor ve za storilca kaznivega dejanja, za katero je z zakonom predpisana kazen dvajsetih let zapor, ali kdor samo ve, da je bilo tako dejanje storjeno, pa tega ne naznani, čeprav je od take ovadbe odvisno, da se storilec ali dejanje pravočasno odkrijeta, se kaznuje z zapornom do treh let.« Drugi odstavek istega člena pa je do t. i. uradnih oseb bistveno strožji, saj pravi: »Uradna oseba, ki vedoma opusti ovadbo kaznivega dejanja, za katero zve pri opravljanju svoje službe, če je zanj z zakonom predpisana kazen hujša od treh let zapor, storilec pa se preganja po uradni dolžnosti, se kaznuje

z zapornom do treh let.«²² Določbe 286. člena postavljajo izjemo glede na 153. člen KZ RS 95, saj tukaj tehtanje v smislu II. odstavka 153. člena ni več dovoljeno. Kdor pod pogoji iz 286. člena opusti ovadbo, postane sam storilec kaznivega dejanja (»opustitve ovadbe kaznivega dejanja ali storilca«), ne glede na določila 153. člena KZ RS 95.

V okviru inkriminacije »opustitve ovadbe kaznivega dejanja ali storilca« iz 286. člena KZ RS 95 pa velja posebej opozoriti na določilo III. odstavka, ki se glasi: »Tisti, ki opusti ovadbo, se ne kaznuje, če mu je storilec zakonec, oseba, s katero živi v zunajzakonski skupnosti²³, krvni sorodnik v ravni vrsti, brat ali sestra, posvojitelj ali posvojenec ali če je on storilec zagovornik, zdravnik ali spovednik. Če se katera od oseb, navedenih v tem odstavku, razen zagovornika, zdravnika ali spovednika, ne kaznuje za opustitev ovadbe iz prvega odstavka tega člena, se za opustitev ovadbe ne kaznuje niti njen zakonec niti oseba, s katero živi v zunajzakonski skupnosti.« Kazenski zakonik skratka dovoljuje, da se ne kaznujejo nekateri sorodniki osebe, katere dejanja se ne ovaja, njen zagovornik, zdravnik ali spovednik in nekateri njihovi sorodniki: te osebe ne tvegajo kaznivosti zaradi opustitve ovadbe kaznivega dejanja sorodnika, osebe, ki jo pravno zagovarjajo, pacienta ali spovedanca (kot storilca), lahko pa se kljub vsemu odločijo, da bodo sorodnika, osebo, ki jo pravno zagovarjajo, pacienta ali spovedanca ovadile za kaznivo dejanje. V primeru, da se za ovadbo odločijo, po merilih II. odstavka 153. člena KZ RS 95 praviloma ostanejo nekaznivi za izdajo poklicne skrivnosti (o storilcu ali žrtvi kaznivega dejanja), saj se praviloma šteje ovadba kaznivega dejanja za splošno (javno) korist, večjo od koristi ohranitve skrivnosti storilca in njegovega dejanja.²⁴ Vseeno pa velja v prejšnji trditvi poudariti besedo *praviloma* in praktične posledice, ki jih lahko ima to za pripadnike določenih poklicev. Zagovornik, zdravnik in spovednik za opustitev kazenske ovadbe ali storilca iz 286. člena KZ RS 95 v nobenem primeru ne bodo kazensko odgovarjali, zato bo zanje molk v teh primerih pravno udobna in varna rešitev. Če pa bi se iz takih ali drugačnih razlogov

zagovornik, zdravnik ali spovednik vendarle odločili osebo iz 286. člena KZ RS 95 ovaditi pristojnim državnim organom, jih čaka presoja njihovega ravnanja po merilih upravičenosti izdaje poklicne skrivnosti in vsaj teoretično (če ne sprejmemo aprioristične predpostavke, da je interes po ovažanju vedno večji od morebitnih drugačnih interesov vpletenih) tudi tveganje kazenskega pregona po 153. členu KZ RS 95.²⁵ Tudi s tega zornega kota je zatiskanje oči pred znaki kaznivih dejanj vsaj psihološko razumljivo.

Mimogrede: tudi v III. odstavku 286. člena KZ RS 95 se kazenskopravnim dogmatikom zastavljajo vprašanja, ali je zakonodajalec mislil na izključenost protipravnosti, krivde ali zgolj kaznovanja ob siceršnjem obstoju kaznivega dejanja. Še najverjetneje gre tu za problematiko kaznovanja.

Določilo 285. člena KZ RS 95 (»Opustitev ovadbe, da se pripravlja kaznivo dejanje«) v nasprotju z 286. členom (kjer gre za (ne)ovadbo že storjenih kaznivih dejanj) inkriminira pasivnost potencialnega ovaditelja bodočih (!) kaznivih dejanj, za katera je zagrožena kazen nad tri leta zapor. Tudi tukaj je predvidena nekaznivost določenih oseb (člen 285/III), vendar naj zaradi pomena tega dejanja v okviru zastavljenega prispevka bralce zgolj napotim na ustrezno literaturo. Enako naj velja za (dogmatično zapletena) vprašanja morebitnih storilčevih t. i. dejanskih ali pravnih zmot glede obstoja kaznivega dejanja druge osebe, lastnih pravnih obveznosti ipd.

Tudi pozitivna slovenska procesna zakonodaja (ZKP RS 95) zahteva od vseh državnih organov in organizacij z javnimi pooblastili, da podajo kazensko ovadbo za vsako kaznivo dejanje, ki se preganja po uradni dolžnosti, za katerega izvedo (145. člen ZKP RS 95)²⁶, kar lahko prav tako štejemo za materialnopravno omejevanje dometa določbe 153. člena KZ RS 95 (»Neupravičena izdaja poklicne skrivnosti«).

In še tole: kot pravnik naj opozorim, da tudi v okviru kaznivega dejanja »neupravičene izdaje poklicne skrivnosti« iz 153. člena KZ RS 95 kljub specialni določbi iz njegovega II. odstavka ne smemo pozabiti (vsaj teoretične) subsidiarne možnosti

izključene protipravnosti ravnanja po merilih silobrana (kjer storilec izvaja obrambo – konkretno izdajo poklicne skrivnosti –, ki je neizogibno potrebna, da od koga drugega odvrne istočasen protipraven napad – konkretno npr. kakšno t. i. trajajoče kaznivo dejanje zoper otroka) ali prekoračenega silobrana v smislu določila 11. člena KZ RS 95.

IZDAJA POKLICNE SKRIVNOSTI IN PROCESNA ZAKONODAJA (ZKP RS 95)

Pri analizi meja protipravnosti izdaje poklicne skrivnosti, to je, »dometa« kaznivega dejanja iz 153. člena KZ RS 95 je treba poznati tudi slovensko procesno zakonodajo, še zlasti določila 235. do 238. člena ZKP RS 95. Zavedati se je namreč treba, da bo prav ovaditelj (če bo seveda poznan) vedno ena najpomembnejših prič v kazenskem postopku. Navajane procesnopravne norme uvajajo institut t. i. absolutnih prepovedi pričanja vsem tistim osebam, ki bi s svojo izpovedjo prekršile dolžnost varovanja uradne tajnosti, dokler jih pristojni organ ne odveže te dolžnosti, in vsem zagovornikom glede podatkov, ki jim jih je obdolženec zaupal kot zagovornikom (razen če obdolženec sam zahteva izdajo teh podatkov). Z drugimi besedami: te osebe ne smejo biti zaslišane kot priče, niti če same to izrecno želijo; to prepoved mora sodišče ves čas upoštevati po uradni dolžnosti, morebitni zapisniki o pomotnem zaslišanju pa se iz kazenskega spisa obvezno izločijo – sodba se ne sme opirati nanje.

Zakon o kazenskem postopku RS 95 pa pozna še drugo kategorijo oseb, ki pa so pričanja zgolj oproščene (vendar pa smejo pričati, če to želijo – v tem primeru se njihovo pričanje upošteva kot dokaz v kazenskem postopku skupaj z ostalimi dokazi). Gre za določene obdolženčeve sorodnike, kot so naštetih v 236. členu ZKP RS 95, obdolženčevega zakonca oziroma zunajzakonskega partnerja, verskega spovednika v zvezi s spovedjo. Naj podčrtam 5. točko I. odstavka 236. člena ZKP RS 95, ki pravi, da so dolžnosti pričevanja oproščeni »odvetnik, zdravnik, socialni delavec,

psiholog ali kakšna druga oseba o dejstvih, za katera je zvedel pri opravljanju poklica, če velja dolžnost, da mora ohraniti kot tajnost tisto, kar je zvedel pri opravljanju svojega poklica«. Posredno ta procesna določba vsaj deloma konkretizira izjeme iz III. odstavka 286. člena KZ RS 95 (»Opustitev ovadbe kaznivega dejanja ali storilca«), kjer je prav tako govor o zdravniku in spovedniku. Zdravnik in spovednik se torej za to kaznivo dejanje ne kaznujeta, pa še pričanja sta oproščena. Glede ostalih oseb iz III. odstavka 286. člena ZKP RS 95 (socialni delavec, psiholog...) pa po mojem mnenju v Sloveniji velja nekoliko paradokсна kazenskopravna ureditev, saj so te osebe dolžne podati ovadbo, le pričati jim ni treba v zvezi z dano zadevo in ovadbo.

Opozorim naj še na določilo 238. člena ZKP RS 95, ki izjemoma dopušča zavrnitev odgovora na posamezna vprašanja tistim pričam, za katere je verjetno, da bi z odgovorom »spravile sebe ali svoje bližnje sorodnike [...] v hudo sramoto, znatno materialno škodo ali v kazenski pregon«. ²⁷ Kdaj bo sodnik priznal zadevno verjetnost in z njo opravičil zavrnitev odgovora na določeno vprašanje, je lahko v praksi iz razumljivih razlogov problematično. Zlasti če se priča v sodnem postopku sklicuje na nevarnost kazenskega pregona zoper njo samo, jo tako sklicevanje nujno postavlja v vsestransko nevhvaležno luč.

Procesnopravna teorija poudarja, da je treba tudi izjave obdolženca, dane npr. socialnemu delavcu ali (šolskemu) psihologu, zavarovati z instrumenti t. i. privilegija zoper samoobtožbo ter jih pod ustreznimi pogoji izločiti iz kazenskih spisov. To naj velja tudi za izjave, ki jih je tem osebam dala npr. žrtev kaznivega dejanja, ki pa se je v kazenskem postopku poslužila privilegija molka iz 236. ali celo 238. člena ZKP RS 95. ²⁸

Na koncu kratkega pregleda procesnopravnih vidikov varovanja skrivnosti najbralce opozorim še na določbe ZKP RS 95 o izključevanju javnosti iz kazenskega postopka, in sicer zlasti na določbe, ki zapovedujejo striktno izključevanje javnosti v postopku z mladoletnimi osumljenci oziroma obdolženci kaznivega dejanja (480. člen ZKP RS 95). Javnost je vedno izključena tudi

iz t. i. predhodnih kazenskih postopkov, pa tudi iz preiskav. Veljavno slovensko kazensko procesno pravo pa dovoljuje izključitev javnosti iz kazenskega postopka še v nekaterih, četudi po svojem bistvu načeloma izjemnih primerih (glej 295. člen ZKP RS 95): gre zlasti za varovanje zasebnosti udeležencev kazenskega postopka, pa tudi za interese pravičnosti kot take. Zaradi izključene javnosti postopka podatki določene kvalitete tako postanejo taka ali drugačna skrivnost v smislu kazenskega prava, njihovo neupravičeno izdajanje pa se kazenskopravno sankcionira bodisi kot izdaja poklicne skrivnosti bodisi kot izdaja uradne tajnosti. Povedano preprosteje: če je bila javnost iz sodnega postopka izključena, je izdajanje informacij s tega zaprtega postopka načeloma kaznivo dejanje po KZ RS.

SKLEP

Kdo v kazenskem postopku ne sme pričati in kdo je pričanja zgolj oproščen in v kakšnih okoliščinah, slovensko procesno pravo pove dokaj jasno. Kdaj po materialnem kazenskem pravu Republike Slovenije izdaja poklicne skrivnosti kljub načelni prepovedanosti (153. člen KZ RS 95) vendarle ni protipravna, krivdna, ali vsaj ni kazniva, pa je precej bolj zapleteno vprašanje. Odgovor nanj zahteva poznavanje doktrinarne strukture kaznivega dejanja, opredelitev za določen koncept protipravnosti, pa tudi krivde. V vsakem primeru gre pri iskanju meja protipravnosti v zvezi z določenim konkretnim dejanskim stanom za t. i. dejanska vprašanja, ki so drugačna od primera do primera in zahtevajo skrbno razjasnjevanje, zlasti pa tudi tehtanje vrednot. Brez dvoma gre tudi za vrednostno ocenjevanje, ki ga pravo predvideva in ponuja zanj normativne okvire (npr. v določilu II. odstavka 153. člena KZ RS 95, pa v 11. in 12. členu KZ RS 95 ipd.). Ne bi se želel spuščati v razpravljanje o vlogi prava v človeških družbah nasploh, pa vendar naj opozorim, da je pravo snov, ki se spreminja in razvija, vsakodnevno konkretizira ²⁹, pa tudi zlorablja. Vodilo, naj bo pravo varovalo ponižanih in razžaljenih, pa bo po mojem mnenju

vendarle kar koristen sklep tudi pri presoji, Slovenije izdaja konkretnega podatka kdaj naj bo po kazenskem pravu Republike prepovedana in kdaj zapovedana.

Opombe

Članek je nastal v sklopu raziskave Inštituta za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani z naslovom »Institucionalno obravnavanje trpinčenih, zlorabljenih in zanemarjenih otrok v Sloveniji«, nosilec Zoran Pavlovič, Ljubljana 1995.

¹ UL RS, št. 63/94 (popravek 70/94) – zakon je stopil v veljavo 1. januarja 1995.

² UL RS, št. 63/94 – zakon je stopil v veljavo 1. januarja 1995.

³ Angleško: *Privacy*, nemško: *Privatleben*.

⁴ Po nadrobnejšem razmisleku se kajpak celo zasebnost človeka kljub svoji temeljnosti pokaže le kot sredstvo za zagotavljanja neke še višje in še pomembnejše vrednote, o kateri filozofija prava pogosto razpravlja kot o najvišji pravici ali matici vseh pravic. Zdi se, da imajo številni razpravljalci pri tem v mislih zlasti dostojanstvo človeka, vendar pa naj v pričujočem shematskem pregledu na to problematiko le na kratko opozorim.

⁵ Zasebnost človeka je pravica, varovana s številnimi pravnimi instrumenti različnih ravni, ki jih med drugim priznava tudi Republika Slovenija (še najbolj izrazito v določilu 35. člena Ustave, UL RS, št. 33/91-I).

⁶ Glej tudi komentar k zadevnemu poglavju v BAVCON ET AL. (1994), *Kazenski zakonik Republike Slovenije z uvodnimi pojasnili Ljuba Bavcona, Ivana Beleta, Mitje Deisingerja, Draga Demšarja, Zvonka Fišerja, Milana Kosterce, Pavla Martonošija, Alenke Šelih in stvarnim kazalom Vida Jakulina*. ČZ Uradni List Republike Slovenije (59-62).

⁷ Pregon za to dejanje se začne na zasebno tožbo in ne po uradni dolžnosti (državnega tožilca) – tožnik v kazenskem postopku je zasebnik.

⁸ Glej zlasti Mitja DEISINGER (1985), *Komentar Kazenskega zakona SRS s komentarjem in sodno prakso*. ČGP Delo, TOZD Gospodarski vestnik Ljubljana (269-271). Gre za komentar k 72. členu bivšega KZ SRS, ki pa je vseboval v bistvu enako dispozicijo kot sedanji 153. člen KZ RS 95.

⁹ O vprašanjih uradne tajnosti glej razpravljanja spodaj.

¹⁰ Z vidika posameznika govorimo o t. i. polni disponibilnosti zasebnosti kot kazenskopravne dobrine. – Med številnimi novejšimi teoretskimi viri, ki se ukvarjajo s t. i. avtonomijo posameznika kot potencialnega oškodovanca v kazenskem pravu, glej npr. imenitno nemško monografijo A. A. GÖBEL (1992), *Die Einwilligung im Strafrecht als Ausprägung des Selbstbestimmungsrechts*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.

¹¹ Glej tudi spodaj: problemi izključene protipravnosti.

- ¹² Glej npr. A. FINŽGAR (1985), *Osebnostne pravice*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, in K. ZUPANČIČ (1993), *Družinsko pravo*. Ljubljana: ČZ Uradni list RS.
- ¹³ Kazenski pravnik pojem neupravičenost tradicionalno razlagamo kot protipravnost. Glej tudi spodaj.
- ¹⁴ Zakaj zakon v 153. členu uporablja izraz skrivnost, v 266. členu pa izraz tajnost, kolikor vem, jezikoslovno in pravno terminološko še ni razčiščeno.
- ¹⁵ Posebne vrste uradne tajnosti, kot so državna in vojaška, v okviru tokratnega prispevka niso tako bistvene in naj nanje zgolj opozorim.
- ¹⁶ Glede ovadbe kaznivega dejanja in storilca, ki bi istočasno vsebovala uradne (npr. državne, vojaške) skrivnosti, pa je pravna situacija precej bolj zapletena. Osebnostno menim, da bi takšno ovaditeljevo izdajo skrivnosti morali presojeti po splošnih ustavnih načelih, v prvi vrsti s tehtanjem reda norm.
- ¹⁷ Zlasti 3. točka citiranega II. odstavka 126. člena KZ RS 95 je s svojimi silno medlimi in raztegljivimi merili (»opravljanje določene uradne dolžnosti na podlagi pooblastil iz zakona ali na podlagi zakona izdanih predpisov») sodni praksi le v omejeno pomoč...
- ¹⁸ V praksi je zadevno vprašanje zanimivo zlasti v zvezi z novinarskim poklicem oziroma novinarjevim izdajanjem uradnih tajnosti.
- ¹⁹ Glej tudi enako mnenje Deisingerja v Deisinger, str. 270.
- ²⁰ Deisinger, prav tam.
- ²¹ Primerjaj zlasti Deklaracijo o slabem ravnanju in zanemarjanju otrok, ki jo je sprejelo Svetovno zdravniško združenje na 35. skupščini v Singapurju oktobra 1994 (z dopolnitvami iz septembra 1989, oktobra 1990, septembra 1992 in septembra 1995), v slovenskem prevodu natisnjeno npr. v Zdravniškem vestniku 1996; 65: 610-612. Deklaracija zdravnike v primeru zlorabe otrok načeloma odvezuje od poklicne molčečnosti in jih spodbuja, da slabo ravnanje z otrokom prijavijo pristojnim službam.
- ²² Izraz »vedoma« v citiranem členu 286/II KZ RS 95 je pravno doktrinarno posebej zanimiv, zlasti v odnosu do naklepa kot oblike krivde. – Glede razlikovanja uradnih od t. i. neuradnih oseb glej razpravljajanja zgoraj.
- ²³ Definicijo zunajzakonske skupnosti za potrebe kazenskega prava podaja KZ RS 95 v členu 126/VI kot dalj časa trajajočo življenjsko skupnost moškega in ženske, ki nista sklenila zakonske zveze.
- ²⁴ Gre za pravno fikcijo, na katero opozarjam že zgoraj v prispevku. V vprašanja odgovornosti po cerkvenem pravu ali posameznih poklicnih etičnih kodeksih se ne spuščam.
- ²⁵ Niso pa izključene tudi disciplinske odgovornosti in odgovornosti po morebitnih deontoloških kodeksih.
- ²⁶ Opozorim naj še na vsebino 146. člena ZKP RS 95, ki vsakomur dovoljuje podati kazensko ovadbo, hkrati pa se sklicuje na materialno kazensko zakonodajo.
- ²⁷ Procesna teorija opozarja, da gre pri privilegiranih pričah za pomemben odstop od načela iskanja materialne resnice v kazenskem postopku v smeri večje pravičnosti in človečnosti prava.
- ²⁸ O vsebini teh členov glej zgoraj.
- ²⁹ Primerjava veljavne z nekdanjo materialno pravno ureditvijo varovanja poklicne skrivnosti (zlasti z 72. členom KZ SRS 77) pokaže, da posebnih sprememb ni opaziti. Enako pokaže tudi primerjava starega z novim Zakonom o kazenskem postopku.

Tanja Lamovec

CILJI IN DEJAVNOSTI
EVROPSKIH ORGANIZACIJ UPORABNIKOV PSIHIATRIJE

UVOD

Samopomočne skupine in organizacije lahko zadovoljijo številne potrebe ljudi, ki so se iz takega ali drugačnega razloga znašli v stiski. Še zlasti to velja za uporabnike psihiatrije, ki v odnosu do strokovnjaka nikoli ne morejo zares uveljaviti svoje avtonomije. To pomeni, da ne morejo prerasti podrejene vloge, ki jih vedno znova potisne v vlogo bolnika.

V uporabniški organizaciji je vsakdo odgovoren zase. Nikogar ni, ki bi mu govoril, kaj je dobro zanj. Je sam svoj gospodar. Zato se mu ni treba pretvarjati in si lahko dovoli iskren pogovor, kakršnega si morda ne more privoščiti nikjer drugje. Z možnostjo izražanja svojih resničnih misli in občutij ljudem, ki jih jemljejo resno, nastopi prevrednotenje sebe in svojega položaja. Če je bila prej prva stvar, ki mu je prišla na misel v zvezi s samim seboj, njegova diagnoza, vidi zdaj sebe kot nekaj, kar z diagnozo nima nobene zveze. Morda še nima povsem izdelane identitete, zato ni nenavadno, če se bo predstavil kot član te ali one uporabniške organizacije. To je odločilen premik. Pomeni, da se je poslovil od identitete »duševnega bolnika«, ki so mu jo nekoč vsilili v bolnišnici. Še malo, pa si bo lahko zgradil svojo lastno, ki bo temeljila na njegovih sposobnostih in zanimanjih.

Brez aktivnega prevzemanja odgovornosti za lastno življenje ni mogoče pretrgati začaranega kroga norosti in vsega, kar jo spremlja. Ni mogoče odrasti, dokler sprejemaš vlogo otroka, ki so ti jo namenili. Potem pride trenutek, ko je treba stopiti iz sebe in razširiti svojo dejavnost tudi na zunanji

svet. Človek, ki se mu še ni posrečilo zaceliti vseh ran, ki jih je njegovemu samospoštovanju prizadejala psihiatrija s svojimi rituali degradacije in razčlovečenja, bo sam težko začel s kakšno tovrstno aktivnostjo. V okrilju skupine je to veliko lažje. Pozneje bo zmožel tudi sam.

Uporabniško organizacijo lahko opredelimo kot skupino oseb, ki jih družijo psihiatrična zgodovina, in ta skupina si zastavlja lastne cilje in strategije ter sama sprejema vse pomembne odločitve. V idealnem primeru je neodvisna od strokovnjakov in ustanov, čeprav je znano, da je dosti skupin nastalo s pomočjo strokovnjakov. Dokler torej vse pomembne odločitve sprejemajo uporabniki, skupino še vedno lahko opredelimo kot uporabniško.

Prvo tako skupino je ustanovil angleški plemič John Thomas Perceval pred dobrimi sto leti, ukvarjala pa se je zlasti z zagovorništvom. Delovala je približno 30 let, z njegovo smrtjo pa je razpadla.

V tem stoletju se je nekaj uporabniških skupin pojavilo v ZDA kot odziv na knjigo Clifforda Beersa *The Mind that Found Itself*. Nekateri so postale dokaj močne organizacije, potem pa se je zgodilo to, kar se je pozneje še ničkolikokrat ponovilo. Vanje so se vrinili strokovnjaki in prevzeli vodstvo. Organizacije so razpadle, saj niso več stregle svojemu namenu.

Sodobno uporabniško gibanje se je začelo v šestdesetih letih kot sestavni del gibanj za osvoboditev od vseh vrst zatiranja: rasizma, seksizma, diskriminacije na osnovi spolne usmerjenosti itn. Padale so pregrade tako navzven kot navznoter; slednje se je nadaljevalo tudi potem, ko je val zunanjih

manifestacij prenehal. Nastajale so nove in nove skupine. Čeprav mnoge niso imele dolgega življenja, jih je bilo vedno več. Porast uporabniških skupin se nadaljuje še danes in po navajanjih nekaterih avtorjev (Noventa *et al.* 1990) jih je vsako leto dvakrat toliko kot prej.

V zadnjih dvajsetih letih so se uporabniška gibanja zelo spremenila. Iz majhnih, slabo organiziranih in pretežno radikalnih skupin so nastajale večje, s skrbno izdelanimi ideologijami in cilji. Med njimi so se v vsebinskem pogledu pojavile precejšnje razlike. Večina skupin izvaja praktično pomoč, poleg tega pa se ukvarja tudi z ozaveščanjem javnosti oziroma s politično dejavnostjo. Evropskim skupinam se je posrečilo doseči več vpliva na ustanove, pri oblikovanju alternativnih oblik pomoči pa so manj uspešne. Ravno narobe je v ZDA, kjer ustanove ohranjajo premoč, posrečilo pa se je ustanoviti večje število uporabniških centrov, ki izvajajo pomoč med krizo in po njej.

Precej drugačne razmere so v Italiji, kjer se uporabniki tesno povezujejo s tamkajšnje reformirano psihiatrijo. Pogosto ravno ta spodbuja ustanavljanje uporabniških organizacij in pomaga v obliki prostorov, kadrov in denarja. Nič čudnega, da tamkajšnji uporabniki tožijo o pomanjkanju avtonomije in možnosti za odločanje o sebi. Nobena od italijanskih organizacij, ki sem jih spoznala, se ne zavzema za odpravo psihiatrije, temveč le za dogovarjanje na bolj enakopravni ravni. Taka usmeritev je v ostalih evropskih organizacijah, ki sem jih spoznala, precej redka. Vsa stvar pa ima tudi svojo poučno plat: s pravočasno reformo si je italijanska psihiatrija zagotovila premoč na višji ravni kot kjerkoli drugje.

Če izvzamemo Italijo, se večina uporabniških organizacij danes nahaja v severnem delu Evrope, po svetu pa v angleško govorečih deželah. Po velikosti so zelo različne. Neka švedska organizacija šteje 10.000 članov, medtem ko imajo na Poljskem in tudi drugje nekatere organizacije le kakih 45 članov. Večina organizacij je srednje velikih, vključuje od 100 do 3.000 članov. Večje organizacije imajo navadno lokalne podružnice, saj je delovanje skupin, ki bistveno presegajo 100 članov, manj učinkovito.

Poglejmo si še razmere v posameznih deželah. Švedska je v zavidljivem položaju, saj kaže vlada veliko razumevanje za njihov razvoj in finančno precej pomaga, tako da tamkajšnje organizacije zaposlujejo tudi do 100 ljudi, večinoma uporabnikov.

Na Finskem in Norveškem prevladujejo srednje velike organizacije, ki so neodvisne in jih popolnoma nadzorujejo uporabniki.

Velika Britanija ima tri nacionalne uporabniške organizacije in več sto lokalnih. Njihova posebnost je, da razvijajo nemedicinsko terminologijo in si prizadevajo povedati stvari v vsakdanjem jeziku.

Na Danskem sta dve organizaciji, v katerih sodelujejo uporabniki. Prva je sestavni del služb mentalnega zdravja in je uporabniki ne nadzorujejo, imajo pa v njej precejšen vpliv. Druga je prava uporabniška organizacija, ki deluje povsem neodvisno, ukvarja pa se zlasti s kulturnimi dejavnostmi.

V Holandiji so tri nacionalne organizacije, dve od njih nadzorujejo uporabniki. Že 15 let si prizadevajo spremeniti terminologijo, saj je klasična psihiatrična terminologija močno žaljiva. Zanimivo je, da so tudi strokovnjaki sprejeli novo terminologijo, ni pa se posrečilo, da bi se s tem spremenil tudi njihov odnos. Značilna je razvejana mreža zavetišč za ubežnike iz institucij.

V ostalih državah so uporabniške organizacije omejene na posamezna mesta ali področja. V Nemčiji, Franciji in Belgiji ponekod obstajajo zelo aktivne skupine, ki med seboj niso povezane. Drugje pa jih preprosto ni. V Franciji je najbolj razvito zagovorništvo, ki se ukvarja z nezakonito prisilno hospitalizacijo, v Nemčiji pa so se v glavnem usmerili k proučevanju škodljivih učinkov nevroleptikov in so o tem izdali že več publikacij. V Avstriji obstaja le ena lokalna skupina, ki ima formalni status organizacije, poleg tega pa so v različnih mestih neformalne skupine, ki se sestajajo in pogovarjajo o določenih problemih.

Leta 1991 je bila v Zandvoorthu v Holandiji ustanovljena Evropska mreža uporabnikov in bivših uporabnikov služb duševnega zdravja (*The European Network of Users and Ex-users in Mental Health*). Tri leta pozneje je bilo drugo srečanje njenih članov na Danskem. Delegati so prišli iz 23

držav Zahodne in Vzhodne Evrope. Vsi so bili uporabniki. Izdelali so načrt za delo na različnih projektih, ki naj bi se odvijalo po posameznih geografskih območjih. Naredili so tudi spisek problemov, ki bi jih bilo treba začeti reševati. Med njimi so bili predvsem naslednji:

- plačano delo
- pravica do ustreznega bivališča
- pravica do odškodnine za psihiatrične poškodbe ali nezakonito hospitalizacijo
- pravica do odločanja o sebi
- pravica do vseh relevantnih informacij
- sprememba diskriminatorne zakonodaje
- neodvisno zagovorništvo
- pravica do opredelitve in opisa svojega problema ter vpliv na obravnavo
- pravica do zavrnitve strokovne pomoči ali zdravlil
- uporabniki naj sodelujejo pri edukaciji medicinskega osebja
- odprava medicinskega modela
- odprava psihiatričnega sistema in izgradnja alternativ
- državna podpora uporabniškim organizacijam.

METODA

V času II. konference evropske mreže na Danskem sem zbrala vse dostopno gradivo o uporabniških organizacijah, katerih člani so se udeležili konference.

Gradivo: 23 informativnih prospektov iz 14 držav: Italija (6), Velika Britanija (2), Belgija (2), Danska (2), Poljska (2), Holandija, Francija, Škotska, Slovenija, Norveška, Finska, Švica, Romunija, Islandija in Grčija. Prospekti so zajemali od ene do štirih strani različnih formatov in so, z nekaj izjemami, vsebovali približno enako število podatkov.

Postopek. Iskala sem odgovor zlasti na tri vprašanja, in sicer: kakšni so njihovi cilji, katere so njihove dejavnosti in kakšne so bile okoliščine njihovega nastanka. Za vsako vprašanje sem izpisala vse trditve, vsako v posebno vrsto. Gradivo sem obravnavala kot celoto in odgovore vseh organizacij klasificirala v kategorije, ki so se ponujale

glede na vsebino. Kategorij torej nisem določila vnaprej, pač pa sem analizirala vsak odgovor in ga uvrstila k vsebinsko podobnim. S klasifikacijo ni bilo težav, saj so se odgovori zelo jasno vklapljali v tako dobljene kategorije.

REZULTATI IN RAZLAGA

ČAS NASTANKA

Vse organizacije so nastale v letih med 1971 in 1992. Štiri so bile ustanovljene v sedemdesetih letih, osem v osemdesetih, šest pa jih je nastalo v prvih dveh letih devetdesetih let. Tudi tukaj se torej kaže trend k pospešenemu nastajanju uporabniških organizacij.

CILJI UPORABNIŠKIH ORGANIZACIJ

Pojavilo se je 7 skupin ciljev:

1. informiranje javnosti (11)
2. doseči spremembe v zakonodaji in psihiatriji (11)
3. politično delovanje (10)
4. varstvo pravic uporabnikov (7)
5. izboljšati kvaliteto življenja (7)
6. izboljšati delovanje uporabniške organizacije (7)
7. vplivati na širšo družbo (4).

Informiranje javnosti je vključevalo seznanjanje ljudi s spreminjajočimi se pogledi na duševne motnje, jim poskušalo približati doživljanje oseb v krizi, prikazati, kakšna je psihiatrija v resnici, zmanjševati predsodke delodajalcev, seznaniti javnost s škodljivimi učinki nevroleptikov, razložiti alternativne oblike skrbi in vlogo družbe pri reševanju problemov z roba pameti.

Spremembe v zakonodaji in psihiatriji se nanašajo zlasti na naslednje vidike: odpraviti psihiatrijo, reformirati psihiatrijo, odpraviti bolnišnice, povečati samoodločanje in participacijo, odpraviti psihiatrično zatiranje, spremeniti zakonodajo v zvezi s prisilno hospitalizacijo in skrbništvom, doseči enakopravnost pred zakonom, doseči opolnomočenje uporabnikov, uzakoniti zagovorništvo itn.

Politično delovanje se nanaša na participacijo in načrtovanje služb duševnega zdravja, njihovo spremljanje in evalvacijo, odkrivanje njihovih pomanjkljivosti z moralnega, zgodovinskega in pravnega vidika, na poskuse, opozarjati vlado na razmere, v katerih živijo uporabniki, na reprezentacijo uporabnikov na vseh ravneh služb mentalnega zdravja, na podporo pri ustanavljanju alternativnih oblik pomoči, na pritegnitev pozornosti predstavnikov oblasti, na poskuse, vplivati na politiko duševnega zdravja, na izvajanje pritiska na vlado in na prizadevanja, prekiniti »nevidnost« in tabuiziranost norosti. Alternativne oblike skrbi so opisovali kot tiste, ki temeljijo na psihosocialnem pristopu v nasprotju s klasično obravnavo, ki temelji izključno na medikamentozni terapiji. Glede uporabe zdravil so imeli različna stališča, nekateri so jih povsem zavračali, drugi pa so jih bili pripravljeni sprejeti, a le na prostovoljni osnovi.

Varstvo pravic uporabnikov pomeni: odpraviti prisilno hospitalizacijo, zavarovati uporabnike pred zlorabami psihiatrije, izboljšati njihove socialne razmere in skrbeti za pravice pridržanih. Tudi glede prisilne hospitalizacije so bila mnenja deljena. Nekateri se zavzemajo za njeno popolno odpravo, razen v okviru kazenskega prava, drugi pa si prizadevajo za boljše pravno varstvo pridržanih oseb.

Kvaliteta življenja vključuje splošno izboljšanje razmer, kot npr. bolj spoštljiv odnos do uporabnikov, boljše skrb, možnosti za osebno rast, ustvarjalno preživljanje prostega časa itn.

Uporabniške organizacije želijo delovati v naslednjih smereh: pospeševati samozagovorništvo, ozaveščanje, informiranje uporabnikov o teh organizacijah, vključevanje samopomoči v vsakdanje življenje, ustvarjati informacijske in kontaktne mreže, razvijati uporabniške organizacije nasploh in doseči avtonomijo v odnosu do psihiatričnega sistema.

Širša družba bi morala ustrezneje organizirati skrbstvo, zlasti glede alternativnih oblik pomoči, rehabilitacije, skrbi za uporabnike z dolgoročnimi težavami, zlasti pa bi morala zagotoviti možnosti za plačano delo.

Zaradi narave podatkov, ki niso bili zbrani s pomočjo kakšne bolj sistematične metode, npr. ankete, je podatek o številu organizacij, ki se zavzemajo za določen cilj, verjetno precej nezanesljiv. Pisec informacij je pač napisal tisto, česar se je tisti hip spomnil, pri čemer je na marsikateri pomemben cilj verjetno pozabil. Tako je npr. le ena organizacija napisala, da izvaja neposredno pomoč svojim članom, čeprav to delajo skoraj vse. Za to navsezadnje so in morda se jim je zdelo samoumevno. To pa še ne pomeni, da so podatki nezanesljivi tudi v drugih pogledih, pomembno je le, da se zavedamo njihovih omejitev. Če obravnava rezultate 23 organizacij kot celoto, sem prepričana, da dobimo kar natančno sliko obsega in vrste njihovih ciljev, to pa nam hkrati daje vpogled v naravo njihovih problemov. Z analizo njihovih aktivnosti, o katerih lahko domnevamo, da konkretizirajo njihove cilje, bomo zapolnili marsikatero vrzel, ki je nastala zaradi načina zbiranja podatkov.

DEJAVNOSTI UPORABNIŠKIH ORGANIZACIJ.

Uvrstila sem jih v 8 skupin:

1. družabnost (27)
2. javno nastopanje (27)
3. izobraževanje (17)
4. zagovorništvo (12)
5. samopomočne skupine, rehabilitacija, svetovanje (11)
6. plačano delo (6)
7. povezovanje z drugimi uporabniškimi organizacijami (6)
8. stanovanjske skupine (2).

Družabnost vključuje najrazličnejše načine skupnega preživljanja prostega časa, kjer sta osnovna namena druženje in zabava. Sem so vključene tudi ekspresivne oziroma umetniške dejavnosti, ki so namenjene internemu prikazovanju. Take dejavnosti so: gledanje videa, družabne igre, družabni sestanki in pogovori, glasbene skupine, likovne skupine, gledališke skupine, fotografija, proslave, praznovanja rojstnih dni, izleti, letovanja itn.

Javno nastopanje se nanaša na vse dejavnosti, ki so naslovljene na ljudi znotraj

uporabniške organizacije in so lahko politične, strokovne, kulturne ali kakšne druge narave. Taki so npr. sveti uporabnikov, izobraževanje medicinskega osebja, vse vrste informacij, ki so namenjene splošni javnosti, medijska dejavnost, predavanja, konference, seminarji, kampanje, umetniške predstave, tiskovne konference, lobiranje pri politikih, peticije in glasila.

Izobraževanje lahko razdelimo na splošno izobraževanje, poklicno usposabljanje in tisto, ki je namenjeno učinkovitejšemu premagovanju lastnih problemov. Vključuje učenje jezikov, delo z računalnikom, predavanja, delavnice, seminarje in diskusije o duševnih problemih, učenje spretnosti, npr. relaksacije, socialnih spretnosti, trening asertivnosti itn. Posebej lahko omenim učenje za samopomoč, ki vključuje načine, kako lahko posameznik pomaga drugim, kako uspešno vodi sestanek, samopomočno skupino itn.

Zagovorništvo je večinoma usmerjeno v konkretno pomoč posameznikom, največ v zvezi z nezakonitimi hospitalizacijami, psihiatričnimi zlorabami, pretirano uporabo skrbništva in drugimi pravnimi postopki in nasveti. Nekatere organizacije se povezujejo tudi z različnimi državnimi in mednarodnimi instancami v prizadevanju za spremembo zakonodaje.

Samopomočne skupine, rehabilitacija in svetovanje so različne vrste psihosocialnih pomoči. Najpogostejše so samopomočne diskusijske skupine, v katerih posamezniki izmenjujejo izkušnje in načine premagovanja težav, potem oblike pomoči, ki naj bi olajšale uporabnikom vrnitev v družbo, različne oblike rehabilitacije, svetovanja in ponekod tudi psihoterapije. Sem sodi tudi informiranje o različnih psihičnih motnjah, učinkih zdravil itn.

Plačano delo vključuje iskanje ustreznih del, raziskave trga delovne sile, dajanje informacij o delih, ki so na voljo, pa tudi iskanje lastnih načinov za zagotavljanje dela. Najpogosteje omenjajo prodajanje rabljenih izdelkov – obleke, pohištva itn., organiziranje pomoči na domu v obliki čiščenja ali manjših popravil itn.

Povezovanje z drugimi uporabniškimi organizacijami in stanovanjske skupine

niso podrobneje razčlenjeni. Stanovanjske skupine sta navedli le dve organizaciji, od teh je ena naša, iz česar sklepam, da za to v večini držav poskrbi družba.

Slika, ki jo dobimo z analizo dejavnosti, je v marsičem drugačna od tiste, ki jo prikazujejo cilji. Lahko rečemo, da se obe sliki dopolnjujeta. Kar manjka eni, opazimo na drugi. Pri dejavnostih se pokaže velik poudarek na praktičnih vidikih neposredne pomoči, ki pri ciljih ostaja v ozadju. Hkrati pa je presenetljivo veliko dejavnosti, ki so namenjene širši javnosti. Obravnavane organizacije so zares močno aktivne navzven, kar morda ne velja za večino drugih uporabniških organizacij v Evropi, ki se srečanja niso udeležile. Tega pravzaprav ni mogoče vedeti, lahko pa spodbudi nadaljnje raziskovanje. Raziskave uporabniških organizacij so šele na začetku. Kljub precejšnjim prizadevanjem se mi ni posrečilo najti niti ene same raziskave. Vem pa za nekatere, ki so v teku.

KAKO SO NASTALE UPORABNIŠKE ORGANIZACIJE

20 od 23 organizacij je navedlo razmere, v katerih so nastajale. Za 10 od njih lahko rečemo, da je njihov nastanek tesno povezan z revoltom proti psihiatriji. 7 organizacij je nastalo kot odgovor na nezadovoljene potrebe oziroma iz nuje. 3 organizacije so bile ustanovljene bolj ali manj kot rezultat naključja, se pravi, dogodka, ki je sprožil verigo dogodkov in končno pripeljal do nastanka organizacije.

Revolt proti psihiatriji vključuje občutja ogroženosti glede osebne svobode in demokratičnih pravic, doživetij, ki so prepričala skupino uporabnikov, da je psihiatrija tokrat šla predaleč. Nekatere skupine so se sklenile upreti nečloveškim razmeram v različnih ustanovah, ali pa je bil njihov bes usmerjen na celotni sistem duševnega zdravja. V enem primeru so se uprli mladi psihiatri, pozneje pa so organizacijo prevzeli uporabniki. Med spodbudami za nastanek organizacije je bila tudi nezakonita hospitalizacija iz političnih razlogov, ki se je zgodila v Belgiji. Ljudje so se združili, da

bi poiskali pravno pomoč, in tako so zares dosegli izpustitev pridržane osebe. Potem so jih začeli klicati še drugi uporabniki in so s to dejavnostjo pač nadaljevali.

Nujna potreba je skoraj tako pogost razlog za nastanek uporabniške skupine kot revolt. V primeru obravnavanih organizacij so to naslednje potrebe: skupno preživljanje prostega časa, premajhna povezanost z drugimi uporabniki, najti rešitev za brezposelnost, omogočiti skrb, ki je sistem duševnega zdravja ne ponuja, poiskati bivališča za ljudi, ki so bili na hitro deinstucionalizirani. Zanimivo je, da so organizacije, ki so nastale iz specifične potrebe, še naprej osredotočene zlasti na to področje in niso naklonjene širjenju svoje dejavnosti. Tega ne smemo jemati kot pomanjkljivost, kajti na svojem področju delajo zelo poglobljeno in učinkovito.

Naključje je botrovalo nastanku treh organizacij. V prvem primeru je nekoga obiskal uporabnik iz tuje države, ki je bil član uporabniške organizacije. Sledil je povračilni obisk, ki so se mu pridružili še drugi uporabniki. Končno so sklenili, da ustanovijo svojo organizacijo. V drugem primeru je psihiatrija ponudila prostor, kadre in denarno pomoč (to je bilo v Italiji), česar uporabniki seveda niso mogli zavrniti. Tretji primer ustanovitve uporabniške organizacije je sledil izdaji glasila, ki je pritegnilo veliko pozornosti uporabnikov.

S tem končujem poročilo o raziskavi, rada pa bi opozorila še na nekatere ključne teme, ki so povezane s problematiko uporabniških organizacij.

VPRAŠANJE MOČI IN ENAKOSTI V UPORABNIŠKIH ORGANIZACIJAH

Samopomočne skupine, ki so bile nekoč predhodnice uporabniških organizacij, so se opredeljevale kot skupine enakih, kjer veljajo nehierarhični odnosi. Za majhno skupino, ki se občasno srečuje in izmenjuje izkušnje, to ni noben problem. Ta se pojavi tisti hip, ko se skupina odloči, da bo izpeljala kakšno akcijo. Še bolj pereč postane problem, kadar je takih akcij ali projektov več, kajti stvari morajo potekati organizi-

rano. To konec koncev pove že beseda »organizacija«. Stvari torej niso več preproste, temveč postajajo vedno bolj kompleksne. Pri kompleksnih stvareh je potreba koordinacija, ta pa je mogoča le, če ima oseba, ki jo opravlja, nekoliko več moči kot ostali. Kajti sicer se bodo drugi požvižgali nanjo in bo vsak počel, kar se mu bo zljubilo.

Vprašanje moči je v mnogih uporabniških organizacijah tabu. Je mit, o katerem se ne sme razpravljati. Je iluzija, ki je razbila že nič koliko uporabniških organizacij, še več kot strokovnjaki, ki so se vtihotapili vanje. Oni se pač ne bojijo moči in ne slepomišijo z njo.

Včasih se zdi, da uporabniki poskušajo iznajti nov družbeni red, kar pa je, kot vemo, zelo težko. Družbeni red, kjer ne bi nihče od njih zahteval odgovornosti. Res je, da družba uporabnike obravnava tako, da od njih ne pričakuje odgovornosti, narobe, ravno neodgovornost naj bi bila tisto, kar opravičuje posebno zakonodajo, odvzem zakonitih pravic in podobno. V zadnjem času različni avtorji, zlasti italijanski (Toresini 1991), zelo veliko pišejo in razpravljajo o tem. Prišli so do sklepa, da so lahko uporabniki večino časa odgovorni, razen v času akutne krize, a večinoma to nočejo biti. Po eni strani zahtevajo enakopravnost, po drugi pa bi radi obdržali »privilegije« neodgovornosti. To je nekako tako kot ženska, ki vztraja pri popolni enakopravnosti, hkrati pa zahteva, da ji moški odpira vrata.

Avtorji ameriškega priročnika za ustanavljanje uporabniških skupin (Budd *et al.* b. n. l.) pravijo, da kolikor je njim znano, še nikoli ni bilo uporabniške organizacije, ki bi vsaj približno dosegla ideal egalitarne, nehierarhične strukture. Ker so tudi sami uporabniki in gotovo ne pišejo zlonamerne, jim gre verjeti. In vendar se ideja o enakosti še kar naprej ponavlja. Najdemo jo tudi v vseh definicijah uporabniških organizacij. To sprenevedanje se mi zdi zelo nevarno, hkrati pa povsem nepotrebno. Vse, kar je treba storiti, je, da si priznamo, da imamo problem. Potem ga lahko tudi konstruktivno rešimo.

Avtorji istega priročnika tudi pravijo, da v večini uporabniških organizacij eden ali

dva človeka opravita praktično vse delo, ostali pa za delo kratko malo niso zainteresirani. Enakost mora pomeniti enako priložnost za aktivno vključevanje v delo, kakršnokoli že. Kdor se ne želi vključiti, je že manj »enak«. Sam si je to izbral. Tako pa pride do anomalij, da oseba, ki se še ni pritaknila prav ničesar, hoče, da po vsej sili obvelja njen predlog. Izpeljal pa naj bi ga seveda kdo drug. Tistih nekaj oseb pa dela in dela, a kaj, ko je narava dela taka, da so odvisne od drugih. Če kdo ne naredi, za kar se je obvezal, se vse delo ustavi. Ta oseba ni deležna nobenih sankcij, še reči se ji ne sme nič. Saj smo končno vsi enaki. Nastrada vedno tisti, ki je najbolj motiviran, da se določeno akcijo izvede.

Priročnik pravi, da je treba tako stanje že v začetku urediti. Če dela le nekaj ljudi, je bolje, da se sploh nič ne dela. Vso pozornost je treba usmeriti v ustvarjanje skupine zavzetih ljudi. Pozneje se tega ne da več popraviti. Seveda je napredovanje tako počasnejše, a bolj zanesljivo. In potem so ljudje kolikor toliko »enaki«.

Napaka je prav v preценjevanju »enakosti«. Kajti največ enakosti je v resnici tam, kjer vlada anarhija. Prav vsakdo ima namreč enako možnost, da s svojo neodgovornostjo uniči projekt. Take enakosti pa si verjetno ne želimo.

Ko govorimo o enakosti, tega največkrat ne mislimo dobesedno, saj dobesedno prav gotovo nismo enaki, niti na pogled niti v psihičnem smislu. Kaj si pod »enakostjo« predstavljamo, je pravzaprav težko opredeliti, ima pa opraviti s spoštovanjem in človeškim dostojanstvom. Tega naj bi bil vsekakor deležen vsak član uporabniške skupine, da o drugih ne govorim. Sem spada tudi osebni odnos, kot ga imaš s kom, s komer si skupaj pasel krave, pa čeprav so bile te moje in ne tvoje.

Po drugi strani obstaja pojem, ki se imenuje »funkcionalna hierarhija« in pomeni, da je za izvedbo naloge zadolžena določena oseba, ki je zanjo odgovorna, drugi pa so ji dolžni pomagati. Ko je naloga končana ali pa med odmorom, je lahko odnos tak, kot je opisan v prejšnjem odstavku. Pravzaprav je odnos lahko tak ves čas, če znamo razlikovati osebno raven od delovnih zahtev.

Ravno razlikovanje teh dveh ravni je tisto, kar povzroča probleme. Eno je, če ti kdo soli pamet v stvareh, ki so tvoja osebna zadeva, in na to smo uporabniki upravičeno občutljivi, drugo pa je, če gre za delovno nalogo, za katero se tudi sami zavzemamo in smo se zavezali, da bomo v njej sodelovali.

OD »UPORABNIKA« DO DRŽAVLJANA

»Najprej ti zaprejo usta, potem pa ti dajo pravice,« je rekel vodja ene od italijanskih uporabniških organizacij na konferenci o pravicah uporabnikov v Imoli l. 1995. Potem pa je nadaljeval:

Nikakršni »uporabniki« nismo. Ljudje, ki uporabljajo banke ali avtomobile, niso opredeljeni kot uporabniki bank ali avtomobilov. Stvar je v tem, da sami sebe ne opredeljujejo na osnovi teh stvari. So še marsikaj drugega, kar jim je bolj pomembno. Tudi mi smo še marsikaj drugega. Smo državljani in kot taki že imamo vse pravice! Treba je le odpraviti diskriminatorno zakonodajo.

Tak način razmišljanja je seveda zelo radikalen, priznati pa moramo, da je skrajno logičen. Pometel je vso miselno navlako, ki jo navadno sprejemamo kot samoumevno in tako niti ne opazimo, da ne zdrži trezne presoje. Radikalen način mišljenja seveda začne pri koreninah, kot že beseda pove. Le tako mišljenje lahko odpre nove dimenzije.

Veliko uporabniških organizacij je v precejšnjih dilemah, kako daleč naj gredo v svojih zahtevah. Tega, kar je bilo povedano, se večina bolj ali manj jasno zaveda ali vsaj sluti, v naslednjem trenutku pa se že pojavi avtocenzura oziroma miselna zanka, ki v neskončnost premleva, ali tisti, ki ni zadovoljen z malim, zares ni vreden velikega, ali pa morda velikega ni vreden tisti, ki je zadovoljen z malim.

Poskušajmo na to vprašanje odgovoriti s primerom. V italijanski zakonodaji ne najdemo več določila o »nevarnosti« uporabnikov kot pretveze za odvzem svobode. Na videz majhen dosežek, a ob uporabi prej

nakazanega mišljenja nam odpre povsem nove perspektive. Treba je le še korak naprej. Vsi npr. vemo, da je fizični napad na drugo osebo kaznivo dejanje. Za nekatera taka dejanja je predviden odvzem prostosti. Ta hip ni posebno pomembno, ali tako osebo odpeljejo v zapor ali v ustanovo duševnega zdravja. Tudi s stopnjo prištevnosti se na tem mestu ne želim ukvarjati, upam pa, da se lahko v tem pogledu zanesemo na sodišče. Tam vsaj zahtevajo ekspertize, ki jih na psihiatriji ni. Stvar je v tem, da nismo upravičeni zapreti nikogar, ki ni storil kaznivega dejanja.

V psihiatriji pa je »logika« močno zasukana. Psihiater namreč zase predpostavlja, da ve, kdo je »nevaren« in kdo ni. Od kod njemu to vedenje? Je mar vedeževalec? Kakšne metode in kriterije ima, da lahko to določi? Nekateri psihiatri odkrito priznavajo, da je to stvar intuicije. Z intuicijo pa vemo, kako je. Življenje druge osebe ne bi smeli postavljati na kocko na osnovi intuicije. Najbolj presenetljivo pa je, da družba tem prerokbam brezpogojno verjame. Verjame, ker hoče verjeti. Verjame, čeprav ne verjame.

Recimo, da je kdo storil nasilno dejanje in odslužil svoje v zaporu. In recimo, da izraža namen, da bi podobno dejanje ponovil. Kljub temu ga nima nihče pravice pridržati – razen, če ima psihiatrično diagnozo. In ravno v tem je ena najpomembnejših funkcij psihiatrične diagnoze: določa, komu lahko nekaznovano odvzamemo ustavne, pa še kakšne pravice. Podobno kot nekoč Davidova zvezda. Psihiater ima torej poleg svoje intuicije še eno zagotovilo: diagnozo.

In kako je prišel do nje? Na podlagi hipoteze, ki jo že sto let zaman poskušajo dokazati. Hipoteze o bolezni, ki naj bi se dosmrtno naselila v posameznika. Tej bolezni, ki ni bila nikoli dokazana, so potem naredili učeno zvoneča imena, pri čemer velja prepričanje, da je bolezen tem hujša, čim bolj učeno zveni. V resnici pa se na osnovi teh imen ne da predvideti prav

ničesar. Navajeni smo misliti, da stvari, ki imajo ime, tudi obstojajo, pa čeprav vemo, da ni tako. Nekatero besede so pač samo besede, tako kot kentavri, samorogi, da o čarovnicah niti ne govorim.

Pustimo zdaj besede in si oglejmo stvari, kot bi rekel Sartre. Stvar, ki jo lahko opazimo, je akutna kriza, vznemirjanje, izguba nadzora in kar je še temu podobnega. Skoraj tako, kot lahko ugotovimo, da si je kdo zlomil nogo, pa čeprav nimamo pri sebi nikakršnih diagnostičnih pripomočkov. Krizo ali zlom neposredno razberemo iz empiričnih podatkov. Ko kriza mine ali pa se zlom zaceli, po določenem času ne opazimo več nič nenavadnega. Navada je, da oseba, ki si zlomi nogo, ob okrevanju dobi potrdilo, da je noga zdrava. Pa čeprav si jo je morda že tretjič zlomila. Prav tako naj bi oseba, ki preboli krizo, dobila potrdilo, da je njeno duševno stanje normalno. To potrdilo bi lahko potem pokazala, ko bo iskala službo. Namesto tega pa bo morala vse življenje vleči za sabo težo teh učenih besed, ki jih nikoli ne bi smelo biti.

Taka so vsaj pravila znanosti. Tam je treba stvari najprej dokazati in šele potem z njimi razlagati empirične pojave. Psihiatrija pa si lahko privošči, da opleta z nalepkami, kot se ji zahoče. Ker ji to dovolimo. Čeprav je vse skupaj povsem skregano z razumom. Če ostanem na ravni logike, so psihiatrične diagnoze absurd. Na etični ravni so zverinstva.

Tako pridemo do jasnega sklepa, da je treba diagnoze odpraviti. Šele ko bodo odpravljene, bomo zares vsi le državljani. S tem bo odpadla tudi diskriminatorna zakonodaja, saj je ne bo za kaj obesiti.

Odprava diagnoze se torej izkaže kot ključni moment, vse ostalo je le kozmetika. To je naloga, ki jo bodo morale opraviti uporabniške organizacije v novem tisočletju. Zgodovina kaže, da se morajo zatirane skupine vedno osvoboditi same. In odgovor o velikem in malem? Mislite veliko in napredujte z malimi koraki.

Viri

Informacijsko gradivo naslednjih organizacij:

Altra (Slovenija)

Arcobaleno (Italija)

Associazione per la lotta contro le malattie mentali (Italija)

Bratstvo src (Poljska)

Ca'del vento (Italija)

Clientenbond in de geestelijke gezondheidszorg (Holandija)

Club Amicus (Poljska)

Galebevaegelsen (Danska)

Gedhjalp (Islandija)

Groupe information asiles' (Francija)

Il carro (Italija)

Kisjot Ombud (Belgija)

Mindlink (Anglija)

Movement for the rights of mental patients (Grčija)

Papillon (Italija)

Primavera 85 (Italija)

Romanian league for mental health (Romunija)

Sind (Danska)

Survivors speak out (Anglija)

The Flemish survivors movement (Belgija)

The Sans-Voix (Švica)

The sun (Škotska)

Workgroup Morkhoven (Belgija)

Literatura

S. BUDD, H. THE HARP, S. ZINMAN (b. n. l.), *Reaching across: Mental Health Clients Helping Each Other*. Izdala neznana uporabniška organizacija iz ZDA.

A. NOVENTA, R. NAVA, F. OLIVA (1990), *Self-help: Promozione della salute e gruppi di auto-aiuto*. Torino: Edizioni Gruppo Abele.

The First European Conference of Users and Ex-users in Mental Health. Zandvoorth, The Netherlands, October 24-27, 1991. Report.

The Second European Conference for Users and Ex-users in Mental Health. Elsinore, Denmark, May 26-29, 1994. Report.

L. TORESINI (1991), *Follia e responsabilita*. Alto Adige, Bolzano.

Zahvala

ALTRA, Odbor za novosti v duševnem zdravju, Ljubljana, Društvena 35, se zahvaljuje za donacije in sponzoriranje projekta Zagovorništvo in samozagovorništvo organizacijam:

- **Ljubljanske mlekarne**, d. o. o., Ljubljana, Tolstojeva 63
- **Zavarovalnica Maribor**, d. d., Podružnica Ljubljana, Vurnikova 2
- **Merkur - trgovina in storitve**, d. d., Kranj, Koroška c. 1.

Peter Stefanoski

RAZMIŠLJANJA O STROKOVNIH IZHODIŠČIH ZA DELO Z UŽIVALCI DROG NA CENTRU ZA SOCIALNO DELO

SPECIFIČNOST POJMA POMOČI V SOCIALNEM DELU

Ko Mesec (1990: 147-148) razmišlja o vedi socialnega dela, opozori na težave, ki se vežejo na samo ime vede. Predmet vede socialnega dela so procesi in metode pomoči ter solidarnosti kot aktivni in zavestni integracijski procesi. S socialnim delom navadno mislimo samo poklicno opravljanje tega dela. V razmišljanju, kako poimenovati temeljno vedo o procesih pomoči in solidarnosti nasploh (vključujoč tudi neformalne oblike pomoči v družbi in tudi sam sistem socialnega varstva) pa predlaga ime, ki izvira iz grške besede *boetheia* (pomoč): *boetika*. V okviru te vede naj bi ohranili naziv socialno delo za strokovne oblike in metode pomoči. Torej: socialno delo kot praktična strokovna dejavnost *boetike*.

Hitro lahko vidimo, da opredelitev predmeta vede o pomoči poudarja posebnost socialnodelavskega diskurza. Procesni in metode pomoči in solidarnosti so namreč vedno v službi integracijskih procesov, tj., procesov, ki omogočajo socialno vključenost posameznika in skupin v širši socialni kontekst. Socialnodelavski diskurz prepoznamo po umestitvi strokovne pomoči med točki socialne izobčenosti, izključitve, marginalizacije, nezmožnosti vpliva... in socialne vključenosti, integracije, sodelovanja, možnosti vpliva... (STRITH 1993: 105).

Goode (1993: 42-48) opozarja na težavnost določanja, kdaj je lahko neki pojav prepoznan kot socialni problem. Z definiranjem socialnega problema kot objektivnega pojava predpostavljamo obstoj konkretne,

škodljive in ogrožujoče situacije oz. tovrstnega ravnanja. Socialni problem je v skladu z objektivnim izhodiščem vsako ravnanje ali stanje, ki povzroča smrt, bolezen, slabšanje kakovosti življenja v skupnosti ali zmanjševanje posameznikove zmožnosti obvladovanja življenja. Večja ko je stopnja škodljivosti in ogroženosti, pomembnejši je socialni problem. Določeno ravnanje ali stanje bi lahko ugotovili z metodo ocenjevanja objektivnih variabel in temu bi sledila primerna reakcija pristojne strokovne službe.

Socialni problem pa lahko poskušamo, kot predlaga isti avtor, definirati tudi z vidika subjektivnega doživljanja določenega ravnanja ali stanja. Ravnanje ali stanje opredelimo kot socialno problemska takrat, ko sta zaznana kot taka, ko ju kot problemska prepoznajo udeleženci v situaciji, ali pa ju kot problemska določijo. Situacija, ki jo opredelimo kot socialni problem, mora biti moteča, nezaželena, in obstajati mora želja po njeni razrešitvi ali enostavnem izginotju iz življenja udeležencev. Socialni problem ne obstaja kot nekaj konkretnega, ampak je proizveden skozi medčloveške odnose. Zato govorimo o konstrukciji socialnega problema. Socialni problem je tisto, kar ljudje kot tako prepoznajo. Če obstaja objektivno škodljiva situacija, ki ni prepoznana kot socialni problem, potem ne moremo govoriti o socialnem problemu. Obstoj konkretne škodljive situacije ni zadosten pogoj za definiranje socialnega problema, hkrati pa tudi ni nujen pogoj za obstoj socialnega problema.

Po subjektivni definiciji ni strokovnjak ali znanstvenik tisti, ki definira socialni problem, ampak je to prizadeti človek.

To je naslednja razločevalna poteza socialnodelavskega diskurza. Strokovno pomoč dobi človek, ki se je prepoznal kot človek v stiski. V primeru staršev, ki iščeta pomoč zaradi otrokovega drogiranja, sta v stiski prav starša, za otroka pa tega še ne moremo trditi. Pomoč je usmerjena v starševsko stisko, ki jo je treba kot tako definirati in otroka povabiti k reševanju stiske staršev. V nadaljnjem postopku se lahko zgodi (je zelo verjetno), da bo lahko tudi otrok opredelil svojo stisko. Vzpostavi se lahko nekakšno soglasje o »družinski« stiski, ki je lahko temelj za nadaljnje skupno reševanje.

Objektivna metoda definiranja socialnega problema razpolaga z merljivimi variablami škodljivosti in ogroženosti posameznikovega in družbenega življenja. V okviru subjektivne definicije socialnega problema pa so prav tako na voljo variable, ki jih lahko proučujemo kot konkretne pojave. Goode (*op. cit.*: 42-48) jih ob pojavu uživanja drog opredeli z naslednjimi odzivi javnosti. Prvič: uživanje drog povzroča v javnosti zaskrbljenost. To je opazno v zahtevah, naj država, policija, zdravstvo, sociala, cerkev... kaj storijo. Drugič: kriminalizacija ravnanj, povezanih z uživanjem (nekaterih) drog. Tretjič: javno mnenje ocenjuje uživanje drog kot zelo resen nacionalni problem. Četrtrič: v javnih občilih je uživanje drog hvaležna tema. Petič: institucionalna obravnava uživalcev drog prek policije, zaporov, psihiatrije, sociale, šolskih in vzgojnih programov, raziskovalnih ustanov in drugih. Torej lahko potrdimo, da je uživanje drog socialni problem. Po metodi objektivne definicije socialnega problema proučujemo variabli škodljivosti in ogroženosti, medtem ko konstruktivist v definiciji socialnega problema raziskuje občutja, izjave in dejanja ljudi v situaciji, v kateri se nahajajo.

Ravno pri obravnavi drogiranja se je treba zavedati razlik v objektivnem in subjektivnem pogledu na drogiranje. Na hitro in površno si lahko dovolimo trditi, da ni neposredne povezave med objektivno »škodljivostjo« posamezne droge in povzročene razburjenja zaradi uživanja te droge (primerjava števila smrti zaradi posledic kajenja in zaradi posledic uživanja heroina

se nam v Sloveniji kaže nekako v razmerju 1000 : 1).

PRAKTIČNO SOCIALNO DELO KOT RAZISKOVALNI PROJEKT

Vsaka strokovna socialnodelavska pomoč je samostojen projekt. Z drugimi podobnimi projekti ima lahko samo široka skupna izhodišča, nikakor pa ne sme izhajati iz statične tipologizacije socialnih stisk in njim primernih tipskih socialnodelavskih ravnanj. Socialnodelavski diskurz temelji na priznanju enkratnosti vsakega posameznika. Tipologija uporabnikov socialnodelavskih storitev je lahko smiselna toliko, da logično omeji polje načrtovanja strokovne pomoči.

Vstopiti kot strokovni delavec v proces pomoči z izdelano teorijo ni v nasprotju z instrumentalno definicijo problema, kot jo je predstavil Luessi (1990: 89-90:

[Z]načilnost sistemske metodike socialnega dela je konduktivni moment definicije problema v socialnem delu. Definicija problema [...] je v celoti instrument za ravnanje; zato govorimo o metodičnem principu instrumentalne definicije problema.

»Konduktivna« je, ker povezuje v celoto, če je le mogoče, vse za reševanje problema pomembne osebe [...] glede na skupno dojetje problema in skupno zamisel/koncept njegove rešitve.

Ko za problem pomembna oseba sprejme definicijo problema, se spremeni v osebo, ki je v rešitvi udeležena; saj ima definicija socialnega problema povsem operacionalni pečat; določa delne cilje in opravilne korake v reševanju problema in daje vsakemu udeležencu naloge ravnanja. Če se socialnemu delavcu posreči resnično instrumentalna, torej operacionalna in konduktivna definicija problema, je s tem ustvaril temelj sistemskega procesa njegovega reševanja, da, s tem je že storil dober del sistemske operacionalizirajočega dela.

Teorija je enostavno temelj, ki na podlagi instrumentalne definicije problema omogoči iskanje možnih rešitev v določeni

smeri. Teorija mora biti dovolj abstraktna, da lahko z njenim pojmovnim aparatom razumemo in interveniramo v vsej raznolikosti konkretnih socialnih stisk in težavah, in hkrati dovolj konkretna, da v njej najdemo smernice za ravnanje v problematski situaciji človeka, ki je v stiski »tukaj in zdaj«.

V teoriji učenja je reševanje problema posebna faza srečanja z nalogo. V tej fazi uporabimo vse svoje znanje in ga na bolj ali manj sistematičen način preskušamo, da bi rešili problem. Ko se nam to posreči, poskušamo naslednji problem rešiti na enak način. Če se nam posreči, lahko trdimo, da smo se naučili reševati določene naloge. V delu z ljudmi v stiski obstaja velika nevarnost, da se naučimo izvajanja pomoči in rutinsko opravljamo svoje poslanstvo. V institucijah, kot je npr. center za socialno delo, je mogoče s takim odnosom do »strank« brez večjih težav dočakati pokojnino. Tak tip strokovnega delavca skrbi zlasti zase in za svoj »duševni mir«, za potrebe človeka v stiski pa se ne zanima, če se po naključju ne prekrivajo z njegovim videnjem možne pomoči.

S postopki oblikovanja teorije (induktivna teorija) opredeli strokovni delavec širok pojmovni okvir, v katerem bo skupaj z udeleženi v problemu preverjal možnosti najoptimalnejših sprememb v odnosnem sistemu, ki peljejo k zmanjševanju socialne stiske.

V postopku definiranja problema, predvidenega končnega idealnega stanja odnosnega sistema, storjenega prvega koraka in ocene njegove učinkovitosti uporablja socialni delavec smernice akcijskega raziskovanja.

Z metodološkim postopkom študije primera pa bo poskušal kot znanstvenik preveriti veljavnost svojih teoretskih izhodišč, uspešnost in učinkovitost strokovne pomoči in medsebojno povezanost teorije in učinkovitosti pomoči.

Bouwkamp (1995: 23-24) predstavi strokovna ravnanja na podlagi dvodimenzionalne klasifikacije povezanosti-skrbi za druge in avtonomije-skrbi zase. Strokovno ravnanje, ki ga opredeli za najprimernejše in najbolj učinkovito, je tisto, v katerem socialni delavec skrbi zase in hkrati tudi za

človeka, ki pri njem išče pomoč. Pristop k človeku v stiski s pozicije »naučenega« strokovnega ravnanja degradira človeka v njegovi enkratnosti. Tudi odnosna in osebna stiska je manifestacija njegove osebnosti. Socialni delavci moramo ravno zaradi tega zavzeti strokovno pozicijo, iz katere je razviden instrumentalni pristop k izvajanju pomoči. Enakopravno sodelovanje človeka v stiski pri opredelitvi svojega lastnega problema, njegovega pomena in načinov reševanja je temelj načela instrumentalne definicije problema.

Pri delu z ljudmi s socialnimi stiskami in težavami je največkrat zelo težko hitro oceniti uspešnost strokovnega ravnanja. Socialne stiske odražajo delovanje odnosnega sistema, ki ni dovolj zadovoljujoče za njegove člane. Sprememba kot del procesa razvoja odnosnega sistema, ki pelje k bolj zadovoljujočemu delovanju, se mora vanj vrsti. V procesu spreminjanja bo odnosni sistem težil k temu, da se čim manj spremeni.

Težava ali morda celo »nemožnost« socialnega diskurza je v tem, da nam uspešna pomoč pri prvem, drugem, tretjem... podobnem primeru ne daje jamstva za uporabo enakih postopkov pomoči naslednjemu odnosnemu sistemu. Miselne redukcije možnih vzrokov in načinov popravila, ki si jo skozi svojo strokovno kariero pridobiva npr. avtomehaničar in jo s pridom uporablja za bolj učinkovito delo, si socialno delo ne more privoščiti.

Metodo študije primera lahko uporabljamo kot evalvacijsko metodo, s katero ocenimo korektnost in strokovno utemeljenost socialno delavskih ravnanj. Težava in hkrati izziv strokovnega socialnega dela leži v poskusu evalvacije uspešnosti procesa dajanja pomoči, ki je vedno znova enkraten, kot so enkratne človeške stiske, ki jih doživlja enkraten in neponovljiv posameznik. Povsem človeško je, da svoje videnje primernosti določene situacije ali odnosa ponujamo kot edino veljavno vsem ostalim. Težko pristanemo na dejstvo, da ima drugi drugačna merila. Zdravorazumski pogled ocenjuje uspešnost intervencije socialnega dela glede na to, kako se končno stanje ujema z zdravorazumsko »javno«

definicijo dobrega, zdravega, poštenega, koristnega... Zato je toliko pomembneje vztrajati pri cilju socialnodelavskega pojmovanja pomoči: transparentnost odnose situacije, stopnja sodelovanja udeleženih v problemu pri njegovem reševanju in socialna vključenost.

POMEN DELOVNE TEORIJE PRI DOLOČANJU CILJA STROKOVNEGA RAVNANJA

Prepoznati lastno delovno teorijo o vzroku socialnih stisk je pomembno za ohranjanje svoje strokovne (znanstvene) pozicije v ravnanju z odnosnim sistemom v stiski. V vsaki interakciji prezentiramo svoje videnje sveta. Strokovna interakcija pa se od vsakdanje razlikuje v strokovni namembnosti; v socialnem delu je to pomoč pri socialnem vključevanju članov odnosnega sistema. Brez izdelane in dorečene teorije ne bi vedeli, kaj kot strokovni delavci hočemo. Ljudje v stiski bi bili tisti, ki bi vodili proces »pomoči«, in ker so ga vodili že prej, je velika verjetnost, da se ne bi nič spremenilo.

Na tej točki pa se skriva naslednja velika nevarnost. Predmet vede socialnega dela je, kot pravi Mesec (*op. cit.*: 146):

univerzalni proces pomoči človeku v stiski na družbeni, interpersonalni in individualni ravni in metode pomoči. [...] Posameznik je v žarišču socialnega dela; kako bomo poskrbeli za njegovo stisko, ali bomo delali neposredno z njim, ali posredno z njegovim okoljem, je stvar strokovne metode. Ne smemo pa ga spustiti izpred oči.

Ta stavka, iztrgana iz konteksta, bi lahko površnega bralca napotila k sprejemanju socialnega delavca kot vsevednega strokovnjaka. Predpostavljata namreč, da obstaja pomoč kot taka in da lahko nekdo poskrbi za stisko, ki jo doživlja njegov bližnji (ponovno opozarjam, da sta stavka iztrgana iz širšega konteksta in da avtor niti po naključju ne razume pomoči in skrbi za stisko na način, s katerim nameravam postaviti pod vprašaj pojem pomoči).

Vprašani, kdo in kdaj potrebuje pomoč in do katere mere lahko odloča o tem, ali jo

bo sprejel ali ne, temelji tako na etičnem in moralnem videnju človeka (zdravorazumski pogled) kot tudi v »ekspertni« vsehvednosti znanstvenih ved.

Vprašanje pomoči, skrbi za drugega in ekspertno ravnanje pri delu z ljudmi, je Dragoš (1995: 32-33) zastavil takole:

Skrb [mišljena kot zaskrbljenost, stiska] je pri Heideggru prepoznana kot osrednja kategorija oziroma temeljni element v strukturi človekove eksistence. Mislim, da je tak poudarek pomemben zlasti za poklice, ki imajo neposredno opraviti z ljudmi, saj je prav razumetje skrbi lahko eden od samoomejitvenih načinov tehnične (veščinske) naravnosti teh poklicov. Če, na primer, pomoč konkretnemu človeku razumemo kot vprašanje izbire ustreznega tehničnega postopka, tj., ustreznega pred tem postavljeni diagnozi, potem navadno jemljemo skrb, tesnobo, strah, voljo, željo zgolj kot znak, kot spremljevalno okoliščino, ki opozarja na nekaj bolj temeljnega, kar naj bi tičalo nekje zadaj in kar je to skrb, strah, tesnobo itn. povzročilo. Seveda ekspert vidi svojo poklicanost v tem, da išče »nekaj nekje zadaj«, tisto zaresno, kar povzroča skrb, tesnobo in kar je nepoklicanim skrito. Ima pripomočke, da to najde, in vselej tudi »najde«. V nasprotju s temi se »humanistični« eksperti, ki uporabljajo »mehkejš« metode, sicer odpovedo poziciji Vsevednega in preformulirajo svojo vlogo zgolj v vodiča, ki klientu »le« pomaga, da on sam odkrije »zakaj gre«, da sam formulira ta »zakaj« in se sooči z njim – vendar je tak vodič še vedno vodič, ker je tisti, ki najbolj ve. V obeh primerih so skrb, strah, tesnoba, želja le pokazatelj, zgolj simptomi česa drugega, in obravnava teh stanj še vedno sodi v okvir simptomatike. Heidegger pa opozarja, da gre tu za nekaj več. Skrbi, strahu, tesnobe, želje, volje in podobnih razpoloženj ne jemlje kot simptome (nečesa), pač pa kot eksistencialite (strukture njegove eksistence). Od teh je skrb temeljni element, kar pomeni izvorni in izhodiščni konstituens mene samega kot tu-bitu.

Izvajanje pomoči v socialnem delu pomeni priznavanje avtentičnosti občutjem stiske. Šele ko je ta pravica človeku v stiski prizna-

na, lahko nadaljujemo s tehnikami pomoči (npr.: v skladu z instrumentalno definicijo problema uporabljamo tehnike animiranja, supporta, usmerjanja, pogajanja...).

Nevarnost, o kateri sem govoril, se skriva prav v ekspertnem določanju človeške stiske. To je nevarnost, da preslišimo in prezremo avtentično stisko posameznika in njegovih bližnjih. Ekspert se postavlja v položaj, iz katerega ocenjuje ne samo, kaj je lahko stiska in kaj ne, temveč tudi, kaj mora biti stiska (npr.: obravnava uporabnikov psihiatričnih uslug, uživalcev drog...). In če človek ne razume, da je v stiski, ga bomo pač »stiskali«, dokler ne bo razumel... Bolj ko je določena institucija »totalna«, večji mojstri so njeni eksperti pri iskanju »materiala«, ki bo potreben njihove pomoči. Človek v stiski, ki se bo srečal s takim ekspertom, nima možnosti predstaviti svoje »avtentične« stiske. Ekspert bo v enem od delčkov njegovega vsakdanjega življenja prepoznal »totalizirajoči« simptom, ki določa njegovo stisko. Ne bo ga motilo, da človek v stiski zavrača njegovo interpretacijo. Še več, to bo samo kronski dokaz, da se kot ekspert ne moti.

Pomoč pri socialni vključenosti ljudi s posebnimi potrebami, ljudi z »one strani«, pa ne moremo ocenjevati s takimi merili. Merila sicer morajo vsebovati elemente zakonsko veljavnih norm (npr. javnega reda in miru), vprašanje pa je z merili obče morale (npr. promiskuiteta, homoseksualnost, namerna nezaposlenost, potepuštvu, drogiranje, čudno oblačenje, sodelovanje v verskih sektah...). Discipliniranje in normalizacija vsekakor nista prednostni nalogi socialnega dela. Pomoči človeku, ki je v stiski zaradi transgresije »nepisanih« družbenih pravil, ne moremo zvesti na enostavne postopke normalizacije in discipliniranja. Strokovna socialnodelavska pomoč je v zagotavljanju razvidnosti (transparentnosti) posameznikovega položaja v družbi in v skladu s razvidnostjo situacije pomoč temu človeku pri zagotavljanju kar največje stopnje socialne integracije. Posameznik se bo v skladu z videnjem svojega položaja v družbenem sam odločil, ali bo in koliko bo spremenil svoja ravnanja.

Socialno vključenost posameznika razu-

mem kot določeno stopnjo gotovosti o tem, na koga se lahko v stiski obrne. Socialno »vključeni« posameznik lahko občuti tudi zelo intenzivno doživete stiske, vendar svoje bližnje prepozna kot pomembne osebe, ki mu lahko pomagajo pri soočanju s stisko in njenem razreševanju. Ima tudi dovolj socialnih, odnosnih »znanj«, da te bližnje animira za reševanje lastne oz. odnosne stiske. Socialne stiske so zanj vir bolj ali manj neznosnih občutij, vendar kljub temu ve (ali vsaj slutí), da si lahko v sodelovanju s svojimi bližnjimi pomaga.

Del socialnega konteksta, ki ga posameznik uporablja pri reševanju lastne stiske, so lahko tudi različne institucije – zdravstveni domovi, policija, sodišče, banke, različne zakonske in družinske posvetovalnice, centri za socialno delo... Ko se človek v stiski, glede na naravo te stiske, smotrno obrača na te institucije z zahtevo, da mu pomagajo, je to samo dokaz več, da je »primerno« socialno integriran. Človek pa, ki nima dovolj »odnosnih znanj«, bo od svojih bližnjih in od omenjenih institucij pričakoval nemogoče. Zato bi bilo tako pomembno, da bi institucije v okviru svoje »totalnosti« ustvarile nekaj praznega prostora za človeško srečanje s temi posamezniki in jim pomagale pri definiranju njihovih stisk. Na centrih za socialno delo v Sloveniji se v zadnjem času poglobljeno ukvarjajo prav z uvajanjem tako imenovane prve socialne pomoči, ki, poenostavljeno povedano, pomeni prav definiranje socialne stiske z vidika njene vpetosti v socialni kontekst in prepoznavanja za reševanje stiske pomembnih drugih (posameznikov in institucij) v tem kontekstu.

IZHODIŠČA ZA SOCIALNODELAVSKO OBRAVNAVO DROGIRANJA

Za uspešno strokovno delo z uživalci drog in njihovimi bližnjimi je treba imeti razčiščena temeljna osebna in strokovna vprašanja v zvezi z uživanjem drog. Jasna delovna teorija drogiranja (podvržena vsakodnevnemu preverjanju ob srečevanjih z uživalci drog in njihovimi bližnjimi), ki jo strokovni delavec uporablja kot smerokaz pri delu z

uživalcem in njegovimi bližnjimi, naj bi zadovoljila naslednje pogoje (Peele 1985: 72):

- upošteva naj farmakološke, izkustvene, kulturološke, situacijske in osebnostne komponente drogiranja pri opisovanju »odvisniškega« vedenja;
- pojasni, zakaj so nekatere droge bolj »zasvajajoče« v nekaterih okoljih, za določene posameznike, v določenih življenjskih razdobjih...);
- pojasni za drogiranje opredeljujočo podobnost občutij, ki je opažena pri vseh ravnanjih, ki jih doživljamo kot kompulzivna;
- pojasni, kako »odvisniško« vedenje preplavi »normalne« oblike življenja

Sam bi dodal, da je nujno upoštevati tudi izkazano zmožnost mnogih, da sami prenehajo jemati droge.¹

Prikaz razdelane delovne teorije drogiranja je lahko tema novega članka. V tem članku pa bi želel poudariti samo nekaj temeljnih razlik med koncepti, povezanimi z drogiranjem, ki so skladni s splošnimi metodičnimi načeli in ravnanji v socialnem delu, in tistimi koncepti, s katerimi si socialni delavec sam onemogoči učinkovito strokovno pomoč ljudem, ki so v stiski zaradi drogiranja.

DIAGNOZA

Kot prvega od teh ponujam v razmislek koncept diagnoze (gr. iz *dia-* v zloženkah: pre-, raz-..., *gnosis* spoznanje).

Socialno delo mora biti pragmatična dejavnost. Izhajati mora iz optimizacije sprememb odnosnega sistema. Ukvarja se s položajem »tukaj in zdaj« odnosnega sistema, katerega član uživa drogo. V odnosni strukturi in odnosni ekonomiji išče potencialne, ki lahko optimalno (nikakor ne idealno) razrešijo odnosno stisko, ki je povezana (tudi) z uživanjem drog. Smoter strokovnega dela tako ni enoznačno opredeljen (abstinenca, na primer, je samo ena od možnosti razrešitve problemske situacije). Končni smoter je opredeljen v diskurzu socialnega dela kot socialna vključenost.

Zelo redki so primeri, ko se pri strokovnem delavcu oglasi uživalec drog in navede

kot razlog prihoda težave z uživanjem droge. Navadno navaja težave v zvezi s tistim, kar Luessi (po Stritih 1993: 116) opredeli kot temeljne predmete socialnega dela – namestitvev, prehrana, uporabni predmeti, denar, zaposlitev, vzgoja, varstvo in človeški odnosi s soljudmi.

Ko stranka navede razlog svojega prihoda, še ni »diagnosticirana«. Ljudje težko sprejemamo konkretnost, ki ni klasificirana v neki abstrakten pojem. Ko pojav, dejanje ali osebo prepoznamo kot določen tip, se obnašamo bolj suvereno in odločno. To ni nič nenavadnega, če vemo, da je proces socializacije in inkulturacije v bistvu učenje socialnih vlog. Pojav, ki ga ne moremo na hitro umestiti v eno od priznanih kategorij, nas vsaj zbega, če že ne prestraši ali odvrne. Da bi to negotovost zmanjšali, poskušamo na vsak način umestiti določen pojav v eno od tipskih oblik. Diagnosticiranje v prvem pogovoru (ali pogosto celo pred njim!) je zelo samovšečno in predvsem nepotrebno ravnanje. Kot pravita De Vries in Bouwkamp, je diagnoza procesno dejanje in sploh ni treba, da jo postavimo pred začetkom obravnave. Kot najboljšega od načinov za to, da zremo, kaj je težava človeka v stiski in njegovih bližnjih, predlagata reševanje prijavnega problema (de Vries, Bouwkamp 1995: 160).

Miller (v Macdonald, Patterson 1991: 137-138) prepozna kot eno od velikih ovir pri motiviranju uživalcev drog za spremembo prav samo dejanje diagnoze. Strokovni delavci težimo k temu, da človek v stiski sprejme našo strokovno oznako svojega stanja. Pripravljeni smo ga razumeti, mu pomagati, se boriti za njega in z njim, samo če nam prizna, da je zasvojen. Karikirana oblika tega razpoznavnega dejanja so predstavljanja pri srečevanju Anonimnih alkoholikov: »Dober dan, jaz sem Peter, sem alkoholik...« Vendar se tam srečujejo ljudje, ki so skozi celo vrsto življenjskih izkušenj ugotovili, da potrebujejo specifično pomoč. Drug drugemu so jo pripravljene in sposobni dajati ob sprejemanju skupnih izhodišč. Zato ima te vrste avtodiagnoza ugoden »terapevtski« učinek. Tudi vztrajanje pri postavljeni »diagnozi« v terapevtskih skupnostih ima svoj terapevtski učinek.

Velika večina ljudi, ki prihajajo v stik s strokovnimi delavci na centrih za socialno delo in so v stiski zaradi dogiranja, ne more z gotovostjo reči, kaj je njihov problem, kaj si želijo na daljši rok in kaj pričakujejo. Vedo samo to, da nekaj ni v redu, da tako ne želijo živeti in da jim morda lahko kdo pomaga. Priznanje človeka v stiski, da je zasvojen, nima nobene praktične teže, če ni to posledica razvidnosti dogajanja v njegovem odnosnem sistemu. Znotraj problemskega sistema lahko diagnoza oz. v tem primeru kar stigma (gr. *stigma*, *stigmatos* vbod, pega; vtisnjeno ali vžgano znamenje, žig, npr. v antiki na sužnjem telesu) prepreči nujno sodelovanje vseh pomembnih članov sistema pri instrumentalni definiciji odnosnega problema in preobrazbi problemskega sistema v sistem reševanja problema (prim. Luessi, *op. cit.*: 84). Postavljena diagnoza deluje kot samoizpolnjujoča se prerokba. Iz izkušenj lahko tudi povem, da nekorektno postavljena diagnoza marsikom, ki je v stiski, onemogoči reševanje resnične stiske. Drogiranje kot oblika simptomatskega vedenja (prim. *Izkustvena družinska terapija*, 1995: 147) oz. nadomestnega vedenja (prim. de Vries, Bouwkamp, *op. cit.*: 27-35), lahko uspešno zakrije avtentično odnosno stisko. Vztrajanje pri obravnavi izključno drogiranja je lahko zato za ljudi v stiski samo izguba časa. Seveda pa je treba videti drogiranje kot vedenje, ki moteče vpliva na proces pomoči. Iz tega zornega kota in z vztrajanjem pri strukturiranju drogiranja na ta način, da bo strokovno delo mogoče, je ne samo mogoče, temveč zelo verjetno, da se bo kmalu pokazal avtentični vzrok odnosne stiske. Drogiranje je lahko del vzroka te stiske, ni pa to nujno.

Strah pred nekorektnostjo strokovnega ravnanja, ki temelji v »zdravem razumu« (v posmehljivem pomenu besede) in se utemeljuje z bojznijo, da bomo morda kakšnega zasvojenca spustili skozi obravnavo, ne da bi mu povedali, kar mu gre, je samo dokaz nekorektnosti strokovne obravnave. Vsakdo nas lahko prevara, toda če vztrajamo pri socialnodelavskih metodičnih izhodiščih, ta možnost sploh ne obstaja. V skladu z instrumentalno definicijo proble-

ma je mogoče »prevarati« samo sebe (seveda ob vztrajanju socialnega delavca na strokovnih temeljih in nepopustljivosti pri procesu definiranja problema). Kazen za »prevaro« je vrnitev v »izhodiščno stisko«. In to je s strokovnega vidika naslednji korak v procesu prepoznavanja svojega položaja v odnosnem sistemu.

Nevarnost, da bi pacienta s sugestijo zvedli na napačno pot, s tem, ko bi ga »prepričali« o stvareh, ki jih sami verjamemo, on pa jih ne bi hotel sprejeti, je prav gotovo neizmereno pretirana. Analitik se je moral vesti zelo nekorektno, če se mu je pripetila takšna nesreča; predvsem si lahko očita, da pacientu ni pustil do besede. (Freud 1996: 213).

Torej: če smo spregledali, da se kdo drogira, pa vztrajamo pri drugih pomembnih vidikih njegovega življenja (npr. šolanju, zaslužku, starševstvu...), potem nas bo sam kmalu opozoril na to, da se mu v določeni točki izvajanja načrtov vedno znova prikrade neko ravnanje, ki jih poruši. In nasprotno: če vidimo, da je njegov problem zlasti v drogiranju, pa tega sam ni (še) zmožen prepoznati, moramo vztrajati pri instrumentalni definiciji problema in slej ko prej bo človek v stiski opazil tudi drogiranje kot del svoje stiske. Korektno strokovno socialno delavsko ravnanje bo v obeh primerih pripeljalo človeka v stiski do podobne ugotovitve – drogiranje je tudi del stiske.

LAGANJE IN ZANIKANJE

Z ljudmi v stiski ni smiselno razglabljati o resničnosti njihovih izjav zaradi resnice same. Resnica kot življenska izkušnja je tako ali tako konstrukt, s katerim si človek postavi okvir, ki osmišlja njegovo ravnanje in doživljanje. Vztrajam, da ljudje v stiski sami raziščejo skladnost svojih izjav s svojo subjektivno resničnostjo, ki je še niso pripravljeni podeliti z drugimi. Ne dovolim jim izrekati obljub, ki jih ni mogoče preveriti (npr., ali se bo v prihodnjem tednu drogiral ali ne). Vedno pa se dogovoriva, da se bo poskušal držati dogovorjenega, naslednjič pa se bova pogovarjala o tem, ali mu je to

uspelo ali ne. Pogovor usmerjam zlasti v razumevanje človekove stiske, resničnost lastnih izjav pozna vsak sam. Izkušnje mi kažejo, da mi v prvih nekaj razgovorih veliko ljudi »laže« — podaja neresnične informacije —, ko pa ugotovijo, da jim to niti ne koristi niti ne škodi najinemu odnosu, nehajo. Ker jim s »tolerantnostjo« zagotavljam relativno varen »prostor jaza«, v katerem lahko sami raziskujejo svoje odzive na odnosne stiske, se hitro usmerijo v iskanje primernejših ravnanj za odpravo odnosne stiske. Zagotovitev podatkov, ki jih na CSD potrebujemo za strokovno delo in morajo biti v skladu z stvarnim stanjem, pa so stvar različnih evidenc (evidence o stalnem bivališču, zdravniška potrdila itn.) in niso predmet svetovalnih razgovorov. Nihče si ni s podajanjem neresničnih izjav v svetovalnem procesu pridobil nobene koristi, zato se mi zdi nesmiselno, da bi vložil v raziskovanje resničnosti izjav preveč energije. Jasno je, da na očitno izrečeno neresnico odreagiram. Na tiste drobne laži, ki v bistvu kažejo na stisko človeka in s katerimi poskuša definirati željeno stanje odnosnega sistema, pa se odzovem s tem, da človeku v stiski ponudim, da še enkrat razišče svoje videnje situacije. Če kdo trdi, da lahko abstiniira, kakor dolgo hoče, ga povabim, da se želim naslednjič z njim pogovarjati o občutjih, ki jih bo zaznal pri sebi, če bo v naslednjem tednu kaj spil. Torej ga ne pozivam k abstinenci, ker bova padla v igro, kdo bo koga prepričal (resnica o pitju ne bo več pomembna, pomembno bo, ali me bo prepričal, da ne pije), ampak ga prek raziskovanja njegovih občutij vabim, da prepozna svoja ravnanja. Pozornost tako prenesem iz odnosa med človekom v stiski in menoj v dogajanje znotraj njegovega »izvirnega« odnosnega sistema. V skladu s konduktivno definicijo problema torej dovoljujem, da človek v stiski sam poskuša definirati problem in v okviru te definicije že poskuša iskati načine razrešitve. Ljudje hitro uvidijo, da pri definiciji problema, ki izhaja iz neavtentičnih predpostavk, nastopijo težave pri njegovem reševanju. Če jim pustim oziroma samo pomagam, da pridejo sami do te ugotovitve, potem hitro prenehajo prikrivati resnico (vsaj sebi).

Kot pravi Fuchtmann (po Stritih 1992: 143), se v primeru neposrednega odpiranja vprašanj o zasvojenosti nujno zapletemo v laži. Sistemi lažnih znakov vodijo oba, človeka v stiski in strokovnjaka, v zaprt krog. Iskanje objektivne resnice zaradi resnice same je pri obravnavi človeške stiske nesmiselno. Subjektivnost doživljanja resničnosti zahteva osebno in odnosno raziskovanje in definiranje resničnosti pri vsakem članu odnosnega sistema. Strokovni delavec, ki pomaga v tem procesu, je, kot zatrjuje Fuchtmann, upravičen do postavljanja samo »takih zahtev, ki kliente zmerom znova vržejo nazaj, da pristane pri samem sebi«.

Dokazovati človeku v stiski, da laže, je dejanje, za katerega bi lahko uporabil naslednji Hribarjev zapis: »Ko hočemo laž spraviti s sveta laži, se nam zato beseda spreminja v proti laž. Kajti z besedami, četudi ne želimo in nočemo lagati, resnice ne sestavljamo, marveč jo trgamo narazen« (Hribar 1990: 216-217).

Laž je smotrna, ker poskuša človek z izjavo laži ohraniti svojo osebno integriteto. Z njo si poskuša zagotoviti tisti »za jaz varen« prostor, ki mu bo omogočil nadaljnji razmislek. Če zasluti, da je ta varen prostor ogrožen, bo okrepil obrambo prostora, se zatekal v nove in nove laži in v končni fazi lahko celo izgubil stik z resničnim dogajanjem. Laž je poskus, ohraniti kontrolo nad dogajanjem v odnosnem sistemu in hitrostjo sprememb v tem sistemu. Zanikanje in laganje sta lahko predmeta odnosne refleksije, nikakor pa ne predmeta objektivnega ugotavljanja skladnosti izjav z dejanskim stanjem.

Kot človek imam pravico, da vedno znova odreagiram na izrečeno laž, kot strokovni delavec pa moram laž videti tudi v zgoraj omenjenem kontekstu. Ko človeka v stiski prepričam v neresničnost (lažnivost) njegovih izjav, prevzamem del odgovornosti za njegovo odločitev — to pa je ravno tisto, kar si človek v stiski, nosilec simptoma (simptoma kot življenjske izgube, prim. de Vries, Bouwkamp, *op. cit.*: 34), želi. S tem pa si zapre velik del možnosti za dinamično rešitev svoje odnosne stiske.

Mnogi praktiki strokovnega dela z uživalci drog ugotavljajo, da sta zanikanje in

laganje njihove lastnosti. Ne vedo sicer natančno, ali je laganje posledica drogiranja ali pa je drogiranje posledica njihovega temeljnega odnosa do drugega, ki je lažniv. Pri delu z uživalci zahtevajo odločno konfrontacijo, vztrajanje pri argumentaciji in zahtevajo, da se razčisti, kaj je resnica.

Miller (v Macdonald, Patterson, *op. cit.*: 137-138) pa v laganju in zanikanju prepozna odnosni vedenjski vzorec, ki ga izzove strokovni delavec. Odnosna situacija, ki jo lahko strokovni delavci s svojimi nemogočimi zahtevami – govori resnico in hkrati tisto, kar hočem slišati – tako hitro ustvarimo, sili človeka v stiski, da se zateče v laž in zanikanje. Samo tako lahko vsaj na zunaj zadovolji naše zahteve. Silimo ga v nemogočo izbiro, s čemer dosežemo eno od dveh možnosti. Prva je, da se v položaju nemogoče izbire zave, da strokovni delavci kljub vsemu nismo »vsemogočni« in se zato lahko umakne, zbeži, se ne vrne več, ne sodeluje, skratka, strokovno delo z njim je pretrgano. Druga možnost, o kateri sanjarijo vsi strokovni delavci, ki »zdravijo s karizmo«, pa je, da se v situaciji nemogoče izbire človek v stiski zlomi. Tak človek nato »prostovoljno« razreši to nemogočo situacijo s podelitvijo avtoritete strokovnemu delavcu. V popolnosti se mu podredi in sledi njegovemu vodenju v boljšo prihodnost. O avtentičnosti reševanja stiske (in tudi same stiske) človeka, ki se je obrnil po pomoč, ni več sledu.

Opozoriti je treba na razlikovanje med dvema situacijama nemogoče izbire. V prvo zaide uživalec drog zaradi zahtev svojih bližnjih, da jih prizna kot pomembne in avtonomne, z njihovimi zahtevami, življenjskimi vizijami in željami. Strokovno delo v tej situaciji je usmerjeno prav v usposabljanje bližnjih, da izrazijo svoje zahteve, da si izborijo svojo avtonomijo v odnosu z uživalcem drog in mu hkrati omogočajo varen »prostor jaza«, da bo te zahteve prepoznal kot legitimne, o njih razmislil in se odločil v skladu s svojimi življenjskimi vizijami. Vendar ni mogoče ostati pri istem vzorcu drogiranja in pristati na odnosne spremembe (spremembe v strukturi in hierarhiji, spremembe v možnosti vpliva na dogajanje, spremembe v stopnji vključenosti v življenje ostalih...). Kot rečeno, se

lahko iz te situacije umakne in poustvari podobno odnosno situacijo z drugimi, ali pa se podredi »avtoriteti« drugega in spremeni svoj vzorec drogiranja – sam s pomočjo svojih bližnjih ali s strokovno pomočjo.

Drugo obliko situacije nemogoče izbire pa mu lahko v strokovnem procesu pomoči izdelata strokovni delavec na podlagi kvazi strokovnih izhodišč. Že omenjena dilema – govori resnico in hkrati tisto, kar želim slišati – je verjetno nekakšen prototip teh situacij. Zahteva, postavljena kmalu po ugotovitvi, da se človek v stiski drogira, naj priseže, da se ne bo več drogiral, ker to škodi njegovemu zdravju, kvari družinske odnose..., je, blago rečeno, prisiljevanje k laganju. Umik iz procesa strokovne pomoči kot posledica nemogočih zahtev je pri tem načinu strokovnega dela pogost in potrjuje vnaprej oblikovano mnenje, da so uživalci drog neiskreni, da se z njimi ne da delati, da so manipulatorski in podobno. V resnici pa ta pojasnjevanja samo prikrivajo nestrokovnost pristopa k človeku, ki je v stiski, morda tudi zaradi drogiranja. Če pa se človek v stiski ne umakne in pristane npr. na vključitev v hospitalno zdravljenje, pripišemo strokovni delavci ta uspeh sebi – posrečilo se mi je, da sem ga prisilil. Vedno znova pa spregledamo, da se je človek prostovoljno podredil naši avtoriteti, v kar ga je prisilila situacija nemogoče izbire v njegovem odnosnem sistemu. Imeli smo pač srečo, da je bila tista situacija res že tako nemogoča, da se nam je prepustil. Pripisujemo si strokovni uspeh, pozabljamo pa, da smo pri celi vrsti uživalcev drog, ki smo jih »pregnali« iz procesa pomoči, zgrešili trenutek, ko bi lahko pomagali njegovemu odnosnemu sistemu, da bi čimhitreje ustvaril »domačo« situacijo nemogoče izbire.

OSEBNOSTNE LASTNOSTI IN INDIVIDUALNA ODGOVORNOST

Število knjig in člankov, ki se ukvarjajo z osebnostnimi lastnostmi uživalcev drog, je neznansko veliko. Iz njih je razbrati zlasti metodološke težave pri raziskovanju. Ali so tisti, ki poiščejo pomoč zaradi drogiranja in so tudi pripravljeni sodelovati v raziska-

vah, reprezentivni za vse, ki se drogirajo? In kako je s predstavniki nas ostalih, ki se ne drogiramo? Goode, Peele, Macdonald in Patterson so v svojih knjigah predstavili obširen pregled svojih raziskav in raziskav drugih avtorjev in njihove rezultate. Skupna točka vseh teh raziskav je prav različnost njihovih rezultatov. To je tudi razumljivo, saj so mnogi raziskovalci poskušali najti neko enotno značilnost pri ljudeh, ki se drogirajo. To značilnost so iskali na področju patološkega, deviantnega, a-socialnega, skratka, izključujočega. Pozabili pa so, da je drogiranje vpleteno v zahodno civilizacijo (za druge kulture tega ne bom trdil, ker jih ne poznam dovolj, domnevam pa, da je tudi pri njih podobno). Kajenje in pitje alkohola sta skoraj iniciacijski ravnanji. Socializacija in inkulturacija se vršita tudi okoli praks drogiranja. Če se ne drogiramo, vsaj govorimo o tem, če ne govorimo, se vsaj bojimo ali pozivamo v boj. Na različne načine poskušamo uskladiti svoje videnje smotrnosti bivanja z drogiranjem. Določena drogiranja prevzemamo kot smiselna in koristna, drugih se izogibamo in jih dojemamo kot družbeno razkrajajoča. Da bi osmislili ravnanje tistih, ki se drogirajo (ki so drugačni), ustvarjamo mite o njihovi nesprejemljivi različnosti in jih prenašamo naprej. Drogiranje kot oblika transgresije vedenja je postalo institucija, ki se umešča med zasebno in javno. Zasebno (lastno) drogiranje zagovarjamo, nad javnim se zgražamo.

Skupen rezultat vseh raziskav je ugotovitev, da je človek v svoji enkratnosti in neponovljivosti ne-normalen. Povprečnega, normalnega človeka ni. Oblike in načini drogiranja se umeščajo v to njegovo ne-normalnost. Kot socialna bitja pa sprejemamo definicije normalnosti posameznika na podlagi kriterija vključenosti v socialno skupino. In spet smo na spolzkem terenu. Kako vedeti, do kod je drogiranje socialno integrativno in kdaj postane drogiranje ravnanje, ki mu sledi izobčenje, socialna izključenost, marginalizacija? Priznati si je treba, da je mogoče družbeni pojav drogiranja obravnavati vedno samo v konkretni odnosni situaciji. Vedno znova je treba tudi razumeti, da alkoholiki in narkomani ne

obstajajo. Obstajajo pa ljudje, ki pijejo in se drogirajo na tak način, da njihove bližnje to moti.

Socialnodelavski diskurz ne omejuje strokovne pomoči na ljudi z določeno osebnostno strukturo. Predpostavlja pa individualno odgovornost ljudi v stiski, ki iščejo socialnodelavsko pomoč. Včasih je težko pristati na to, da je uživalec drog odgovoren za svoje vedenje. Njegovi bližnji me velikokrat prepričujejo, da mu je treba odvzeti opravilno sposobnost in ga zapreti v norišnico. Opisi njegovega vedenja kažejo na to, da se obnaša popolnoma »neodgovorno«, ne hodi v šolo ali službo, ne varčuje, spi podnevi, nezdravo je, ne uboga.... Vendar je njegovo vedenje kljub »nezreli« obliki smotrnno. Vsak dan je, spi, se zabava, se jezi in trpi, vendar ohranja nadzor nad dogajanjem okoli sebe. Ljudje v stiski so njegovi bližnji in socialni delavec jih mora kot take obravnavati. K definiranju odnosnega problema je povabljen tudi uživalec. Če se ne pridruži, se odnosni sistem spreminja v skladu s prepoznanim problemom. To pa nikakor ni drogiranje samo po sebi, temveč dejstvo, da za uživalca drog nekdo (tisti drugi, ki sodeluje v procesu reševanja socialne stiske) plačuje življenjske stroške, da nekdo ne more mirno spati... Ko se uživalčeve bližnje usposobi, da se zmorejo postaviti zase, tedaj se bo uživalec ali umaknil ali pa spremenil svoj način drogiranja in s njim povezano vedenje (lahko bo tudi prenehal). Uživalec se lahko tudi naknadno pridruži skupnemu reševanju socialne stiske in bo skupaj z bližnjimi iskal rešitev za njihovo in svojo stisko. V odločitvi, da bo sodeloval ali da ne bo, da se bo umaknil ali vztrajal, je treba videti njegov način izvrševanja lastnih zamisli. Je popolnoma odgovoren za svoje odločitve, čeprav to ostalim niso všeč².

CENTRI ZA SOCIALNO DELO IN OBRAVNAVA DROGIRANJA

V Sloveniji je razmeroma veliko različnih oblik strokovnega dela z uživalci drog. Veliko je različnih preventivnih programov. Z vključitvijo v zdravljenje tudi ni večjih težav. Seveda za tiste, ki to želijo.

Centri za socialno delo so razporejeni po vsej Sloveniji in jih lahko imamo za strokovni in pravno formalni okvir pomoči uživalcem drog in njihovim bližnjim. V nobenem členu pozitivne zakonodaje ni zapisano, da se CSD ne sme ukvarjati s pomočjo uživalcem in njihovim bližnjim. Res pa je, da je kar nekaj CSD po Sloveniji, v katerih se tovrstne pomoči branijo, in sicer zato, ker kratko malo ne verjamejo, da lahko pomagajo. V drogiranju vidijo neki zelo specifičen pojav, za katerega mora biti strokovni delavec dodatno izobražen. Uživalec je temna kreatura, katere nakane so jim nedoumljive. Nikakor ne sprejme njihovega videnja, kaj je zanj najboljše. Ugotavljajo, da je lažniv, manipulantski, neresen, bolan...

Res je, da je vsako dodatno znanje, ki ga imamo o drogiranju, koristno in se je zato koristno dodatno izobraževati. Res pa je tudi, da nam metodična načela socialnega dela (prim. Luessi, *op. cit.*) dajejo dovolj znanja in moči, da lahko pomagamo človeku v stiski. Tudi če je v stiski zaradi drogiranja (lastnega ali kakšnega svojega bližnjega).

Verjetno ne bo nikoli nobene socialnodelavske institucije, ki bo tako pogosto posejana po Sloveniji, kot so centri za socialno delo. Kakor zdravstvene ambulante strežejo reševanju zdravstvenih težav na določenem terenu, tako morajo tudi centri streči reševanju socialnih stisk na svojem terenu. In drogiranje je velikokrat del socialnih stisk. Škoda bi bilo zavreči tako razvejano mrežo strokovnih delavcev, ki bi lahko z majhnim dodatnim izobraževanjem (zlasti v smeri detabuiziranja, demistifikacije itn. drogiranja) uspešno pomagali uživalcem drog in njihovim bližnjim. To ne pomeni, da bi poskušali prevzeti vse oblike pomoči, zdravljenja in vzdrževalnih programov na svoja ramena. Pomeni pa, da bi lahko centri za socialno delo v obravnavi drogiranja zasedli mesto (skoraj) »ne-totalne« institucije. Človek, ki se drogira, z vstopom v proces pomoči ne bi bil stigmatiziran, ohranil bi lahko svoj odločujoč položaj v postopkih definiranja stiske in načrtovanja nadaljnje pomoči. Vendar pa je vse to mogoče samo ob doslednem pristajanju na socialnodelavskih izhodiščih.

STROKOVNI CILJI PRI DELU NA CSD Z LJUDMI, KATERIH STISKA JE POVEZANA Z DROGIRANJEM

Centri za socialno delo morajo biti zavezani »nizkopražnemu« pristopu. Instrumentalna definicija problema je tisto strokovno izhodišče, ki od socialnih delavcev to zahteva. Jasno pa je, da ne smemo biti izključujoči do »visokopražnih« oblik pomoči. Zavedati se moramo že omejenega dejstva, da se samo 2-5% zasvojenec vključi v »visokopražne« programe pomoči (Herwig-Lepmpp 1992: 92).

Socialnodelavski pristop k obravnavi stisk teh uživalcev in njihovih bližnjih lahko zagotovi vsaj naslednje:

- prepreči se lahko stigmatizacija in z njo povezane težave uživalca (sekundarna preventiva);
- zagotovi se lahko, da bo uživalec »dočakal svoje dozoretje« v čimboljši osebnostni in odnosni »kondiciji«;
- s prevzemanjem odgovornosti za svoja dejanja in svoje življenje nasploh se lahko skrajša čas, potreben za »dozoretje«;
- uživalec se lahko nauči strukturirati svoje drogiranje, tako da bo kljub drogiranju lahko živel »normalno«.

SMERNICE ZA PRAKTIČNO DELO NA CSD

1. Socialni delavec mora vztrajati pri instrumentalni definiciji problema. Pozornost mora posvetiti njegovemu konduktivnemu (za nadaljnji potek dela usmerjevalnemu) momentu.

2. Zagotoviti je treba varen prostor jaza, v katerem bodo lahko uživalec in njegovi bližnji raziskovali svoje življenje in stisko, kjer bodo pripravljene tvegati spremembe in kjer jih bodo poskušali udejaniti v vsakdanjem življenju.

3. Socialni delavec naj se ne obremenjuje s pravilno »diagnozo«, vztraja naj pri instrumentalni definiciji problema pri razumevanju reševanja socialne stiske kot procesa (prim. de Vries, Bouwkamp, *op. cit.*: 162).

4. Pragmatično spodbujanje socialne integracije

4.1. Iz kaotičnega, neurejenega, »odvis-

niškega« načina drogiranja se poskuša v dogovoru z uživalcem doseči strukturirano drogiranje. Namen strukturiranja drogiranja je v tem, da uživalec drog spozna, da je uživanje lahko pod njegovim nadzorom. Samega sebe lahko ponovno prepozna kot tistega, ki lahko odloča o sebi. Idealni izid nadzora nad drogiranjem je lahko abstinenca.

4.1.1. Časovno (npr. samo čez vikend, samo zvečer...).

4.1.2. Prostorsko (npr. samo doma, samo na določenem kraju...).

4.1.3. Glede na drogo (npr. samo metadon, samo travo, čim varnejše oblike drogiranja...).

4.1.4. Količina (npr. liter vina namesto dveh...).

4.1.5. Postopnost strukturiranja (ta mesec vsak drugi dan, potem vsak tretji...).

4.2. Zastavljanje uresničljivih ciljev (npr. pisanje prošenj za sprejem v delovno razmerje je uresničljiv cilj, zaposlitev pa je lahko v določenem trenutku samo pobožna želja; opravljanje šolskih obveznosti prek izpitov je lahko uresničljivo, redno obiskovanje šole pa ne...).

4.3. »Osvetljevanje« dogajanja in doživljanja ob uresničevanju zadanih ciljev.

4.4. Funkcionalizacija obstoječe socialne mreže (družine, šole, soseske...) oz. pomoč pri njeni vzpostavitvi (skupine za samopomoč ali druge interesne skupine...).

4.4.1. Pomembno je, da v socialni mreži

najdemo vsaj enega posameznika, ki je pripravljen spremeniti svoj odnosni položaj.

4.4.2. Enakopravnost vseh udeleženih v obravnavi. Vsakega sodelujočega v obravnavi je treba jemati resno. Razlog za obravnavo še ni razlog, da bi uživalca jemali manj resno kot njegove bližnje (ali narobe).

4.4.3. De-dramatiziranje uživanja drog. Pozornost je treba usmeriti na tisto, kar je motečega v odnosu (npr.: »Uživanje drog ni problem sam po sebi, to, da se ne morem pogovarjati s teboj, ko si pijan, zadet, da ti ne morem zaupati varstvo otroka..., pa je. Ni problem, da mi razlagaš, kako mi drogiranje škodi, težava je v tem, da me ne slišiš, kaj bi ti rad povedal.«

4.5. Vztrajanje pri odgovornosti za svoja dejanja. To pomeni, da je vse, kar se uživalcu lepega zgodi, njegova zasluga, in kar se mu zgodi hudega, prav tako. Če se odloči za »zdravljenje«, je to njegova odločitev in ne le učinkovit »strokovni« pritisk nanj, in če recidivira, je to prav tako njegova odločitev.

5. Socialni delavec mora nujno razpolagati s čimveč strokovnimi informacijami.

6. Model motivacijskega intervjuja (Miller v Macdonald, Patterson, *op. cit.*: 137-138) je lahko koristen usmerjevalec medosebnega dogajanja pri srečevanju z uživalcem in njegovimi bližnjimi. Motivacija v tej metodi ni mišljena kot osebna poteza, temveč kot medosebno dogajanje. Model motivacijskega intervjuja poudarja osebno odgovornost in sposobnost spreminjanja.

Opombe

¹ Del Gatto (v Taradash 1993) navaja študiji, ki sta ugotovili, da do zasvojenosti prihaja najpogosteje med šestnajstim in tridesetim letom, po tej starosti pa 60-70 odstotkov uporabnikov nekako »dozori« in prostovoljno neha. Caplin in Woodward ugotavljata, da je 70 odstotkov uživalcev drog sposobnih prenehati z uživanjem na lastno pest.

² Izvajanje individualne volje je lahko omejeno s pravnimi sredstvi, npr. z odvzemom opravilne sposobnosti, »prisilno« hospitalizacijo... Tudi v teh primerih je treba vztrajati pri upoštevanju volje človeka v stiski, če niso v nasprotju z izrečenimi pravosodnimi ukrepi in imamo že s tem omejeno strateško polje. Socialno delo kot pragmatična stroka se vedno giblje v polju tukaj in zdaj, to je, v polju uresničljivega.

³ Herwig-Lepmmp, Stover, *op. cit.*: 80: Visoko pražni programi in nizkopražni programi se razlikujejo po vstopnih pogojih. Za visokopražne programe so značilne jasno definirane zahteve, ki jih strokovni delavci naslavljajo na uživalce drog; najbolj pogosta zahteva je vzdržnost. Nizkopražni pristop pa označujejo izhodiščna nestrukturiranost, strukturiranje »pomoči« v skladu z zamislivi uživalca in konkretna pomoč pri materialni, stanovanjski, zdravstveni stiski...

Literatura

- R. BOUWKAMP, R. (1995), Osrednji pojmi družinskega sistema in odnosov. V: *Izkustvena družinska terapija*. Ljubljana: Cicero.
- S. CAPLIN, WOODWARD (b. n. l.), *Drugwatch. Just say no!* (Prevod za interno uporabo Svetovalnega centra za otroke, mladostnike in starše v Ljubljani)
- S. DRAGOŠ (1995), Kako. *Socialno delo* 34, 1.
- S. FREUD (1996), Konstrukcije v analizi. *Razpol*, 9 (*Problemi*, 7-8).
- E. GOODE (1993), *Drugs in American Society*. ZDA: McGraw-Hill.
- H. S. HERWIG-LEPMPP (1992), Socialno delo, ki akceptira uživanje mamil. *Iskanja*, 12.
- T. HRIBAR (1990), *Sveta igra sveta: Umetnost v postmoderni dobi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- P. LUESSI (1990), Sistemski nauk o socialnem delu. *Socialno delo* 29, 1-3.
- D. MACDONALD, V. PATTERSON (1991), *A Handbook of Drug Training*. London, New York: Tavistock/Routledge.
- B. MESEC, B. (1990), O specifičnosti metodologije v socialnem delu. *Socialno delo* 29, 1-3.
- S. PEELE (1985), *The Meaning of Addiction*. ZDA: Lexington Books,
- B. STRITH (1992), Možnosti skupnostnega dela za reševanje problematike uživanja drog. *Zdravstveni vestnik*, 61.
- B. STRITH (1993), *Normativi in standardi v socialnem varstvu*. Ljubljana: VŠSD
- M. TARADASH (1993), *Cena prohibicije drog*. Ljubljana: Taxus
- V. A., *Izkustvena družinska terapija* (1995), Ljubljana: Quatro d. o. o.
- DE VRIES, BOUWKAMP R. (1995), *Psihosocialna družinska terapija*. Logatec: Firis.

Viktorija Bevc

PRIPRAVA ZAKONCEV NA NADOMESTNO STARŠEVSTVO V PROGRAMU PREVENTIVNE POMOČI OTROKOM

NAMESTO UVODA

V najino tiho in mirno življenje je v letu 1994 vstopil 6-leten fantek. Prišel je z veliko modrico na desnem očesu in v premajhnih razpadajočih copatkah. Široko odprtih oči je dejal: »Jest sem Alan. Prosim ali bom lahko pri vas ostal na počitnicah?« Nikoli prej se nismo videli. Čeprav Alan ni bil za posvojitev, kot je bila najina predhodna želja, sva ga z ženo sprejela odprtih rok. Ni ostal le na počitnicah. Pri naju je končal malo šolo in prvi razred. Z ženo sva si pri njegovi vzgoji želela le dober uspeh in nič več. Presenečenje na koncu leta je bilo toliko večje. Prvi razred je končal med štirimi najboljšimi v razredu. Zaradi njega in še tisoč njemu podobnih otrok sem se odločil, da poizkušam vsaj malo doprinesiti k njihovi večji varnosti in lepši poti za v prihodnost. To pa lahko storim na ta način, da vse, ki delajo na varovanju otrokovih pravic opozorim, da naj ne tekmujejo in si konkurirajo med seboj, pač pa le pomagajo in sodelujejo za otroško skupno srečo.

*Franci Cvelbar,
rejnič in član skupine
Programa preventivne pomoči otrokom
pri društvu posvojiteljskih družin
Deteljica*

Društvo posvojiteljskih družin Slovenije Deteljica je nevladna in neprofitna organizacija, v okrilju katere deluje Program preventivne pomoči otrokom (krajše PPPO).

Poslanstvo tega programa je povezo- vanje znanja in moči za čim boljšo in čim ustrežnejšo pomoč tako otroku kot njego-

vim nadomestnim staršem. Gre za sodelo- vanje številnih udeležencev, ki jim je skupno reševanje otroka in ki se globoko v sebi zavedajo misli Luciana de Crescenza: »Angeli smo, a le z enim krilom. Da bi mogli poleteti, se moramo objeti.«

ZAKONSKA PODLAGA

Posvojitev in rejništvo je kot družbeni, socialno varstveni ukrep opredeljen v Zakonu o zakonski zvezi in družinskih razmerjih, Zakonu o socialnem skrbstvu, Zakonu o družbenem varstvu otrok in Zakonu o varstvu predšolskih otrok.

Osnovni namen napredne zakonodaje je varovati otrokove interese in zagotoviti otroku življenje v družini, ki mu lahko ponudi zdrav telesni in duševni razvoj (Zupančič 1987: 114).

Zakonska določila o izbiri nadomestnih staršev – posvojiteljev otroku so zelo ohlapna in dopuščajo strokovnim službam široke možnosti izbire. To pa, kot piše Zupančičeva, ne pomeni, da izbira med otroci takega, ki bi bil po meri, željah, predstavah in zahtevah posvojiteljev, ampak pomeni, da poišče otroku dobre starše, ki mu bodo ponudili topel in varen dom. To naj bo tudi temeljno izhodišče strokovne službe pri odločanju o posvojitvi otroka.

Omenjeno strokovno izhodišče je namen programa preventivne pomoči otrokom. V programu lahko prav v delu z bodočimi starši, individualnem in skupin- skem, ugotovimo njihove želje, predstave in zahteve o otroku in s tem spoznamo

njihovo starševsko motiviranost za otroka, ki se pojavi za posvojitev ali rejništvo. Hkrati je poslanstvo programa tudi v pomoči nadomestnim staršem in otroku v času, ko že bivanjo skupaj.

Teh vsebinskih zahtev zakon ne predpisuje in je kreiranje vsebine tega socialnega dela prepuščeno posameznim strokovnim delavkam in delavcem, ki delajo na teh področjih.

OKVIRNA PREDSTAVITEV BISTVA PROJEKTA

Ime »program preventivne pomoči otrokom« premalo pove o uporabnikih oziroma govori le o pomoči otrokom, ni pa zaznati dela, ki se opravlja s starši. Zato je dobro, da si njegovo bistvo poglobljeno ogledamo.

V programu pomagamo otrokom, ki so za posvojitev, krajše rejništvo, pa tudi za tako rejništvo, kjer ni pogojev za posvojitev, in prisluhnemo tudi drugačnim potrebam otroka po nadomestnem domu.

Bistvo delovanja projekta je delo z nadomestnimi starši za otroke, torej delo z zakonci, ki želijo posvojiti otroka oziroma mu pomagati s sprejemom v svoj dom.

Projekt temelji na neposrednem skupinskem delu z nadomestnimi starši (lahko rečemo tudi socialnimi starši) posvojenih otrok (izjemoma tudi rejencev). Gre za neke vrste edukacijo bodočih staršev, pripravo na sprejem otroka in starševskih vlog, ki se ob tem oblikujejo, in pomoč pri preseganju začetnih stisk in težav, ki nastopijo s prihodom tujega otroka v družino.

Seveda pa ne gre zgolj za pomoč tem staršem in otroku, ampak je namen projekta tudi pomoč strokovnim delavcem na centrih za socialno delo, ki delajo na pomoči otrokom (posvojitev, rejništvo idr.), saj je v socialnodelavskem smislu nadgradnja in dopolnitev samega postopka posvojitve ali rejništva, ki ga določa zakon.

Zakaj govorimo o pomoči tudi rejniškim in ne le posvojenim otrokom? Zaradi izkušnje iz dela v projektu, ki so pokazale, da imamo možnost pomagati tudi otrokom, ki trenutno nimajo pogojev za posvojitev, pa so jih pari iz skupine zaradi svoje ozaveščenosti in razbremenjenosti pričako-

vani pripravljene sprejeti tudi v rejništvo in ne le v posvojitev in v nekaterih primerih vzdrževati dobre stike z biološkimi starši. Navadno gre za težje primere čustveno in zdravstveno zanemarjenih, pa tudi težje fizično maltretiranih otrok, pri katerih je prišlo do spremembe domovanja skoraj čez noč. Torej je bila pomoč otroku v obliki premestitve iz matične ali pa že ene ali dveh rejniških družin v nadomestno družino izpeljana takoj.

Posvojitev (oziroma rejništvo) je oblika zaščite otroka, ki iz kakršnih koli vzrokov ne more živeti s svojimi starši. V takih primerih je treba otroku poiskati ustrezne nadomestne starše. Strokovna delavka lahko pri delu v projektu, v skupinah, dobro spozna kandidate, ki želijo posvojiti otroka (bodoče posvojitelje), jasneje in natančneje spozna njihove želje, zahteve in pričakovanja do otroka, hkrati pa lahko bodoči starši dobijo pomoč in podporo tudi po sprejemu otroka, torej v obdobju medsebojnega prilagajanja, ki je zahtevno tako za nove starše kot za otroke, še zlasti, če gre za starejšega ali zdravstveno ali kako drugače posebnega otroka.

POGLAVITNA SPOZNANJA KOT IZHODIŠČE ZA OBLIKOVANJE DELA V PROJEKTU

V večletnem delu na posvojitvah otrok sem spoznala, da se s pomočjo otrokom, ki so za posvojitev ali so že posvojeni, zlasti pa s zakonskimi pari, ki bi želeli posvojiti otroka ali pa so ga že sprejeli v posvojitev, načrtovano in sistematično na področju socialnega varstva v Sloveniji ne ukvarja nihče.

V tujini, npr. Avstriji, Veliki Britaniji, Nemčiji, imajo organizirane priprave kandidatov na posvojitev (Albrecht 1992: 47).

V Sloveniji se je do leta 1993 z nekaj več socialnodelavskega posluha in pristopa opravljal priprava na posvojitev le na Centru za socialno delo Ljubljana Center, kar je razvidno iz analize opravljene s tega področja (Albrecht 1992; Batič 1990; Bevc 1990; Zupančič 1987) in kjer sem tudi sama sedem let opravljal to delo. Od mojega odhoda januarja 1994 pa se tudi na tem centru

za socialno delo na področju posvojitve ne dela nič več. Že utečeno delo je popolnoma usahnilo. Sama sem s skupino posvojiteljev in socialnima delavkama Jano Čuk in Anito Kovačec nadaljevala to delo v Projektu preventivne pomoči otrokom pri na novo ustanovljenem društvu posvojiteljskih družin Slovenije Deteljica.

V teh letih 1987-1993, ko sem delala na posvojitvah na Centru za socialno delo Ljubljana Center, je bilo posvojenih 189 otrok z vseh koncev Slovenije in Jugoslavije, obravnavanih pa približno 500 parov, ki so na Centru za socialno delo zaprosili za posvojitve otroka.

Nekatere potrebe, ki so jih izražali zakonci v času pred sprejemom otroka (v obdobju odločanja za posvojitve) in tudi po sprejemu otroka (v obdobju obojestranskega prilagajanja med starši in otroki), še zlasti pri posvajanju starejših otrok, so zahtevale dodatne oblike pomoči, saj so pri uporabnikih ostale nezadovoljene.

Zaznala sem, da tako čakajočim na otroka kot tistim, ki so že sprejeli otroka v posvojitve, manjkajo avtentične izkušnje posvojiteljskih družin, ki so pogosto prepričljivejše in učinkovitejše od nasvetov strokovnih delavcev. Nekateri posvojitelji so odkrito povedali, da bi radi več pogovorov s socialno delavko o problematiki posvojitve in o otroku pred posvojitvijo in po njej. Tudi Zupančičeva (1987: 7, 139, 145) ugotavlja nekaj podobnega, ko piše, da posvojitelji pogrešajo obiske strokovnih služb in pogovore v zvezi z otrokom, da radi izmenjujejo svoje izkušnje z drugimi posvojitelji, da so srečanja posvojiteljskih družin izredna priložnost za spoznavanje in izmenjavo izkušenj in da svetovalni sestanki pripomorejo k boljšemu poznavanju samega sebe in medsebojnih odnosov in k oblikovanju vzgojnih konceptov.

Hkrati pa sem se zavedala, da bi s pomočjo doživetij in spoznanj samih posvojiteljev veliko pridobila tudi stroka socialnega dela.

Tako sem v času svojega dela na posvojitvah na Centru za socialno delo Ljubljana Center poleg že utečenih vsakoletnih srečanj posvojiteljskih družin (Bevc 1991: 15) vnesla v delo nekakšno kratkotrajno mentorstvo kot obliko pomoči parom, ki so

se odpravljali po otroka na določen center za socialno delo. To mentorstvo je opravil posvojiteljski par, ki je pred časom posvojil otroka in je lahko z novincema podelil svoje izkušnje. Marsikateremu bodočemu posvojiteljskemu paru, ki sta se odločala o posvojitvi starejšega otroka, sem na njuno prošnjo ponudila in organizirala srečanje ali obisk druge posvojiteljske družine, saj je bilo odločanje npr. za starejšega otroka ali otroka s kakšnimi razvojnimi posebnostmi vedno lažje, če so se neposredno sami prepričali oziroma seznanili s posvojitelji in otrokom, pa tudi z morebitnimi težavami, ki so sledili takim odločitvam.

Prav taki primeri so pokazali, da individualno reševanje težav, ki so se pojavile ob sprejemu otroka, tako pri otroku kot pri novih starših ni bilo vedno dovolj učinkovito.

Obojestransko prilagajanje je bilo največkrat težavno prav zaradi različnih pričakovanj novih staršev, ki nista imela možnosti edukacije in skupinske priprave na sprejem otroka, s tem pa so njuna pričakovanja do otroka ostala nad realnimi možnostmi, pa tudi zaradi specifičnosti otroka, saj je bilo že v tistem času danih v posvojitve ali rejništvo čedalje več otrok z različnimi motnjami v telesnem in duševnem, še zlasti pa čustvenem razvoju.

Vse bolj se je kazala potreba po razširitvi obstoječe edukacije bodočih posvojiteljev v času pred sprejemom otroka ter oblikovanje pomoči posvojiteljskim staršem po namestitvi otroka; čedalje jasnejša in vidnejša so postala poglobljena spoznanja, ki so oblikovala izhodišče za strokovno delo v skupinah oziroma pogojevala začetek dela v projektu preventivne pomoči otrokom. Ta so:

- Posvojitve z nadomestno družino je vsekakor boljše okolje za razvoj otroka kot vzgojni zavod, neredko pa tudi boljše kot rejništvo, saj otroka vzame za povsem svojega (Ramovš 1990: 171-172; Zupančič 1987).

- Velika zainteresiranost jalovih parov, pa tudi družin za posvojitve ali drugačno obliko pomoči otrokom vseh starosti (od dojenčkov do šolskih) in s tem večja možnost poiskati otroku ustrezne starše (Bevc 1990; Ramovš 1990: 171-172).

- Človeško zdrave družine ali zakonca lahko z dobro strokovno pomočjo uspešno vzgojijo tudi zanemarjene otroke (Ramovš 1990; 1990: 171-172).

- Jalovi (sterilni) zakonci potrebujejo pomoč pri doživljajskem preseganju svojega življenjskega primanjkljaja, in to je mogoče le v skupinah (Ramovš 1990; 1990: 171-172).

- Otrok za posvojitev je zelo malo, želja po posvojitvi pa veliko. Občinske meje so na tem področju nesmiselne in kaže se strokovna potreba po sodelovanju med centri za socialno delo. Slabo sodelovanje ali nesodelovanje tudi po mnenju Zupančičeve ne more biti vzrok, da otroka prikrajšamo za družino in dom in ga pustimo usodi rejenca ali zavodskega otroka (Bevc 1990; Zupančič 1987: 9, 147).

- Vse preveč zdravih otrok ostaja v večnem rejništvu (Bevc 1993: 40-41, 48) in vse preveč otrok z različnimi motnjami v telesnem in duševnem razvoju ostaja brez družin, v oskrbi zavodov, ker socialne službe na terenu nimajo pregleda nad pripravljenostjo zakoncev ali družin po tovrstni pomoči in ker pri nas ni službe, ki bi se na področju socialnega varstva sistematično in profesionalno ukvarjala s tako obliko pomoči, kljub obstoječim potrebam.

- Za otroke, ki so telesno ali duševno prizadeti, in za starejše otroke je težko najti posvojitelje; do raziskave o posvojitvah (Zupančič 1987: 9; 144) taki otroci niso šli v posvojitev.

- Pri nas je že nastopilo podobno stanje kot v zahodnoevropskih državah, da se tisti pari, ki imajo res nepremeglivo željo po starševstvu, odločajo tudi za prizadete otroke, ker zdravih ni dovolj za posvojitev.

- Posvojitev starejšega otroka je ob dobri edukaciji, pripravi in izbiri posvojiteljev prav tako primerna kot posvojitev dojenčka (Bevc 1992: 38-39; 1993: 38-39, 48; Zupančič 1987: 144).

- Kandidati, ki želijo posvojiti otroka, so za socialno službo dokajšnja neznanca. Vsa potrdila, z zdravniškim potrdilom vred, ne dajejo odgovora na temeljno vprašanje, kakšna bosta kot starša, kot vzgojitelja. Tudi materialni položaj ne more biti odločujoč pri preverjanju primernosti; ta še zlasti ni

zagotovilo za dobre družinske odnose (Zupančič 1987: 11, 115), pa tudi ne za to, kako funkcionirata zakonca kot partnerja.

- Bodoči posvojitelji potrebujejo in želijo pripravo na sprejem otroka; pomembnosti in nujnosti priprave zakoncev na posvojitev se zavedajo tudi strokovne službe po centrih za socialno delo v Sloveniji in jo tudi podpirajo (Albreht 1992; Batič 1990; Bevc 1990; 1993; Vrlinič 1993; Zupančič 1987: 14).

- Bodoči starši potrebujejo po prihodu otroka podporo in strokovno pomoč ob velikih spremembah, ki nastanejo v do tedaj utečenih partnerskih odnosih oziroma v njunem dolgoletnem življenju brez otroka.

- Po podatkih raziskave o posvojitvah v Sloveniji kar v 9% posvojiteljskih družin otroku niso povedali, da je posvojen, oziroma, 8% otrok ne izve o svoji posvojitvi v družini (Zupančič 1987: 144). Lahko pa pričakujemo, da je ta odstotek večji, saj so v Sloveniji tudi posvojitelji, ki niso bili deležni takega svetovanja kot pari, ki so posvojili pri avtorici raziskave, stroka pa na tem področju socialnega dela nima izoblikovane doktrine ne za izbor posvojiteljev, ne za vsebino svetovanja.

- Posvojitev ne sme ostati skrivnost za otroka in okolico. Nadomestni starši potrebujejo pomoč pri udejanjanju otrokove psihološke pravice po lastni stvarnosti, torej sprejemanja resnice o otrokovih koreninah (Bevc 1992: 38-39; 1993: 38-39, 48; Čačinovič Vogrinčič 1992; Zupančič 1987: 11).

- Posvojitev starejših otrok je pogosto povezana s problemom, kako ravnati s posledicami in simptomi dolgotrajne zanemarjenosti in zlorabe, in s težavami pri skrbi otroka po prestani travmi (Albreht 1992: 29).

- Strah posvojiteljev, da bi jim kdo vzel otroka, je pri večini prisoten do uradne posvojitve, pri nekaterih pa še dalj (Zupančič 1987: 144).

- Nujna je pomoč stroke pri preseganju negativnega odnosa do otrokovih bioloških staršev tako pri otroku kot pri posvojiteljskih starših.

- S posvojitvijo (pa tudi nekaterimi oblikami rejništva) prevzamejo nadomestni

starši čustvene, vzgojne in finančne obveznosti do otroka, kar ima za posledico precejšnjo razbremenitev davkoplačevalskega tolarja in razbremenitev družbe problema otrok iz večnega rejništva ali nevzdržnih razmer matičnega ognjišča (Bevc 1990; Cvelbar 1996).

To je samo nekaj osnovnih izhodišč, ki govorijo v prid projektu preventivne pomoči otrokom. Pričetku projekta, torej dela v skupinah, pa sta botrovali tudi dejstva, da je avtentična izkušnja boljša in učinkovitejša, če je podana v skupini ljudi s skupnimi interesi, in da je delo z udeleženci v skupini ekonomičnejša izraba časa in družbenih sredstev.

KOMU JE PROGRAM NAMENJEN

Uporabniki programa preventivne pomoči otrokom so:

- kandidati (zakonci ali družine), ki želijo posvojiti otroka ali ga sprejeti v omenjeno rejništvo, tisti, ki so že posvojitelji in rejniki, posredno pa tudi
- otroci, pri katerih so izpolnjeni pogoji za posvojitev, in otroci, ki se pojavijo za oddajo v rejništvo kot trajno in posebno rešitev, ker pravno-formalno ni izpolnjenih pogojev za posvojitev;
- strokovne delavke in delavci centrov za socialno delo, pa tudi drugih institucij, kjer se srečujejo s tematiko posvojitve in rejništva, torej nadomestnega starševstva.

CILJI IN NAMENI PROGRAMA

Neposredni cilji so:

- skupinsko delo s pari, ki se odločajo za sprejem otroka v posvojitev ali rejništvo (priprava na sprejem otroka), in skupinsko delo z družinami oziroma zakonci, ki so že sprejeli otroka v posvojitev ali rejništvo;
- pomoč nadomestnim staršem, posvojiteljem in rejnikom ob sprejemu otroka in po njem ter pomoč pri vzgoji otroka;
- pomoč otrokom vseh starosti, vključno s tistimi, ki imajo posebnosti ali primanjklj na fizičnem, psihičnem in čustvenem področju in ne morejo živeti v matični

(rodni) družini, in zagotovitev čim večjemu številu otrok življenje v zdravem družinskem okolju posvojiteljske ali rejniške družine;

- sodelovanje s strokovni službami centrov za socialno delo pri izbiri čim ustrežnejših nadomestnih staršev otroku ter hkrati ponudba centrom za socialno delo po Sloveniji za še intenzivnejše sodelovanje na področju reševanja problema in socialnovarstvene pomoči otrokom, ki ne morejo živeti v rodni družini;
- sodelovanje tudi z drugimi institucijami, kjer bi lahko prek ozaveščanja pripomogli k boljšemu razumevanju vloge nadomestnega starševstva in otrok, ki so potrebni te družbene oblike pomoči.

Posredni cilji programa pa so:

- povečati obseg in učinkovitost preventivnega dela na področju socialnodelavske pomoči otrokom,
- ponuditi nov element edukacije bodočim in sedanjim posvojiteljem in rejnikom, socialnim staršem,
- zmanjšati število rejniških otrok, kjer se rejništvo kaže v neperspektivni luči za otroka,
- prispevati k doktrini socialnega dela na področju pomoči otrokom v slovenskem prostoru,
- senzibilizirati javnost za reševanje tovrstne problematike.

OBSEG IN NAČIN DELA SKUPIN V PROJEKTU

V projektu preventivne pomoči otrokom so od maja 1992, odkar projekt obstaja, do sedaj delovale tri skupine.

Prva skupina socialnih staršev je pričela delovati maja 1992. Vključenih je bilo trinajst parov posvojiteljev in rejnikov, od teh je bilo k dvanajstim nameščenih skupno osemnajst otrok. Ob koncu delovanja skupine septembra 1994 je en par ostal brez otroka. Dobil ga je pozneje in še vedno vzdržuje stike z nekaterimi člani skupine.

Druga skupina je obsegala osem parov bodočih nadomestnih staršev in samsko posvojiteljico. Delovati je pričela maja 1993. Ob vključitvi v program priprave na sprejem otroka so bili vsi zakonski pari brez

otrok, samo k samski posvojiteljici je bil otrok že nameščen. Že po letu dni so bili k sedmim parom nameščeni otroci, vsakemu po eden, k osmemu paru pa dva otroka, ki sta se po krajšem času vrnila v rejništvo.

Dogovor skupine je bil, da deluje dve leti pod strokovnim vodstvom. Nekateri pari so ostali tudi po zaključku te skupine aktivni v tretji, zato se je dejanski konec potegnil v leto 1996.

Tretja skupina je pričela delovati maja 1994 in je še vedno aktivna. Vanjo se je vključilo devet parov, ki so v letu in pol dobili otroke, od teh so štirje v posvojitvi, pet pa jih je v »neperspektivnem«¹ rejništvu.

Vse tri skupine so imele sestanke enkrat mesečno po dve uri in pol. Vključeni so pari iz vse Slovenije, ki sprejmejo pravila skupine. V vsaki skupini delata dve diplomirani socialni delavki, sicer pa so na projektu tri socialne delavke z različnimi strokovnimi izkušnjami (družinsko-zakonsko svetovanje, rejništvo, posvojitve). Za supervizijo dela je organiziran mesečni sestanek s strokovnjakom za družinsko svetovanje.

Člani skupine so po prenehanju delovanja skupine ostali aktivni člani društva Deteljica in se udeležujejo tudi aktivnosti, ki jih imamo za vse skupine v programu preventivne pomoči otrokom. Zlasti so dragocene njihove izkušnje, ki jih je marsikdo od njih pripravljen podeliti z novimi člani ali pa s širšo javnostjo, ko predstavljamo svoje delovanje.

METODE DELA

Temeljna oblika dela v projektu za preventivno pomoč otrokom je skupinsko delo z bodočimi nadomestnimi starši, posvojitelji in rejniki, pa tudi s posvojenimi ali rejniškimi otroci.

V skupini je usvarjena priložnost in varen prostor, da člani govorijo o svojih motivih, potrebah, željah, stiskah, o svojih izkušnjah, preseganju in preraščanju svojih bolečin in prizadetosti.

Pri tem si pomagamo s prebiranjem različne literature, člankov in drugih ustreznih prispevkov, ki so lahko opora pri ozaveščanju in preseganju sterilnosti zakona,

oblikovanju starševskih vlog, oblikovanju odnosa do otrokovih bioloških staršev in pričakovanj do otroka in pri dvigu osebne motiviranosti za delo v skupini. Na vsakem srečanju se vnaprej dogovorimo za branje knjig ali člankov iz časopisov in revij, ki jih člani uporabijo za razmišljanje, oblikovanje mnenj in utrinkov, ki si jih na sestanku podelijo med seboj. Tako se oblikuje seznam literature, ki je uporaben pri pripravi na nadomestno starševstvo.

Pogosto na sestankih skupine zmanjka časa, da bi vsi člani lahko izpovedali svoje izkušnje in misli, zato jih v takih primerih napišejo v obliki utrinkov.

Na sestanke skupine večkrat povabimo posvojiteljske pare ali družine, da novim članom posredujejo svoje zgodbe. Te avtentične izpovedi gostov, pa tudi članov skupin (posvojiteljev s posebno izkušnjo), so pomoč našim socialnim staršem ob sprejetju otroka, ob odločanju, ali zmorejo starševsko vlogo ali ne, in ob premagovanju težav, ki nastajajo po sprejetju otroka, še zlasti starejšega ali zdravstveno prizadetega.

Medse vabimo razne profile strokovnih delavcev, da posredujejo specifične izkušnje iz svojega strokovnega dela.

Organiziramo razvedrilna srečanja družin in skupne pohode v naravo, ki povezujejo člane družine in člane skupine in pomagajo pri učenju, kako se razbremeniti stresa, ki lahko nastane ob začetnih težavah.

Med člani se na ta način razvijajo neformalni kontakti, ki imajo za posledico prijateljevanje družin. Člani se srečujejo in si prisluhnejo v pomoč tudi izven sestankov oziroma dejavnosti programa.

Ob skupnem trudu, ki je bil vložen v delo skupin za doseg čim boljšega vzdušja in učinkovite pomoči nadomestnim staršem in otrokom, pa je prišlo do spontane rabe različnih metodično-spodbujevalnih sredstev. Ta so:

- pred vstopom v skupino zakonca napišeta svoj življenjepis kot prvi stik s seboj, poglobitev in dojetje svoje prošnje za posvojitve otroka, hkrati pa je to skupaj s prošnjo podlaga za prvi pogovor s socialno delavko iz programa;
- predstavitev zakoncev ob vključitvi v skupino; ob tem so zakonci deležni

podpore v obliki odmeva članov, ki so imeli pred vstopom v skupino podobno življenjsko pot (obdobje zdravljenja sterilnosti, spoznanje, da ne bo rodnih otrok, ipd.);

- v skupini pomagamo razvijati učenje življenja za »biti in ljubiti« in ne le za »imeti«, kot Fromm (1979) ločuje človekovo usmerjenost v duhovnost od usmerjenosti v materialnost; to pomembno vrednoto uvajamo in spodbujamo na srečanjih, pohodih v naravo, pri branju, razmišljanju o sebi in soljudih in razvijanju komunikacije;

- podpiramo iskanje informacij o otrokovem življenju pred prihodom v novo družino in pisanje »življenske knjige posvojenca« kot spodbujanje in razvijanje moči, da socialni starši dopustijo otroku pravico do lastne stvarnosti in ga z njo tudi sprejmejo, in s tem tudi kot preseganje dejstva, da je otrok posvojen;

- razvijamo slavnostno obliko posvojitve otroka kot metodični element pomoči posvojiteljem, da ne prikrivajo resnice o posvojitvi pred najbližjimi sorodniki in prijatelji;

- spodbujamo tudi odzivanje na nekatere humanitarne akcije ali jih organiziramo sami (npr. preživetje počitnic nekaterih rejencev v posvojiteljski družini, obdaritve otrok ipd.), in s tem razvijamo »dajanje in vračanje«;

- predstavitev zakonskega para tik pred sprejemom otroka, včasih pa šele ob koncu uradne posvojitve (navzoč je lahko tudi otrok) lahko pomaga zakoncema pri vpogledu v nova, realno oblikovana pričakovanja o otroku, v skladu z obstoječimi možnostmi.

Vse omenjene dejavnosti imamo v programu preventivne pomoči otrokom s ciljem, da bi nadomestni starši ponudili otroku čim bolj prijeten, varen in zadovoljen dom.

REZULTATI PROJEKTA

Že statistični podatki o nameščenih otrocih oziroma številu otrok, ki so s pomočjo projekta našli dom, kažejo uspešnost našega dela. Še dosti bolj pomembno pa je zadovoljstvo v na novo ustvarjenih odnosih, ki

so posledica dela v skupini, v oblikovanju jasnih pričakovanj o otroku in v preseganju strahu, ki je pogost spremljevalec pri sprejemu otroka tako v posvojitev kot v rejništvo.

V programu je od maja 1992 dobilo pomoč v skupini 61 staršev (30 zakoncev in samska posvojiteljica) in 35 otrok.

Pri ocenjevanju uspešnosti je pomemben podatek tudi to, da smo s pomočjo te oblike dela – priprave na sprejem otroka – pomagali otrokom, pri katerih je šlo za zdravstvene težave, zmanjšane umske sposobnosti, otroke s primankljaji iz alkoholčnih družin, s čustvenimi motnjami, povrh pa še vseh starosti, od dojenčka do desetih let. V večini primerov je šlo za pomoč otrokom, ki jim v okviru dela posameznih centrov za socialno delo ni bilo mogoče najti ustreznih posvojiteljev, ker tovrstne edukacije bodočih posvojiteljev ne opravljajo.

SKLEPNE MISLI

Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih pravno definira pogoje o posvojitvi otrok, o vsebini dela pa ne govori. Tu je na potezi stroka socialnega dela, ki s poslušom za razumevanje specifične človeške stiske, ki jo narekuje sistemski nauk socialnega dela (Lussi 1991), oblikuje in poišče ustrezne pomoči posamezniku in skupini. Taka specifična skupina so gotovo tudi zakonci, ki po naravni poti ne morejo imeti otrok, prav tako pa tudi otroci, ki jim rodna družina ne more ponuditi varnega doma.

Zato je prav, da se stroka socialnega dela ovede, da pri posvojitvi otroka še zdaleč ne gre le za golo namestitev otroka k novim staršem, ki si ga zelo želijo, temveč za veliko več, za zahtevno strokovno delo z zakonci v času, ko čakajo na sprejem otroka, in s socialnimi starši in otrokom po nastanku nove družine.

Uspešnost odločitve strokovnih delavcev, da gre otrok v posvojitev, je prav v odkritju čim ustrežnejših staršev otroku. Tega pa nikakor ne moremo ugotoviti le z individualnim razgovorom s parom ali z obiskom para na njunem domu, ki ga opravi

strokovni delavec ali delavka z namenom socialnega poročila, temveč z večkratnimi srečanji v skupini in aktivnim delovanjem v njej.

Zato je glavni cilj prizadevanj v projektu, v skupinskem delu s socialnimi starši, da dobro spoznamo bodoče starše in njihova pričakovanja od otroka in ocenimo njihovo ustreznost za otroka, ki se pojavi ali za posvojitev ali morebitno krajše rejništvo. Hkrati jim pomagamo, da lažje premagujejo in uspešno rešujejo nastale težave v družini, ki obstajajo in pred katerimi si ne gre zatiskati oči. To izjemoma zajema tudi pomoč parom, ki v skupini spoznajo, da ne bodo nikoli postali nadomestni starši, in jim je skupina v oporo pri zaponitvi te praznine in iskanju notranjega miru.

Izkušnje kažejo, da je to ena izmed boljših poti, kako otroku, ki je ostal brez staršev, ali pa so starši odpovedali, poiščemo nove, ustrezne nadomestne starše in prek vključitve v skupino pomagamo vsej družini pri medsebojnem prilagajanju.

Zupančičeva, socialna delavka z dolgoletnimi izkušnjami pri posvojitvah, trdi, da

je posvojitev najpomembnejša in najboljša oblika zaščite otroka, ki iz kakršnih koli vzrokov ne more živeti s starši. Tudi moje izkušnje potrjujejo njeno trditev, le da k temu dodajam še spoznanje, da je vredno poskusiti najti ustrezne starše za vsakega otroka, ne glede na starost, spol ali motnjo v telesnem oziroma duševnem razvoju. Če povem drugače, treba je iskati rešitev za vsakega otroka, ki ostane brez zavetja rodne družine in kaže situacija na to, da se tudi iz rejniške družine ne bo mogel več vrniti domov. To pa je brez strokovnega dela, ki ga izvaja program preventivne pomoči otrokom, strokovno izredno težko in tudi sila rizično.

Na koncu lahko zapišem, da se je delo v projektu preventivne pomoči otrokom do danes izkazalo uspešno in vsi udeleženci projekta, uporabniki in izvajalci, lahko upamo, da nas bo kot nevladno organizacijo, ki dodobra dopolnjuje prostor socialnovarstvenih pomoči otrokom in nadomestnim staršem, država vsestransko podprla.

Literatura

- M. ALBREHT (1992), *Organizacija socialnih služb na področju posvojitve v Sloveniji in nekaterih drugih državah*. Ljubljana: VŠSD (diplomska naloga).
- A. BATIČ (1990), *Strokovna usposobljenost strokovnih delavcev v Centrih za socialno delo v Sloveniji na področju posvojitve*. Ljubljana: VŠSD (diplomska naloga).
- E. BERNE (1989), *Šta kažeš posle zdravo*. Beograd: Nolit.
- V. BEVC (1990), *Povzetek raziskave o strokovni usposobljenosti strokovnih delavcev v CSD v Sloveniji na področju posvojitve*. Ljubljana: CSD Ljubljana Center.
- (1991), Tradicionalno srečanje posvojitelskih družin. *Otrok in družina*, 5: 15.
- (1992), Ni me marala. *Otrok in družina*, 6: 40-41.
- (1992), Posvojenčeva pravica do stvarnosti. *Otrok in družina*, 10: 38-39.
- (1992), Odločitev – rejnec gre v posvojitev. *Otrok in družina*, 11: 38-39.
- (1993), Življenska knjiga posvojenca. *Otrok in družina*, 1 (38-39, 48).
- (1993), Posvojitev starejšega otroka: DA ali NE. Ljubljana: *Otrok in družina*, 3: 40-41, 48.
- (1993), *Poročilo o skupinskem delu s posvojitelji za leto 1992-1993*. Ljubljana: CSD Ljubljana Center.

- P. BRAJŠA (1982), *Človek, spolnost, zakon*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- (1987), *Očetje, kje ste?* Ljubljana: Delavska enotnost.
- B. COLOROSO (1996), *Otroci so tega vredni*. Ljubljana: Tangram.
- F. CVELBAR (1996), *Rejništvo v občini Trebnje za obdobje 1991-1995*. Maribor: Pravna fakulteta (diplomska naloga).
- G. ČAČINOVIČ VOGRINČIČ (1992), *Psihodinamski procesi v družinski skupnosti*. Ljubljana: Biota.
- (1993), Družina – pravica do lastne stvarnosti. *Socialno delo* 32, 1-2: 54-60.
- L. A. DUVAL (1985), *Otrok, ki se je igral z luno*. Koper: Ognjišče.
- E. FROMM (1979), *Imati ili biti*. Zagreb: Naprijed.
- E. LUKAS (1993), *Družina in smisel*. Celje: Mohorjeva družba.
- (1985), *I tvoja patnja smisla ima*. Zagreb: Oko 3 ujutro.
- M. LUKAS MOELLER (1995), *Resnica se pričinja v dvoje*. Celje: Mohorjeva družba.
- P. LUSSI (1990), Sistemski nauk o socialnem delu. *Socialno delo* 29, 1-94.
- (1991), *Systemetische Sozialarbeit, Praktisches Lehrbuch der Sozialarbeiterung*. Stuttgart: Haupt, Bern.
- A. MILLER (1992), *Drama je biti otrok*. Ljubljana: Tangram.
- S. M. PECK (1990), *Ljubezen in duhovna rast*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- J. RAMOVŠ (1990), *Doživljanje – temeljno človekovo duhovno dogajanje*. Ljubljana: Založništvo Slovenske knjige.
- (1990), *Sto zdravil za dušo in telo 1*. Celje: Mohorjeva družba (171-172).
- J. RUGEJ (1983), *Uspešna pot – partnersko zdravljenje alkoholizma in bolnih odnosov v družini*. Ljubljana: Rdeči križ Slovenije.
- Z. VRLINIČ (1993), *Priprava na posvojitve*. Ljubljana: VŠSD (diplomska naloga).
- E. ZUPANČIČ (1987), *Posvojen otrok zaželen in ljubljen*. Ljubljana: Cankarjeva založba (118-125, 138-139).
- M. ŽMUC TOMORI (1989), *Klic po očetu*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

PAOLO FREIRE

Umril je Paolo Freire. Spominjamo se ga kot velikega misleca, utemeljitelja pedagogike osvoboditve in človeka, ki je ima velikanski vpliv na sodobno socialno delo. Freire je kot Brazilec, prebivalec Recifa, tropskega, revnega dela Brazilije, kot predstavnik tretjega sveta vnesel v misel o pedagogiki, socialnem delu in družbeni akciji inspiracijo za mnoge generacije ljudi, ki se trudijo, da njihovo delo ne bi pomenilo še dodatnega zatiranja ljudi, ki so že tako zatirani, revni, brez družbene moči. S svojimi tremi knjigami *Pedagogika zatiranih*, *Kulturna akcija za svobodo* in *Vzgoja: praksa osvobajanja* je v Latinski Ameriki v šestdesetih in drugod v začetku sedemdesetih dodobra prevetril miselnost ljudi v službah, ki so namenjene revnim, zatiranim, obrobni skupinam ljudi, pa naj bo to v odnosu razvitega sveta do tretjega sveta ali pa do četrtega, obrobni skupin v neдрjih metropole.

Njegova misel izhaja iz humanistično, antropološko usmerjene marksistične tradicije (Fromm, Goldmann, Gramsci, Althusser, Kolakowski), levega eksistencializma (Sartre) in revolucionarne tradicije tretjega sveta (Che Guevarra, Fanon, Mao Zedong) in se dotika teologije osvoboditve. Njegov koncept kulture je antropološki, izhaja iz človeka v svetu. Revolucija pa je lahko uspešna le, če je tudi kulturna, le če se ji posreči porajati subjektivnost ljudi, ki so obsojeni na masificirano popredmetenost. Ravno vztrajanje pri ozaveščanju in akciji spreminjanja pomeni njegovo ustvarjalno sintezo in je bilo razlog za navdušen sprejem ne le v tretjem svetu, ampak tudi v metropoli. Če je namreč radikalizem nove levice v šestdesetih kritično zavrgel pozitivizem, kulturni relativizem in funkcionalizem, kot po drugi strani tudi vulgarni marksizem, pa se je v začetku sedemdesetih začel trošiti po eni

strani v nekritičnosti humanistične psihologije in nirvanizma, po drugi pa v sektaškem političnem aktivizmu. Freirovo delo nam je v tistem času ponudilo sintezo, ki je zagotavljala oboje: razvijanje subjektivnosti in smiselno družbeno akcijo, ki izhaja iz ljudi samih. Še več, ni nam ponudilo samo konceptov, ampak tudi metodo.

Praktični teren Freirovega delovanja je bil spočetka opismenjevanje. Opismenjevanje zanj ni le mehanično zapominjanje črk, da bi lahko delavci iz njih sestavljali besede in jih uporabljali za razumevanje navodil na strojih, za izpolnjevanje obrazcev in branje fotoromanov, ampak je način, kako postati človek. Pisanje in branje je v Freirovi metodi tesno povezano z ozaveščanjem, z vprašanjem, kako postati subjekt v zgodovini, kako preiti iz kulture molka v kulturo kritičnega dojetanja sveta in sebe v svetu. Vprašanje, ki ga je Freire postavil, je, kako lahko zatirani ljudje, ljudje, ki nimajo besede, do nje pridejo, kako lahko sodelujejo pri poimenovanju in pojmovanju sveta, v katerem živijo, in ne ostanejo predmet poimenovanja in komunikejev, ki jih dominantni del sveta naslavlja na revni del, da misli v njegovih pojmi in kategorijah in dela tisto in tako, kot se od njega pričakuje.

Praktično je bilo to opismenjevanje skupno raziskovanje konkretnega vsakdana ljudi, ki naj bi se vključili v proces opismenjevanja, iskanje *generativnih tem*, ki naj bi porajale diskusijo o bivanju v svetu, kakršen je, in tudi možnosti za ustvarjanje novega sveta ali spreminjanje starega. Generativne teme so tiste, ki spodbujajo razmišljanje o globljih protislovjih, ki se skrivajo za površinskimi fenomeni življenja, kakor ga izkušamo. Situacije, strnjene v slikovni material, ki udeležencem diskusije

ponovno predstavijo (reprezentirajo) njihovo neposredno izkušnjo in hkrati tudi globlja nasprotja bivanja, strežejo *problematizaciji*, porajajo diskusijo in udeležence diskusije spremenijo v subjekte bivanja v svetu. So šifra, kod, ki ga je treba razvozlati, dekodirati, da bi ga lahko spet uporabili v svojem vsakdanjem svetu. Slika *favele*, brazilskega barakarskega naselja, lahko porodi diskusijo o stanovanjski politiki, o strategijah preživetja, inventivnosti prebivalcev teh naselij, o možnih spremembah in akciji, hkrati pa se ljudje naučijo pisati tri zloge in rabiti besedo v svojem lastnem pomenu.

Osnovno orodje in okvir Freirove metode je *dialog*. Ne dvogovor, kot se ta grška beseda pogosto napačno prevaja, ampak »beseda, ki gre skozi«. Pogled skozi simbole dominacije, iskanje besed, ki resnično kaj pomenijo, besed, na katerih se lahko gradi dejanje, ki niso prazne, ki jim sledi akcija. Besede, ki terjajo dejanja. Dialog ni dvogovor med učitelji in učenci ali v primeru socialnega dela med strokovnjaki in uporabniki, ampak je proces, v katerem se vsi učimo, smo učitelji in učenci in se kot spoznavajoči subjekti srečujemo v spoznavanju sveta, v katerem živimo, z namenom, da ga spremenimo. Simetrija med učiteljem/učencem in učencem/učiteljem je mogoča le, če učitelj neha biti subjekt učenca oz. učenec njegov objekt, če oba postaneta subjekta nekega objekta spoznavanja. Matrica takega dialoga, pravi Freire, so ljubezen, upanje, skromnost, zaupanje in kritična misel. Preprosto rečeno, pogum za boj lahko izhaja le iz ljubezni – nekoga moraš imeti rad, da lahko zanj tvegaš, moraš upati, da je sprememba res možna, biti dovolj skromen, da veš, da soudeleženci v dialogu o nekaterih stvareh vejo več, verjeti njihovi besedi in dojemati svet v gibanju in v akciji, tvegati in ne pristati na udoben danes.

Freire je razvil svojo metodo kot državni koordinator za opismenjevanje v začetku šestdesetih let v Braziliji. Kulturni krožki in celo gibanje opismenjevanja, ki je temeljilo na ideji ozaveščanja, je bilo številčno, več sto tisoč udeležencev. Po vojaškem udaru l. 1964 je moral v izgnanstvo. Njegovo delo v Braziliji je živelo še naprej, sicer ne tako množično, ampak toliko, kolikor je bilo v

danih okoliščinah mogoče, moja izkušnja pa je, da njegovo ime in metodo pozna vsak brazilski intelektualec. Sam je svoje delo nadeljeval v Čilu kot svetovalec UNESCA pri agrarni reformi in je svojo metodo uporabil pri razvijanju oblik kmetovanja, ki so upoštevale kulturno izročilo kmetov in jih ozavestile o njihovi moči in vplivu. Tudi iz Čila ga je pregnal vojaški udar. Preostanek življenja je preživel v izgnanstvu v t. i. razvitem svetu, kot profesor na Harvardu, kot svetovalec za izobraževanje pri Svetovnem svetu cerkva v Ženevi. Nazadnje, ko sem slišal o njem, je živel kot dejaven upokojenec v Mehiki.

V razvitem svetu se je njegovo delo poleg v pedagogiki uveljavilo tudi v socialnem delu, ponekod, tudi pri nas, celo še bolj. Noben celosten učbenik socialnega dela ne more mimo njega. Howe (1987) ga uvršča v tip socialnega dela, ki izhaja iz radikalnega humanizma in mu je cilj politična sprememba prek ozaveščanja, Payne (1997) ga uvršča v radikalno socialno delo in povezuje z antidiskriminatornimi in protizatiralnimi praksami ter krepi moči. Njegova veljava med socialnimi delavci pa se kaže tako, da je bil pogosto vabljen mednje in je bil na enem izmed svetovnih kongresov tudi glavni uvodni govornik. Socialni delavci so bili dojemljivi za njegovo delo iz zelo očitnega razloga. Njegova sinteza med političnim in subjektivnim je bila natančno tisto, kar smo v sedemdesetih potrebovali pri razvijanju skupnostnega dela, zlasti skupnostne akcije in akcijskega raziskovanja (Flaker 1982), pomagala nam je povezati znanje in spretnosti skupinskega dela z družbenim angažiranjem, povezati včasih že nesmiselno tavanje po psiholoških labirintih z vsakdanjim kontekstom in smiselno dejavnostjo med ljudmi (Flaker 1982; 1988; Randall, Southgate 1988), osmiseliti pristočno delo (Stritih 1995). V osemdesetih in devetdesetih Freire morda na prvi pogled ni tako aktualen, vendar pa je njegov pristop še kako aktualen pri vprašanjih zagovorništvu (Rose, Black 1985; Lamovec 1993) in vprašanjih krepitev moči (Adams 1996), kajti krepitev moči brez ozaveščanja, problematizacije in dialoga lahko postane le pravno formalen, izpraznjen ritual, le

simbolična poteza brez pravega premika moči. Drug teren, kjer se v zadnjem času uveljavlja Freirova misel, pa so različne kampanje, ki morajo upoštevati kulturne specifičnosti in hkrati krepitev moči, kot npr. upoštevanje kulturnih razlik pri pojmovanja spolnosti pri kampanjah v zvezi s HIV (Magana 1993).

Ob žalosti in bolečem spoznanju, da je preminil še eden od velikanov, ki so nam pomagali προβlikovati pogled na svet in na

novih temeljih utemeljiti socialno delo, se lahko tolažimo s tem, da njegovo delo še vedno streže svojemu namenu, namreč, da se bomo lažje orientirali v svoji praksi, da bomo znali ustvariti pogoje, kjer bomo lahko z uporabniki razmišljali o tem, kako spremeniti situacijo, v kateri smo se znašli, da bomo zmogli toliko realne utopije, da se bomo lahko uprli mehanizmom zatiranja ter da bomo znali povezati zgodovino s čisto vsakdanjimi dogodki in težavami.

Literatura

- R. ADAMS (1996), *Social Work and Empowerment*. London: Macmillan/BASW.
- V. FLAKER (1982), Raziskovanje za ozaveščanje: Paolo Freire. V: B. Mesec, B. Baskar, V. Flaker, *Metodologija akcijskega raziskovanja v socialnem delu*. Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- (1988), Problematizacija, ozaveščanje, dialog: Pedagogika Paola Freira. V: R. Randall, J. Southgate, *Skupinska dinamika v skupnosti*. Ljubljana: ZKOS in VŠSD.
- P. FREIRE (1972), *Cultural Action for Freedom*. Penguin Books.
- (1972), *Pedagogy of the Oppressed*. Penguin Books.
- (1974), *Education: The Practice of Freedom*. London: Writers and Readers.
- D. HOWE (1987), *An Introduction to Social Work Theory*. Aldershot: Wildwood House.
- T. LAMOVEC (1993), Zagovorništvo v akciji: Proces emancipacije. *Socialno delo* 32/92 3-4:39-51.
- R. MAGANA (1993), Consciosuness Raising in Latino American Minorities Regarding the HIV/AIDS Infection. V: *Enabling Approaches in HIV/AIDS Prevention*. Geneva: WHO.
- M. PAYNE (1997), *Modern Social Work Theory* (Second edition). London: MacMillan.
- R. RANDALL, J. SOUTHGATE (1988), *Skupinska dinamika v skupnosti*. Ljubljana: ZKOS in VŠSD.
- S. ROSE, B. BLACK (1985), *Advocacy and Empowerment: Mental Health Care in Community*. London: Routledge & Kegan Paul.
- B. STRITH (1995), Prostovoljno delo kot prostor, v katerem se oblikujejo generativne teme. *Socialno delo* 34, 1: 5-20.

PETI EVROPSKI KONGRES ZA DELOVNO PRAVO IN SOCIALNO VARNOST

LEIDEN, NIZOZEMSKA, 17.-21. SEPTEMBER 1996

Zunanja posebnost kongresa je bila, da je potekal v *Pieterskerk*, gotski cerkvi, zgrajeni leta 1121. V ta namen ustanovljena fundacija je leta 1975 cerkveno zgradbo odkupila in obnovila. Odtlej v njej potekajo kongresi, sprejemi, razstave, koncerti in podobno. Notranjščina je skoraj prav taka kot na van Vlietovi podobi iz sredine 17. stoletja. Prostor je zračen, svetel, primerno ogrevan in prekrit z zgodovinsko patino. Dodana je le moderna avdiovizualna oprema. *Pieterskerk* je zgleden primer ohranjanja in uporabe kulturne dediščine.

Kongresa se je po uradni statistiki udeležilo 340 univerzitetnih učiteljev, sodnikov za delovne spore, državnih uradnikov s področja dela in socialne varnosti, strokovnih sodelavcev sindikatov in delodajalcev in drugih strokovnjakov. Predstavljenih je bilo šest referatov, sledile so razprave, organizirane po jezikovnih skupinah, ob koncu je bila okrogla miza. Vsi referati so bili objavljeni v angleškem, francoskem, nemškem in španskem jeziku, kar je bil dragocen pripomoček za pojasnjevanje nekaterih pojmov. Snovi za razmislek ter priložnosti za razpravo je bilo dovolj brez množice »papers«, ki so značilni za podobne prireditve.

Avtorji in naslovi referatov so bili naslednji:

- S. Simitis, Goethejeva univerza v Frankfurtu: »Ali ima delovno pravo še kakšno prihodnost?«

- M. Sewerinsky, Univerza v Lodzu: »Perspektive razvoja delovnega prava in prava socialne varnosti v Srednji in Vzhodni Evropi v 21. stoletju.«

- G. Couturier, Univerza v Parizu: »Kakšna je prihodnost prava prenehanja delovnega razmerja? Perspektive evropske ureditve.«

- B. Hepple, Clare College, Cambridge:

»Evropski predpisi o prenehanju delovnega razmerja?«

- G. Balandi, Univerza v Ferrari: »Možnosti za evropska pravila v pravu socialne varnosti. Harmonizacija evropske zakonodaje socialne varnosti: nekaj primerjalnih vprašanj.«

- L. Betten, Univerza v Exeterju: »Notranji trg in denarna unija; ponovna proučitev harmonizacije socialne varnosti v Evropski zvezi.«

Iz naslovov referatov izhaja, da sta delovno pravo in pravo socialne varnosti v kritičnem obdobju. Druga značilnost je usmerjenost večine avtorjev v delovno in socialno problematiko Evropske zveze. Kratki prikazi vsebine bodo podani po zaporedju od bolj posebnih do splošnih vprašanj.

Oba referenta, ki sta obravnavala ureditev prenehanja delovnega razmerja, sta se ukvarjala zlasti s prenehanjem delovnega razmerja na pobudo delodajalca. Pravico delodajalca, da odpove delovno razmerje, sta utemeljevala z dvema razlogoma: s pravico pogodbenih strank, da odpovedo pogodbo, sklenjeno za nedoločen čas, in s podjetniško svobodo (*freedom to do business*). Podjetniška svoboda ima družbeno funkcijo in ni neomejena. Predpisi držav članic Evropske zveze dopuščajo prenehanje delovnega razmerja po volji delodajalca le iz razlogov, ki jih opredeljujejo kot utemeljene, resne, objektivne, poštene (*fair*), upravičene ipd. Zmanjšanje števila zaposlenih zaradi ekonomskih razlogov je v »zmerem kapitalizmu« dovoljena, a zadnja možnost. Glede postopka ugotavljanja presežnih delavcev, dolžnosti obveščanja, pogajanja s sindikati, varstva posebnih skupin delavcev in podobnih vprašanj sta povzela rešitve iz konvencije MOD št. 158 o prenehanju delovnega razmerja na pobudo

delodajalca. To konvencijo je ratificirala tudi Slovenija in v skladu z njo uredila prenehanje delovnega razmerja iz operativnih razlogov. Referenta ne pričakujeta, da bi Evropska zveza vpeljala za delavce večje varstvo, kot ga zagotavlja omenjena konvencija. Oba zelo poudarjata spoštovanje človekovih pravic delavcev.

Couturier je nekaj več pozornosti namenil preseljevanju podjetij v države, kjer je delovnopravno varstvo delavcev manjše. O nadaljevanju pravic delavcev ob preselitvi podjetja je Evropska skupnost sprejela posebno direktivo (75/129). Zelo je poudarjal pomen pogajanj med delodajalcem in zaposlenimi v primeru presežnih delavcev. Zanimiva je misel, da bi moral delodajalec socialne stroške, ki jih povzročajo »presežki«, povrniti državi s kompenzacijo nadomestila za brezposelnost ali na drug način, kajti poslovni rizik je breme delodajalca, ne države. Samo izjemoma, v primeru nesolventnosti delodajalca, naj bi te stroške nosila država.

Heppl je razpravljal o (ne)možnosti evropskih pravil o prenehanju delovnega razmerja. Po njegovem mnenju je harmonizacija mogoča pri varstvu temeljnih demokratičnih pravic v delovnem okolju, enakem obravnavanju delavcev, informiranju in posvetovanjih.

Oba avtorja poskušata prenehanje delovnega razmerja iz operativnih/ ekonomskih razlogov predstaviti kot pomembno socialno vprašanje, ki naj bi ga reševali z vso odgovornostjo, s sodelovanjem med delavci in delodajalci in brez očitkov. Delodajalčeva pravica odpovedati delovno razmerje mora biti vedno utemeljena z racionalnimi poslovnimi razlogi.

Referat Sewerinskega je bil s slovenskega stališča zanimiv zato, ker je pokazal na številne podobnosti in razlike med preteklo ureditvijo delovnih razmerij in socialne varnosti v Sloveniji in »vzhodnoevropskih« državam. Skupni so gotovo problem identifikacije delodajalcev zaradi počasne privatizacije, naraščanje netipčnega dela, dilema med enotnim in dualističnim (posebej za uslužbenca) urejanjem delovnega razmerja in podobno. V nasprotju z nekaterimi drugimi nekdanjimi socialističnimi državami je Slovenija že dolgo poznala sodno varstvo

pravic delavcev in inšpekcijo dela. V zasebnem sektorju so sklepali kolektivne pogodbe. Kljub varnosti zaposlitve je obstajalo zavarovanje za primer brezposelnosti. Neposredni izvajalec socialne varnosti ni bila država. Ratificirane konvencije MOD so bile upoštevane. Vsekakor pa je Sloveniji in drugim državam Vzhodne in Srednje Evrope skupno izražanje namena, vključiti se v Evropsko zvezo, sprejeti njena pravila, ob tem pa ohraniti svoje posebnosti.

Glavna Balandijeva teza je bila, da je harmonizacija socialne varnosti v državah Evropske zveze zelo težavna zaradi različnih ekonomskih in socialnih razmer, različne kulture in zgodovine. Tezo je ilustriral z nekaterimi primeri: različno fleksibilnostjo pri upokojevanju, različnim obravnavanjem poškodb pri delu in poklicnih boleznih (Na Portugalskem jih šele vključujejo v sistem socialne varnosti, v Italiji je to posebna panoga socialne varnosti), različnimi postopki. Usodo harmonizacije je povezal s spopadom med konzervativnimi nacionalnimi birokracijami in agresivno ekspanzionistično evropsko birokracijo.

Pričakuje, da bodo tradicionalni modeli socialne varnosti zamenjani z novim konceptom socialnega državljanstva, ki vključuje pravico do dela in socialnega varstva. Bolj realistična in verjetna možnost kot harmonizacija je harmonija, ki sili države, da na področju socialne varnosti iščejo nove rešitve za skupne probleme dela, javnih izdatkov in državljanstva.

Referat Bettenove je povezoval ekonomska in pravna vprašanja. Ko ga je predstavila, se je — bolj ko v tekstu — vpraševala o pomenu in smislu na široko uporabljanih pojmov harmonizacija (na višji ali nižji ravni), konvergenca, približevanje in podobnih. Po njenem mnenju harmonizacija socialne varnosti za cirkulacijo delavcev ni bistvenega pomena. Za posameznika postane pomembna kvečjemu po migraciji v drugo državo. Za harmonizacijo socialne varnosti v okviru Evropske monetarne zveze po mnenju avtorice ni trdnih tržnih argumentov. V državah, kjer so višje plače in višja raven socialne varnosti, je tudi večja kakovost delovne sile. Harmonizacija navzdol ni zaželena, navzgor ni možna.

Pomembno je ohraniti primerno raven socialne varnosti, vključno s »faktorjem dobrega počutja«, ki je ekonomsko zaželen.

Najsplošnejši je bil uvodni referat Simitisa, ki je že vseboval smer sklepov. Začel je z nastankom delovnega prava, ki pomeni vdor javnega prava v *locatio conductio operarum* (delovršno pogodbo). Individualnost pogodbe je nadomeščena s kolektivnim oblikovanjem interesov delojemalcev. Vendar interesi delavcev niso interesi vse družbe. Ekonomske in socialne okoliščine so povzročile destabilizacijo delovnega razmerja in krizo delovnega prava, ki »kvari trg dela«. Nakazuje se povratek k *locatio conductio operarum*.

Kot razloge za razpadanje delovnega prava je navedel: preoblikovanje delovne sile kot posledico terciarizacije, ki ji industrijski model organizacije dela ne ustreza več; dezintegracijo zaposlitve in kraja dela (npr. »hotelling«); transformacijo zaposlenih v podjetnike; konec dela s polnim delovnim časom; spremembe v tarifni politiki; različnost interesov okolja, panog in posameznih zaposlenih; globalizacijo delovnega procesa in zaton nacionalnega delovnega prava.

Perspektive so po njegovem mnenju naslednje: Brez delovne sile produkcijski proces ni mogoč. Samozaposleni so še vedno odvisni, le tveganje je drugače razporejeno. Socialno breme prehaja na državo. Delavec se individualizira, kar kažejo koncept delavca-državljana (vključno s svobodo izražanja v zvezi z delom), enakopravnost žensk v delovnem razmerju, večja možnost starejših delavcev, da se odločajo o trajanju delovnega časa in upokojitvi, upoštevanje zasebnosti delavcev in povečanje možnosti odločanja in delovanja posameznih delavcev. Pogodba o zaposlitvi spet prehaja v delovršno, delovno pravo prehaja v gospodarsko pravo.

Spremembe krepijo položaj zakonodajalca in spreminjajo njegovo vlogo. Nova ureditev bo morala upoštevati delavce kot posameznike in zavarovati njihove temeljne pravice. Zaščitna zakonodaja ne sme biti kolonizacija sveta dela, ampak spodbujanje razvojnih možnosti posameznika.

In kakšen pomen imajo spremembe na področju delovnega prava in prava socialne varnosti za socialno delo? Spremembe pravne ureditve so sledile spremembam v tehnologiji, gospodarstvu, organizaciji dela in splošnim družbenim spremembam. Spremenilo se je »pravno okolje« socialnega dela. V svetu dela je več negotovosti in tveganja. Posledica je večja potreba po zagotavljanju socialne varnosti. Potrebe naraščajo, sredstva za socialno varnost se zmanjšujejo, med drugim tudi zaradi premikov v delovnem pravu. Socialna varnost se preoblikuje v socialno varstvo, v zagotavljanje nujnih potreb za širše plasti prebivalstva. Bismarckov koncept socialnega zavarovanja se umika »pred-beveridgevskemu« konceptu socialne varnosti, kakor si jo je po nekaterih virih zamislil in jo poimenoval Churchill.¹ Za socialno delo spremembe v svetu dela verjetno pomenijo širjenje področja dela s srednjo, aktivno generacijo, več nalog pri zagotavljanju eksistenčnega minimuma, pri dajanju opore ljudem, da vztrajajo v obdobjih negotovosti, in pri spodbujanju k spremembam. Ne gre prezreti naraščajočega pomena človekovih pravic. (Človekove pravice v socialnem delu so bile tema evropskega kongresa šol za socialno delo v Lizboni l. 1995!). V delovnopравни teoriji je že govora o delavcu-državljanu. Vse kaže, da bo v bodoče tudi v praksi vedno več poudarka na državljanu in to na nacionalni in na nadnacionalni (evropski) ravni.

Andreja Kavar Vidmar

Opomba

¹ Alec L. PARROTT (1992), Social Security: Does the wartime dream have to become a peacetime nightmare? *International Labour Review* 131, 3: 367-386

REFLEKSIJA S STROKOVNE EKSURZIJE IN SREČANJA ALPEN-RHEIN FICE REGIONAL NA NIZOZEMSKEM

Letošnje srečanje FICE regional je potekalo v Utrechtu na Nizozemskem od 20. do 23. novembra 1996 na temo »Nove poti na področju socialno-pedagoške pomoči družinam«. Slovensko združenje za izvendružinsko vzgojo se je zato odločilo to srečanje združiti s strokovno ekskurzijo. Tako smo si lahko od 18. do 20. novembra ogledali še nekaj ustanov, ki se na jugu Nizozemske ukvarjajo z izvendružinsko vzgojo.

V okviru ekskurzije smo si ogledali medicinsko-pedagoški center za otroke z motnjami v razvoju. Tu obravnavajo otroke do 15 let starosti. Nekateri so tam nameščeni, drugi prihajajo dnevno. V okviru centra imajo tudi šolo s prilagojenim programom in diagnostični center za celotno regijo.

Ogledali smo si še krizni center za mladostnike, kamor mladostnike v krizni situaciji usmeri svetovalna služba za mladostnike, ustanova za mladino in družino, splošna socialna služba, policija ali zdravnik. Pogosto pa se tam zgledajo mladostniki sami. Mladostniki so tu nameščeni za dobo do treh mesecev, v tem času za mladostnika iščejo drugačno rešitev. Dogajanje znotraj centra je natančno strukturirano. Gojenci morajo sodelovati v njihovem internem programu aktivnosti, če ne hodijo v šolo ali na delo (izven centra), in smejo ven le po premisleku in dovoljenju vodstva skupine. Večina mladostnikov, ki so v kriznem centru nameščeni, je bila že prej obravnavana v različnih ustanovah ali zavodih, veliko pa se ukvarjajo tudi s problematiko priseljencev.

Bili smo tudi v vzgojnem zavodu, ki je precej podoben našim. Imajo oddelek za diagnostiko, vsak gojenec ima svojo sobo (pravica do intimnosti). Vsi gojenci morajo biti po zakonu nameščeni v zavod v isti regiji, iz katere izhajajo. V šolo in razne

aktivnosti se vključujejo v okolju. Če domača situacija dopušča, hodijo na izhode praviloma vsak drugi vikend.

Bili smo še v institutu Reeve v Kampenu, kjer so nameščeni lažje duševno prizadeti otroci in mladostniki (5 do 21 let) zaradi vedenjskih, vzgojnih in socialno-emocionalnih težav. V inštitutu je nameščenih 83 otrok v osmih hišah, razpršenih po kraju Kampen. Obravnava temelji na bivanju otroka v naravnem okolju in vključevanju v lokalno skupnost, dokler je to le mogoče. V skrb in obravnavo so vedno vključeni starši otrok, njihovo delo temelji na vzpostavljanju in podpori odnosa otrok-starši.

20. 11. 1996 zvečer se je v Viennenu pri Utrechtu s slavnostnim sprejemom predsednika FICE Nizozemske g. Thea Binnendijka pričel regionalni posvet na temo »Nove poti na področju socialno-pedagoške pomoči družinam«. Posveta so se poleg Nizozemcev in nas udeležili še predstavniki Švice in Nemčije. Glavna tema posveta so bile nove poti socialno-pedagoške pomoči družinam, ki jih izvajajo na Nizozemskem, po modelu ZDA, tj., projekta »*Families First*» in »*Video home-training*«. Ogledali smo si tudi Center za socialno pedagogiko Michiel, kjer ta projekta izvajajo, izvajalci pa so nam svoje delo podrobneje predstavili.

VIDEO HOME-TRAINING

VHT je kratka intenzivna oblika družinske pomoči na domu, ki jo izvajajo v družinah z vzgojnimi težavami. Družinski svetovalci (*home trainer*) dela video posnetke staršev in otrok v vsakdanjih družinskih situacijah. Starši si te posnetke pozneje skupaj s svetovalcem ogledajo in analizirajo situacijo. Pri

tem na začetku največjo pozornost posvečajo vzpostavitvi pozitivnih odnosov med starši in otroki. Na podlagi teh posnetkov svetovalec staršem razlaga, katerih sposobnosti naj se poslužujejo za uspešen odnos s svojimi otroki. Pri nadaljnjih srečanjih pa jim pomaga, da te uspešne trenutke še razširijo.

Izhodišče te metode je v tem, da si tako starši kot otroci želijo dobre medsebojne odnose. Celó če je odnos že dalj časa moten, ta želja še vedno obstaja. S pomočjo video posnetkov lahko družinski svetovalec starše opozori na spodbude njihovih otrok k vzpostavljanju kontakta. Starši so zato na te spodbude bolj pozorni, na ta način se razvijajo pozitivni procesi. Družinsko svetovanje uči starše o načelih uspešne interakcije. Da bi jo ustvarili, si je treba biti zlasti na jasnem o tem, katere elemente vsebuje pozitiven odnos med otroki in starši. Utemeljitelja te metode Harry Biemans in Saskia van Rees sta se zato najprej osredotočila na analiziranje posnetkov o neproblematičnih vzgojnih situacijah. Analiza se nanaša tako na verbalno kot na neverbalno govorico.

Družinski svetovalec si že od začetka prizadeva graditi pozitiven odnos med člani družine. Skozi VHT starši dobijo informacijo o tem, kaj lahko storijo, da bi interakcije in odnosi v družini dobro potekali. Analiza posnetkov skupaj s starši je jedro pomoči, razvoj otroka je v središču zanimanja. S pomočjo posnetkov postane jasna raven, na kateri otroci sodelujejo, tako da lahko starši zelo konkretno vidijo, kako z otroki ravnati in jim pomagati pri nadaljnjem razvoju. Ta metoda družinskega svetovanja ni problem-sko usmerjena, ampak ima za cilj povečati uspešne kontakte.

Pri VHT družinski svetovalec ob vsakem obisku družine posname video posnetek običajnega družinskega življenja, ki si ga nato skupaj s starši ogleda. Tako svetovanje traja od enega meseca do šest mesecev, izkušen svetovalec pa lahko pomaga družini v treh mesecih. Svetovalec obiskuje družino praviloma enkrat tedensko. Prvi teden posname video, ki si ga v naslednjem tednu skupaj ogledajo. Če so v družini tudi starejši otroci, pritegnejo k ogledu tudi njih.

Video posnetki so last družine. Za potrebe supervizije si ga lahko ogledata le svetovalec in supervizor. Ko je svetovanje končano, družini izročijo material na VHS kaseti. Ne shranjujejo nikakršnih kopij.

FAMILIES FIRST (FF)

To je štiritjedenski program pomoči družinam v kriznih situacijah, kadar obstaja možnost, da bo eden (ali več) otrok odstranjen od doma. Program zagotavlja intenzivno, kratkoročno pomoč na domu in ne v instituciji. Pomoč je zagotovljena 24 ur dnevno.

S programom si prizadevajo obdržati družino skupaj, preprečiti namestitvev otrok izven lastne družine, najbolj pomembno pa je zaščititi otroke. Metode dela so bile razvite v ZDA in delno temeljijo na teorijah učenja.

Udeležena družina je vključena v štiritjedensko intenzivno svetovanje izvajalca FF (*caseworker*), ki z družino v poprečju dela 15 ur tedensko. Delo je prirojeno individualnim potrebam družine. Izvajalec temu prilagodi svoj urnik in je družini na razpolago 24 ur dnevno, 7 dni na teden.

FF zagotavlja kombinacijo praktične in psihosocialne pomoči z glavnim ciljem, rešiti trenutno krizno situacijo. Družinski člani definirajo probleme in nakažejo, kaj si želijo spremeniti. Izvajalec po posvetu z nosilcem primera (*referral officer*) skupaj z družino določi cilje tretmana. Pri tem ima prednost preprečitev namestitvev otroka izven družine. Včasih pa se je treba pred psihosocialnim svetovanjem osredotočiti na reševanje konkretnih praktičnih problemov. V tem primeru izvajalec zagotovi praktično pomoč, npr. pomoč pri ustvarjanju reda v gospodinjstvu. V nadaljevanju mora navadno izvajalec naučiti družinske člane novih veščin, ki jim pomagajo pri reševanju vsakodnevnih težav, npr. kako preprečiti in reševati konflikte, vzpostavljati stike izven družine ali zagotoviti starševski nadzor in red v družini.

Program se po štirih tednih konča. V tem času naj bi bili kriza in možnost izven-družinske namestitvev preseženi. Seveda v tem času v vseh družinah problemov ni

mogoče rešiti. Izjemoma program po-
daljšajo na največ šest tednov. Pomoč FF
preneha, ko je izvendružinska namestitev
preprečena in ko so se družinski člani
ponovno sposobni skupaj soočiti z vsakda-
njim življenjem. Po končanem programu FF
izvajalec družino spremlja še naprej in z njo
stopi v kontakt še po treh, šestih in dva-
najstih mesecih.

Pogoji, ki jih mora družina izpolnjevati
za vključitev v FF program, so naslednji.

Otrok mora biti mlajši od 18 let in imeti
vsaj enega od staršev ali posvojitelja.

Vsaj eden od staršev mora biti priprav-
ljen sodelovati v programu, pripravljeni
morajo biti na srečevanje z izvajalcem 24
ur dnevno, zavedati se morajo posledic
izvendružinske namestitve otroka.

Projekt FF, ki ga izvaja Center za socialno
pedagogiko Michiel, ima zaposlenih pet
izvajalcev in enega supervizorja, tim pa vodi
manager programa. Vsak izvajalec obrav-
nava dve družini hkrati. Tak tim izvede
približno 75 storitev letno.

V nadaljevanju posveta FICE so z referati
predstavili delo na področju socialno-
pedagoške pomoči družinam še udeleženci
iz ostalih držav, Slovenijo pa je predstavil
g. Tomaž Vec iz VIZ Smlednik, ki je pred-
stavil njihovo delo v zavodu.

Ob ogledu omenjenih ustanov in pred-
stavitvi njihovih programov dela se mi zdi
izjemno pomembno in pozitivno glede
zavodske vzgoje v primerjavi s Prevzgojnim
domom Radeče zlasti dvoje. Na Nizozem-
skem imajo zakon, ki določa, da morajo biti
vsi zavodski otroci in mladostniki namešče-
ni v zavod v isti regiji, tj., čim bližje matične
družine. To omogoča tesnejše in uspešnejše
sodelovanje z družino in vključevanje v
matično okolje. V takem primeru starši lažje
postanejo enakovredni partnerji pri vzgoji
lastnih otrok.

Druga pomembna značilnost nizozem-
skih zavodov v primerjavi s PD Radeče je,
da imajo vsi otroci in mladostniki brez
izjeme svojo lastno spalnico, kjer jim je
zagotovljena pravica do intimnosti, hkrati
pa se tako zmanjša možnost medsebojnega
agresivnega vedenja.

Ta primerjava mi zbuja željo, da bi tudi
mi začeli načrtovati in počasi uresničevati
njihov način organiziranja vzgoje in pre-
vzgoje, morali pa bi začeti razmišljati o
ustanavljanju stanovanjskih skupin, s čimer
bi se približali modelu, ki je uveljavljen na
Nizozemskem, pa tudi že v nekaterih naših
vzgojnih zavodih.

Nataša Magister

Srečo Dragoš
 POLITIČNA ZGODOVINA REVŠČINE NA SLOVENSLEM
 (II. DEL)

Sociolog dr. Srečo Dragoš je asistent za sociologijo na Visoki šoli za socialno delo Univerze v Ljubljani.

Glavnih razlogov za nastanek revščine, v kakršni je živel delavstvo v celotnem obdobju med obema vojnoma, ne moremo iskati v izkoriščanju kot nujni posledici nekakšne »inherentne logike« kapitalističnega gospodarstva. Najhujša revščina je res sovpadala z utrditvijo kapitalizma na Slovenskem – kar pa ne pomeni, da jo je povzročil kapitalistični sistem gospodarstva. Zato je tudi ni bilo mogoče odpraviti z zavrnitvijo kapitalizma (kar so zahtevali takratni komunistični kot tudi katolicistični akterji). Avtor dokazuje, da je nastanek revščine omogočila zlasti kombinacija naslednjih štirih dejavnikov: (1) politični razcep strankarskih akterjev, ki je prerastel v nepomirljiv konflikt, (2) blokada sindikalnih gibanj, ker je zlasti oficialni katolicizem monopoliziral politični prostor, (3) prevelika navezava sindikatov na politične stranke, (4) nefunkcionalni posegi države v razmerje med delom in kapitalom.

Damjan Korošec
 POKLICNA SKRIVNOST V SLOVENSKI KAZENSKI ZAKONODAJI
 MED PREPOVEDJO IN DOLŽNOSTJO IZDAJE PODATKA

Damjan KOROŠEC, dipl.prav., asistent pri Katedri za kazensko pravne znanosti Pravne fakultete Univerze v Ljubljani in strokovni vodja Temeljne knjižnice za človekove pravice Sveta Evrope pri Pravni fakulteti v Ljubljani.

Avtor v prispevku pojasnjuje problematiko poklicne in uradne tajnosti s stališča kaznovalnega prava. Navaja razloge za inkriminacijo izdaje poklicne in uradne tajnosti, pa tudi opustitve ovadbe kaznivega dejanja, ki z vidika doktrine človekovih pravic veljajo v sodobnem materialnem kazenskem pravu. Posebej se posveti razmerju med kaznivimi dejanji neupravičene izdaje poklicne skrivnosti, izdaje uradne tajnosti in opustitve ovadbe kaznivega dejanja ali storilca po Kazenskem zakoniku Republike Slovenije, kakor tudi nekaterim procesnim določbam slovenskega Zakona o kazenskem postopku, ki se nanašajo na beneficij molka določenim pričam. Pri analizi biti zadevnih kaznivih dejanj in protipravnosti razgalja nekatere paradokse in opozarja na različne kazensko pravne položaje posameznih poklicev oziroma delovnih mest glede dolžnosti varovanja tajnosti oziroma ovajanja kaznivih dejanj.

Tanja Lamovec
 CILJI IN DEJAVNOSTI EVROPSKIH UPORABNIKOV PSIHIATRIJE

Psihologinja dr. Tanja Lamovec je redna profesorica na Filozofski fakulteti v Ljubljani, Oddelek za psihologijo, in vodja Sekcije za zagovorništvo pri Društvu za novosti v duševnem zdravju ALTRA.

Kot uvod v raziskavo, katere namen je ugotoviti cilje, dejavnosti in pogoje nastanka 23 evropskih uporabniških organizacij, sta na kratko prikazana funkcija in razvoj uporabniških gibanj, zlasti evropskih. Gradivo, na katero se opira raziskava, so prospekti, ki so jih udeleženci druge konference evropskih uporabnikov in bivših uporabnikov prinesli na srečanje, ki je bilo leta 1994 na Danskem. V sklepnem delu obravnava nekatere ključne dileme uporabniških gibanj, npr. vprašanja enakosti, moči, odgovornosti in dometa sprememb, za katere naj bi se zavzemali.

Peter Stefanoski

RAZMIŠLJANJA O STROKOVNIH IZHODIŠČIH ZA DELO Z UŽIVALCI DROG
NA CENTRU ZA SOCIALNO DELO

Peter Stefanoski, dipl. soc. delavec, je zaposlen na Centru za socialno delo Ljubljana Šiška na področju dela z ljudmi v stiski, katere del je tudi uživanje alkohola in nedovoljenih drog. Je terapevt v klubu zdravljenih alkoholikov. Pod naslovom »Kdo se pa tebe, droga, boji?« gostuje s predavanji za starše in učitelje po slovenskih osnovnih in srednjih šolah. Za učitelje vodi tudi 24 urno delavnico z enakim naslovom.

V članku avtor razmišlja o strokovnih (socialnodelavskih) izhodiščih za delo z uživalci drog na centrih za socialno delo. Ciljev in načinov dela z uživalci drog ne išče v »specifičnih značilnostih« uživalcev drog, temveč v diskurzu socialnega dela ter metodiki strokovnih ravnanj in načel socialnega dela. V razmislek ponuja smernice za praktično delo z uživalci drog na centrih za socialno delo.

Viktorija Bevc

PRIPRAVA ZAKONCEV NA NADOMESTNO STARŠEVSTVO
V PROGRAMU PREVENTIVNE POMOČI OTROKOM

Viktorija Bevc je diplomirana socialna delavka z večletnimi izkušnjami na področju posvojitve, vodja in strokovna delavka v projektu preventivne pomoči otrokom pri Deteljici, društvu posvojiteljskih družin Slovenije.

Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih pravno definira pogoje o posvojitvi otrok, ne govori pa o vsebini. Tu je na potezi stroka socialnega dela, da poišče ustrezne oblike pomoči zakonskim parom, ki želijo otroka posvojiti ali ga sprejeti v rejništvo. Avtorica predstavi svoje delo z nadomestnimi starši (posvojitelji in rejniki), ki ga s sodelavko opravljata v projektu preventivne pomoči otrokom pod okriljem društva posvojiteljskih družin »Deteljica«. To je program priprave zakoncev brez otrok, ki želijo posvojiti otroka, na sprejem otroka in na nadomestno starševstvo. Avtorica opiše izhodišča, ki so narekovala potrebo po programu, in predstavi način dela s skupinami. Predstavitev sklene s prikazom rezultatov in s spoznanjem, da se iskanje ustreznih staršev ne more zvesti na individualni razgovor s parom ali z obiskom na njunem domu.

made as their practice. The issue of power, expertise, responsibility and the scope of change they should expect to achieve are not unproblematic. As for the last issue, the suggestions would be. There has been pressure to centralise.

Editor's Notes

This issue is introduced by a sequel to Srečo Dragoš' analysis of the political situation in Slovenia between the two world wars. But what is the most striking in his observations is how extraordinarily history repeats itself...

Professional confidentiality, however, is quite now in this country. Not amongst doctors and lawyers, but certainly amongst social workers who – together with several other professionals, such as teachers – yet have to learn that they deal with a number of confidential data and that this status is not regulated only by ethical codes but by the criminal code as well. Still, the matter is not free of contradictions, as is pointed out in Damjan Korošec's paper.

A particular kind of contradiction has been provided by psychiatry users who by organising themselves opened the seal of silence and secrecy. Having come out into the public space and becoming recognised, they made it obvious that the attitude of the people towards psychiatric patients had been full of prejudices and fear, and quite unnecessarily so. However, this is merely one side of the battle they have started; the other concerns their relation to the institution, because at least in this country the very modus operandi of the latter still makes them its victim. For this issue, Tanja Lamovec contributed a research she had conducted on the goals and activities of users' organisations from a number of countries. Their goals and activities, of course, are always closely related to their positions in their respective countries.

Slovenia is a curious country, as regards the attitudes towards illegal drugs. The most liberal approach seems to be advocated by the police, or at least by some officers who argue that it is not the police who should intervene in the first instance and refuse to follow the popular cry that all situations call for immediate repressive measures, especially not in cases of young, opportunistic drug users (who thus get stigmatised and are actually driven to »delinquency«). In any case, social work is not in the position to act repressively, as its primary task is help, and Peter Stefanoski in his paper develops some good ideas on the premises of social work with drug users.

Finally, Viktorije Bevc's contribution will give us an insight into her experiences with preparing spouses for substitute parenthood.

Srečo Dragoš

THE POLITICAL HISTORY OF POVERTY IN SLOVENIA

(PART II)

Sociologist Dr. Srečo Dragoš is assistant lecturer of sociology at University of Ljubljana School of Social Work.

The main reasons for the emergence of great poverty of the working class in the period between the world wars in Slovenia cannot be sought in exploitation as a necessary consequence of an »inherent logic« of the capitalist economy. In Slovenia, the worst poverty indeed coincides with the consolidation of capitalism, but this doesn't mean it was caused by the capitalist economical system. Therefore, poverty also could not have been abolished by the rejection of capitalism, as was demanded by both communist and catholic actors of the time. The author argues that its emergence was conditioned by the combination of four elements: (1) the split of political actors, which grew into an irreconcilable conflict, (2) the blocking of the syndicate movements through the monopolisation of the political space, mainly by official Catholicism, (3) overattachment of syndicates to political parties and (4) dysfunctional interventions of the state into the relation between work and capital.

Damjan Korošec

PROFESSIONAL CONFIDENTIALITY IN SLOVENIAN LEGISLATION
BETWEEN THE PROHIBITION AND THE OBLIGATION OF DATA DISCLOSURE

Lawyer Damjan Korošec is assistant lecturer at Chair of criminal-law science of University of Ljubljana Faculty of Law and Head of Council of Europe Basic Library of Human Rights at University of Ljubljana Faculty of Law.

The author approaches the problem of professional and official secrets from the standpoint of penal law. The reasons for incrimination of their disclosure and of the failure to report a criminal offence are cited, as viewed from the standpoint of the human rights doctrine in contemporary material criminal law. Particular attention is paid to the relation among the criminal offences of unauthorised disclosure of a professional secret, disclosure of official secret and failure to report a criminal offence or offender, according to the processual provisions of the Penal Code of the Republic of Slovenia concerning the privilege of silence of certain witnesses. In analysing the core of those criminal offences and unlawfulness, the paper discloses several paradoxes and points out the different criminal law positions of individual professions or work posts with regard to the obligation of the protection of secrets and the reporting of criminal offences.

Tanja Lamovec

THE GOALS AND ACTIVITIES OF EUROPEAN PSYCHIATRY USERS' ASSOCIATIONS

Psychologist Dr. Tanja Lamovec is professor at University of Ljubljana Faculty of Art, Department of Psychology, and chairperson of the Advocacy section of ALTRA - Association for innovations in mental health.

A short survey of the development of European psychiatry users' movement is presented as an introduction to the results of a research whose purpose was to determine the goals, the activities and the circumstances in which the users' associations have been established. A content analysis is performed on the info sheets that the delegates of the 2nd European Conference of Users and Ex-users in Mental Health (Denmark, 1994) handed out. 23 European associations were analysed.

ABSTRACTS

In conclusion, some crucial dilemmas of users' associations are pointed out and attempts were made at their resolution. The issues of power, equality, responsibility and the scope of changes they should aspire to achieve are mentioned. As for the last issue, the suggestion would be: Think big but proceed in small steps.

Peter Stefanoski

CONSIDERATIONS ON THE PROFESSIONAL BASES FOR THE WORK WITH DRUG USERS AT CENTRES OF SOCIAL WORK

Social worker Peter Stefanoski works at Centre of Social Work Ljubljana Šiška with the people in distress which involves the use of alcohol and illegal drugs. He is therapist in a club of treated alcoholics. Under the title »Who's afraid of drugs?«, he lectures to parents and teachers at Slovenian elementary and secondary schools. He also holds a 24 hour workshop of the same title for teachers.

In his considerations of what are the premises of social work with drug users, the author does not seek its goals and methods in »specific characteristics« of drug users but in the discourse of social work and in the methods of professional conduct and principles of social work, and offers some practical directions for work with drug-users at centres of social work.

Viktorija Bevc

PREPARING SPOUSES FOR SUBSTITUTE PARENTHOOD IN THE PROGRAMME OF PREVENTIVE AID TO CHILDREN

Social worker Viktorija Bevc has years of experience in the field of adoption. She is head of the project of preventive aid to children at »Deteljica«, association of adoptive families of Slovenia.

The Code on Marriage and Family Relations legally defines the conditions of child adoption but does not mention the contents. Here, the profession of social work steps in, seeking the appropriate forms of helping the couples who wish to adopt or foster a child. The author presents her work with substitute (adoptive or foster) parents in the project of preventive aid to children under the umbrella of the association of adoptive families »Deteljica«. The project consists of a programme of preparing childless spouses who wish to adopt a child to their future situation. The circumstances that gave rise to the need of the programme and the practice of group work are described. The results of her work are presented, including the realisation that the search of suitable parents cannot be effective if reduced to talking with the couple alone or to visiting them at their home.

Na zalogi:

Judith Lewis Herman, Carol-Ann Hooper, Liz Kelly,
Birgit Rommelspacher, Valerie Sinason, Moira Walker

Spolno nasilje

Feministične raziskave za socialno delo

Predgovor Darja Završek

Zbirka *Ženske in duševno zdravje*

Cena 2500 SIT

Traudi Mihalič, Milan Ambrož

Samorazvoj za konkurenčnost organizacije

Zbirka *Management v socialnem delu*

Cena 2940 SIT

Knjigi lahko naročite pisno ali po telefonu na uredništvu Socialnega dela

Kako naj bo urejeno besedilo za objavo v časopisu Socialno delo (nova, popravljena navodila)

- Besedilo je treba oddati hkrati v izpisu in na disketi. Izpis naj ima *dvojen razmak* med vrsticami.
- Disketa naj bo standardna »mala«, tj. 3,5 palčna disketa. Besedilo na njej naj bo zapisano v enem od standardnih programov za DOS ali Windows, lahko pa tudi v formatu ASCII ali .txt (vendar brez preloma vrstic).
- Besedilo na disketi naj bo *neformatirano* , brez pomikov v desno, na sredino, različnih velikosti črk ipd. Ne uporabljajte avtomatičnega številjenja odstavkov ali naslovov! Vse posebnosti, ki jih želite v tisku, naj bodo pripisane med znamenjema <>. Za citate, opombe, naslove ipd. bomo uporabili naš standarden tisk.
- Kurzivo ali podčrtavo (kar je ekvivalentno) uporabljajte *samo* za poudarjeno besedilo, v referencah kakor pri zgledih spodaj (za naslove knjig in revij) in za tuje besede v besedilu, *ne* pa za naslove razdelkov v besedilu ipd.
- Ves tekst, vključno z naslovi, podnaslovi, referencami itn., naj bo pisan z *malimi črkami* , seveda pa upoštevajte pravila, ki veljajo za veliko začetnico. Če bi iz kakšnega posebnega razloga želeli, da so deli besedila v samih velikih črkah, pripišete »< **velikimi črkami** >«. Tega pravila se ni treba držati le, če citirate besedilo, ki je že pisano tako.
- Opombe k besedilu naj bodo pomaknjene *na konec besedila* . Ne uporabljajte računalniškega formata opomb (*ne* pod črto *ne* na koncu)! V besedilu označite opombo z njeno zaporedno številko *v oklepaju* (*ne* npr. s pisavo *superscript*).
- Grafični materiali naj bodo izrisani v formatu A4 in primerni za preslikavo. Upoštevajte, da je tisk črno-bel. Če so grafike računalniško obdelane, se posvetujte z uredništvom.
- Literatura naj bo razvrščena po abecednem redu priimkov avtorjev oz. urednikov (oz. naslovov publikacij, kjer avtor ali urednik ni naveden), urejena pa naj bo tako (pri *reviji* navedete strani, kjer se članek nahaja, *za dvopičjem* , pri *zborniku* pa *v oklepaju*):

Antropološki zvezki 1 (1990). Ljubljana: Sekcija za socialno antropologijo pri Slovenskem sociološkem društvu.

D. Bell, P. Caplan, W. J. Karim (ur.) (1993), *Gendered Fields: Women, men and ethnography* . London: Routledge.

J. D. Benjamin (1962), *The innate and the experiential* . V: H. W. Brosin (ur.), *Lectures in Experimental Psychiatry* . Pittsburg: Univ. Pittsburg Press (81-115).

J. Chasquet-Smirgel (1984), *The Ego Ideal: A psychoanalytic essay on the malady of the ideal* . New York: Norton.

— (1991), *Sadomasochism in the perversions: Some thoughts on the destruction of reality* . *J. Amer. Psychoanal. Assn.* , 39: 399-415.

G. Čačinovič Vogrinčič (1993), *Družina: pravica do lastne stvarnosti* . *Socialno delo* 32, 1-2: 54-60.

Didier-Weil et al. (1988), *El objeto del arte* . Buenos Aires: Nueva Visión.

A. Miller (1992), *Drama je biti otrok* . Ljubljana: Tangram.

D. W. Winnicott (1949), *Mind and its relation to the psyche-soma* . V: — (1975), *Through Pediatrics to Psychoanalysis* . New York: Basic Books (77-98).

Številka letnika revije ali volumna dela je del naslova. Podnaslov se piše za *dvopičjem* po glavnem naslovu. S črto na začetku vrstice zaznamujemo, da gre za istega avtorja kakor pri prej navedenem viru; s črto kakor v zadnjem zgledu zaznamujemo, da gre za istega avtorja (zbornika) kakor pri navedenem viru. Avtorjevo ime lahko tudi izpišete.

• Reference v besedilu naj bodo urejene po naslednjem zgledu: ... (Bell, Caplan, Karim 1986; prim. tudi Didier-Weil et al. 1988)..., in sicer *enako* , če gre za avtorje ali za urednike (brez »ur.« ipd.). Kadar citirate, *navedite tudi stran v viru* , npr. ... (Miller 1992: 121)... Imena istega avtorja ali urednika v zaporednih referencah ni treba ponavljati, npr. ... (Chasquet-Smirgel 1984: 111; 1991: 87)... Če navedba vira neposredno sledi omembi avtorja oz. urednika v besedilu, se njegovo ime v oklepaju izpusti, npr. ... **po Millerjevi (ibid.) je** ... Kadar je referenca edina ali bistvena vsebina opombe, oklepaja ne pišete.

• Vse tuje besede (razen imen) in latinske bibliografske kratice (*ibid.* , *et al.* ipd.) pišete ležeče ali podčrtano. Kjer z izvirnim izrazom pojasnjujete svoj prevod, ga postavite med poševni črti, npr.: ... *igra /play/* ...; s tem zaznamujete tudi neizrečen ali izpuščen del citata, npr.: ... »/družina/ ima funkcijo«...; ... **po Millerjevi je »funkcija družine** /je/«...

• Posebna datoteka naj vsebuje *povzetek* v 10-15 vrsticah. Omembe avtorja naj bodo *v tretji osebi* .

• Posebna datoteka naj vsebuje *kratko informacijo o avtorju* (v tretji osebi), npr.: **Dr. XY je docentka za sociologijo na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani, podpredsednica Društva socialnih delavcev Slovenije in pomočnica koordinatorja Evropskega programa za begunce** . Obvezno pripišite tudi svoj naslov in telefonsko številko!

• Če želite, da bi bili v prevodu povzetka ali informacije o avtorju v angleščino rabljeni kakšni posebni strokovni izrazi, jih pripišite med <>.

social work

Vol. 36, June 1997, Part 3

Published by University of Ljubljana School of Social Work

All rights reserved

Editorial Board

Vika Bevc
Vito Flaker
Anica Kos
Blaž Mesec (Chair)
Pavla Rapoša Tajnšek
Marta Vodeb Bonač
Marjan Vončina

Editor-in-Chief

Bogdan Lešnik

Editors

Darja Zaviršek (book reviews)
Srečo Dragoš (research)
Jo Campling (international editor)

Address of the Editor

Topniška 33, 1000 Ljubljana, Slovenia
phone (+386 61) 13-77-615, fax 13-77-122
e-mail socialno.delo@uni-lj.si

Advisory Board

Franc Brinc
Gabi Čačinovič Vogrinčič
Bojan Dekleva
Andreja Kavar Vidmar
Zinka Kolarič
Mara Ovsenik
Jože Ramovš
Tanja Rener
Bernard Stritih

selected contents

Srečo Dragoš THE POLITICAL HISTORY OF POVERTY IN SLOVENIA (PART II)	181
Damjan Korošec PROFESSIONAL CONFIDENTIALITY IN SLOVENIAN LEGISLATION: BETWEEN THE PROHIBITION AND THE OBLIGATION OF DATA DISCLOSURE	195
Tanja Lamovec THE GOALS AND ACTIVITIES OF EUROPEAN PSYCHIATRY USERS' ASSOCIATIONS	205
Peter Stefanoski CONSIDERATIONS ON THE PROFESSIONAL BASES FOR THE WORK WITH DRUG USERS IN CENTRES OF SOCIAL WORK	215
Viktorija Bevc PREPARING SPOUSES FOR SUBSTITUTE PARENTHOOD IN THE PROGRAMME OF PREVENTIVE AID TO CHILDREN	229
EDITOR'S NOTES & ENGLISH ABSTRACTS	253

Kako naj bo urejeno besedilo za objavo v časopisu Socialno delo (nova, popravljena navodila)

- Besedilo je treba oddati hkrati v izpisu in na disketi. Izpis naj ima *dvojen razmak* med vrsticami.
- Disketa naj bo standardna »mala«, tj. 3,5 palčna disketa. Besedilo na njej naj bo zapisano v enem od standardnih programov za DOS ali Windows, lahko pa tudi v formatu ASCII ali .txt (vendar *brez preloma vrstic*).
- Besedilo na disketi naj bo *neformatirano* , brez pomikov v desno, na sredino, različnih velikosti črk ipd. *Ne* uporabljajte avtomatičnega številjenja odstavkov ali naslovov! Vse posebnosti, ki jih želite v tisku, naj bodo pripisane med znamenjema <>. Za citate, opombe, naslove ipd. bomo uporabili naš standarden tisk.
- Kurzivo ali podčrtavo (kar je ekvivalentno) uporabljajte *samo* za poudarjeno besedilo, v referencah kakor pri zgledih spodaj (za naslove knjig in revij) in za tuje besede v besedilu, *ne* pa za naslove razdelkov v besedilu ipd.
- Ves tekst, vključno z naslovi, podnaslovi, referencami itn., naj bo pisan *z malimi črkami* , seveda pa upoštevajte pravila, ki veljajo za veliko začetnico. Če bi iz kakšnega posebnega razloga želeli, da so deli besedila v samih velikih črkah, pripišete »< *velikimi črkami* >«. Tega pravila se ni treba držati le, če citirate besedilo, ki je že pisano tako.
- Opombe k besedilu naj bodo pomaknjene *na konec besedila* . *Ne* uporabljajte računalniškega formata opomb (*ne* pod črto *ne* na koncu)! V besedilu označite opombo z njeno zaporedno številko *v oklepaju* (*ne* npr. s pisavo *superscript*).
- Grafični materiali naj bodo izrisani v formatu A4 in primerni za preslikavo. Upoštevajte, da je tisk črno-bel. Če so grafike računalniško obdelane, se posvetujte z uredništvom.

• Literatura naj bo razvrščena po abecednem redu priimkov avtorjev oz. urednikov (oz. naslovov publikacij, kjer avtor ali urednik ni naveden), urejena pa naj bo tako (pri *reviji* navedete strani, kjer se članek nahaja, *za dvopičjem* , pri *zborniku* pa *v oklepaju*):

Antropološki zvezki 1 (1990). Ljubljana: Sekcija za socialno antropologijo pri Slovenskem sociološkem društvu.

D. Bell, P. Caplan, W. J. Karim (ur.) (1993), *Gendered Fields: Women, men and ethnography*. London: Routledge.

J. D. Benjamin (1962), The innate and the experiential. V: H. W. Brosin (ur.), *Lectures in Experimental Psychiatry*. Pittsburg: Univ. Pittsburg Press (81-115).

J. Chasquet-Smirgel (1984), *The Ego Ideal: A psychoanalytic essay on the malady of the ideal*. New York: Norton.

— (1991), Sadomasochism in the perversions: Some thoughts on the destruction of reality. *J. Amer. Psychoanal. Assn.*, 39: 399-415.

G. Čačinovič Vogrinčič (1993), Družina: pravica do lastne stvarnosti. *Socialno delo* 32, 1-2: 54-60.

Didier-Weil et al. (1988), *El objeto del arte*. Buenos Aires: Nueva Visión.

A. Miller (1992), *Drama je biti otrok*. Ljubljana: Tangram.

D. W. Winnicott (1949), Mind and its relation to the psyche-soma. V: — (1975), *Through Pediatrics to Psychoanalysis*. New York: Basic Books (77-98).

Številka letnika revije ali volumna dela je del naslova. Podnaslov se piše *za dvopičjem* po glavnem naslovu. S črto na začetku vrstice zaznamujemo, da gre za istega avtorja kakor pri prej navedenem viru; s črto kakor v zadnjem zgledu zaznamujemo, da gre za istega avtorja (zbornika) kakor pri navedenem viru. Avtorjevo ime lahko tudi izpišete.

• Reference v besedilu naj bodo urejene po naslednjem zgledu: ... (Bell, Caplan, Karim 1986; prim. tudi Didier-Weil et al. 1988) ..., in sicer *enako* , če gre za avtorje ali za urednike (brez »ur.« ipd.). Kadar citirate, *navedite tudi stran v viru* , npr. ... (Miller 1992: 121) ... Imena istega avtorja ali urednika v zaporednih referencah ni treba ponavljati, npr. ... (Chasquet-Smirgel 1984: 111; 1991: 87) ... Če navedba vira neposredno sledi omembi avtorja oz. urednika v besedilu, se njegovo ime v oklepaju izpusti, npr. ... *po Millerjevi (ibid.) je* ... Kadar je referenca edina ali bistvena vsebina opombe, oklepaja ne pišite.

• Vse tuje besede (razen imen) in latinske bibliografske kratice (*ibid.* , *et al.* ipd.) pišite ležeče ali podčrtano. Kjer z izvirnim izrazom pojasnjujete svoj prevod, ga postavite med poševni črti, npr.: ... *igra /play/* ...; s tem zaznamujete tudi neizrečen ali izpuščen del citata, npr.: ... */družina/ ima funkcijo* ...; ... *po Millerjevi je* »funkcija družine /je/« ...

• Posebna datoteka naj vsebuje *povzetek* v 10-15 vrsticah. Omembe avtorja naj bodo *v tretji osebi* .

• Posebna datoteka naj vsebuje *kratko informacijo o avtorju* (v tretji osebi), npr.: **Dr. XY je docentka za sociologijo na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani, podpredsednica Društva socialnih delavcev Slovenije in pomočnica koordinatorja Evropskega programa za begunce**. Obvezno pripišite tudi svoj naslov in telefonsko številko!

• Če želite, da bi bili v prevodu povzetka ali informacije o avtorju v angleščino rabljeni kakšni posebni strokovni izrazi, jih pripišite med <>.

social work

Vol. 36, June 1997, Part 3

Published by University of Ljubljana School of Social Work

All rights reserved

Editorial Board

Vika Bevc

Vito Flaker

Anica Kos

Blaž Mesec (Chair)

Pavla Rapoša Tajnšek

Marta Vodeb Bonač

Marjan Vončina

Editor-in-Chief

Bogdan Lešnik

Editors

Darja Zaviršek (book reviews)

Srečo Dragoš (research)

Jo Campling (international editor)

Address of the Editor

Topniška 33, 1000 Ljubljana, Slovenia
phone (+386 61) 13-77-615, fax 13-77-122
e-mail socialno.delo@uni-lj.si

Advisory Board

Franc Brinc

Gabi Čačinovič Vogrinčič

Bojan Dekleva

Andreja Kavar Vidmar

Zinka Kolarič

Mara Ovsenik

Jože Ramovš

Tanja Rener

Bernard Stritih

selected contents

Srečo Dragoš

THE POLITICAL HISTORY OF POVERTY IN SLOVENIA (PART II)

181

Damjan Korošec

PROFESSIONAL CONFIDENTIALITY IN SLOVENIAN LEGISLATION:
BETWEEN THE PROHIBITION AND THE OBLIGATION OF DATA DISCLOSURE

195

Tanja Lamovec

THE GOALS AND ACTIVITIES OF EUROPEAN PSYCHIATRY USERS' ASSOCIATIONS

205

Peter Stefanoski

CONSIDERATIONS ON THE PROFESSIONAL BASES FOR THE WORK WITH DRUG USERS
IN CENTRES OF SOCIAL WORK

215

Viktorija Bevc

PREPARING SPOUSES FOR SUBSTITUTE PARENTHOOD
IN THE PROGRAMME OF PREVENTIVE AID TO CHILDREN

229

EDITOR'S NOTES & ENGLISH ABSTRACTS

253

članki

- Srečo Dragoš**
POLITIČNA ZGODOVINA REVŠČINE NA SLOVENSKEM (II. DEL) 181
- Damjan Korošec**
POKLICNA SKRIVNOST V SLOVENSKI KAZENSKI ZAKONODAJI:
MED PREPOVEDJO IN DOLŽNOSTJO IZDAJE PODATKA 195
- Tanja Lamovec**
CILJI IN DEJAVNOSTI EVROPSKIH ORGANIZACIJ UPORABNIKOV PSIHIATRIJE 205
- Peter Stefanoski**
RAZMIŠLJANJA O STROKOVNIH IZHODIŠČIH ZA DELO Z UŽIVALCI DROG
NA CENTRU ZA SOCIALNO DELO 215
- Viktorija Bevc**
PRIPRAVA ZAKONCEV NA NADOMESTNO STARŠEVSTVO
V PROGRAMU PREVENTIVNE POMOČI OTROKOM 229

in memoriam

- Paolo Freire • Vito Flaker 239

poročili

- PETI EVROPSKI KONGRES ZA DELOVNO PRAVO IN SOCIALNO VARNOST
• Andreja Kavar Vidmar 243
- REFLEKSIJA S STROKOVNE EKSURZIJE IN SREČANJA ALPEN-RHEIN FICE REGIONAL
NA NIZOZEMSKEM • Nataša Magister 247

povzetki

- SLOVENSKI 251
ANGLEŠKI 253